

Hvorfor tar ekstremisme slutt?

*En studie av disengagement og avradikalisering
blant nyfascister i Italia på 1970- og 1980-tallet*

Katja Evjen

Masteroppgave i historie

Institutt for arkeologi, konservering og historie

UNIVERSITETET I OSLO

Vår 2019

Hvorfor tar ekstremisme slutt?

En studie av disengagement og avradikalisering blant nyfascister i Italia på 1970- og 1980-tallet

© Katja Evjen

2019

«Hvorfor tar ekstremisme slutt? En studie av *disengagement* og avradikalisering blant nyfascister i Italia på 1970- og 1980-tallet»

Katja Evjen

<http://www.duo.uio.no/>

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo

Sammendrag

Denne oppgaven handler om tre av de viktigste høyreekstreme nyfascistiske grupperingene som stod bak politisk motivert vold og terrorisme i Italia mellom slutten av 1960- og begynnelsen av 1980-tallet: *Ordine Nuovo*, *Avanguardia Nazionale* og *Terza Posizione*. Disse grupperingene oppstod på ulike tidspunkt i etterkrigstiden, men var alle inspirert av et ønske om å innføre en autoritær, hierarkisk organisert stat, ledet av en opplyst elite (dem selv og deres likesinnede). Oppgaven tar for seg hvorfor disse gruppenes medlemmer avsluttet sin ekstremistiske aktivitet og om dette skyldtes, eller førte til, at deres radikale holdninger ble mer moderate, ved å analysere en rekke intervjuer med tidligere medlemmer utført av en gruppe italienske forskere på midten av 1980-tallet. I tråd med gjeldende teoretisk praksis skiller det mellom det man kaller *disengagement* – som innebærer endring av ekstrem og voldelig oppførsel – og *deradicalization* (avrådkalisering) – i betydningen holdningsendring i moderat retning. Vi skal se hvordan en rekke ulike faktorer spilte inn i prosessen med å forlate de respektive ekstreme grupperingene. Tidligere forskning har lagt stor vekt på økt bruk av repressive tiltak, som massearrestasjoner og lange fengselsstraffer. Dette var også tilfellet for informantene til denne oppgaven, men gjennom analyse av deres personlige fortellinger kommer det frem at en rekke andre faktorer spilte inn og forsterket effekten av eksterne hindringer, som fengsling. Spesielt viktig var en utbredt følelse av desillusjon og skuffelse, som både skyldtes et økende inntrykk av at kampen var tapt, indre splid og uenigheter, og en vanskelig livsstil som var preget av ensomhet og vold. Samspillet mellom slike faktorer som skapte misnøye og ønsker om et nytt og bedre liv, med familie og jobb, var en kraftfull pådriver for at flere av informantene valgte å legge den ekstreme fortiden bak seg. Dette medførte imidlertid ikke nødvendigvis endring av informantenes verdensbilde. Et flertall holdt fremdeles fast på sine antidemokratiske, antiegalitære holdninger, til tross for at de ikke lenger trodde det ville være praktisk mulig å gjennomføre en slik revolusjon i samtidens Italia.

Forord

Nå som disse to årene går mot slutten vil jeg gjerne benytte anledningen til å takke de som har gitt med en hjelpende hånd på veien. Først og fremst vil jeg takk min veileder, Elisabetta Cassina Wolff, for hennes verdifulle innspill og inspirerende engasjement for mitt arbeid. Takket være hennes kunnskap har jeg kunnet fordype meg i et spennende tema, og samtidig benytte meg av mine kunnskaper om italiensk språk og historie. Det har vært en kilde til ekstra pågangsmot og engasjement for meg. En takk går også til Tore Bjørgo, Anders Ravik Jupskås og Inger Skjelsbæk, ledere for masternetverket til C-REX – Senter for ekstremismeforskning, for deres gode råd på veien. Jeg vil også gjerne rette en stor takk til Luca Pastore ved *Istituto Parri* i Bologna, hvis imøtekommenhet og hjelp har vært helt uvurderlig. Til slutt en takk til Institutt for arkeologi, konservering og historie for deres finansielle bidrag til utenlandsopphold.

Innholdsfortegnelse

1. INNLEDNING	1
BAKGRUNN	1
TEMA OG PROBLEMSTILLING	2
AVGRENSNING	3
METODE OG KILDER	4
Muntlige kilder: en kort historiografi.....	4
Hva er muntlige kilder?.....	5
Fordeler og ulemper ved bruk av muntlige kilder.....	7
Forskerens rolle	8
Mine muntlige kilder: Cattaneo-prosjektet	9
BEGREPSAVKLARINGER.....	12
Ideologi.....	12
Nyfascisme	12
Radikal og ekstrem.....	13
Terrorisme og politisk vold	13
OPPGAVENS OPPBYGGING	14
2. DEN HISTORISKE KONTEKSTEN OG FREMVEKSTEN AV DEN UTENOMPARLAMENTARISKE NYFASCISMEN: <i>ORDINE NUOVO</i>, <i>AVANGUARDIA NAZIONALE</i> OG <i>TERZA POSIZIONE</i>	16
INTRODUKSJON.....	16
ETTERKRIGSTIDEN OG MOVIMENTO SOCIALE ITALIANO (1945-55)	17
FREMVEKSTEN AV DE UTENOMPARLAMENTARISKE GRUPPENE, SPENNINGSSTRATEGI OG TERROR (1956-1974).....	20
Centro Studi Ordine Nuovo.....	21
Ideologen som inspirerte generasjoner.....	22
Avanguardia Nazionale	24
Movimento Politico Ordine Nuovo.....	26
Spenningsstrategien.....	28
Piazza Fontana.....	29
Oppløsningen av Ordine Nuovo og vendepunktet 1973/74.....	31
OMORGANISERING OG NYE TIDER: <i>TERZA POSIZIONE</i> OG SLUTTEN PÅ TERRORISMEN (1975- 1982).....	34
Terza Posizione	35
Nasjonal krise og begynnelsen på slutten av terrorismefenomenet	37
3. TEORI – <i>DISENGAGEMENT</i> OG AVRADIKALISERING	39
INTRODUKSJON.....	39
BEGREPSFORVIRRING	39
PUSH OG PULL: HVORFOR FORLATE EKSTREMISME?	41
PROSESSEN: HVORDAN FORLATE EKSTREMISME?	44

ULIKE TYPER: HVEM FORLATER EKSTREMISME?	47
AVRADIKALISERING: HVA OG HVORDAN?	49
AVSLUTTENDE BETRAKTNINGER	51
4. DISENGAGEMENT BLANT ITALIENSKE NYFASCISTER.....	52
INTRODUKSJON.....	53
SPESIALLOVENE: <i>LEGGE REALE, LEGGE COSSIGA, LEGGE SUI PENTITI</i>	56
METODOLOGISKE UTFORDRINGER	58
PUSH-FAKTORER	60
Fengsel	60
Desillusjon.....	63
PULL-FAKTORER	70
Ønske om et nytt liv	70
Relasjon til «fiende» eller moderate.....	74
Religion	75
Insentivordninger	76
AVSLUTTENDE BETRAKTNINGER	77
5. AVRADIKALISERING BLANT ITALIENSKE NYFASCISTER	80
INTRODUKSJON.....	81
HOLDNING TIL VOLDSBRUK.....	83
HOLDNING TIL DEMOKRATIET	86
ANDRE HOLDNINGER (KVINNESYN, ANTISEMITTISME).....	90
HVEM BLE AVRADIKALISERT?	92
AVSLUTTENDE BETRAKTNINGER	96
6. KONKLUSJON	98
HVOR GÅR VEIEN VIDERE?	101
LITTERATURLISTE.....	102

Forkortelser

DC – *Democrazia Cristiana*

FAR – *Fasci di Azione Rivoluzionaria*

MSI – *Movimento Sociale Italiano*

NAR – *Nuclei Armati Rivoluzionari*

PCI – *Partito Comunista Italiano*

PSI – *Partito Socialista Italiano*

RSI – *Repubblica Sociale Italiana*

1. Innledning

Bakgrunn

Italia ble mellom slutten av 1960-tallet og begynnelsen av 1980-tallet rammet av en rekke terroranslag. Landet var i denne perioden preget av politisk ustabilitet, hyppige regjeringsskifter og økonomisk krise. På begge sider av det politiske spektrum vokste det frem voldelige utenomparlamentariske grupperinger som ønsket å revolusjonere samfunnet på hvert sitt vis. I begynnelsen var det de høyreekstreme nyfascistiske gruppene – de viktigste av dem *Ordine Nuovo* og *Avanguardia Nazionale* – som stod for de mest alvorlige tilfellene av voldsutøvelse, blant annet diverse bombeangrep. Det mest beryktede var angrepet i en bankfilial på Piazza Fontana i Milano 12. desember 1969. Deretter fulgte sporadiske angrep mot ulike sivile mål, blant dem angrepet mot en antifascistisk demonstrasjon i Brescia og mot passasjertoget *Italicus*, begge i 1974. Det har siden blitt avslørt at de høyreekstreme gruppene som stod bak, delvis ble beskyttet av krefter i statsapparatet og etterretningstjenesten som sympatiserte med deres ønske om et mer autoritært samfunn. Det har blitt hevdet at dette ble gjort som en del av den såkalte spenningsstrategien (*strategia della tensione*), som skal ha gått ut på å destabilisere og skape frykt i samfunnet gjennom terrorangrep for å tvinge frem et mer autoritært styre, men det hersker fremdeles usikkerhet og uenigheter rundt dette temaet.

Utover 1970-tallet vokste det også frem en rekke venstreekstreme grupper som begynte å utføre målrettede angrep på representanter for statsmakten, samtidig som de høyreekstreme gruppene opplevde at den milde behandlingen de hittil hadde vært vant til fra myndighetenes side, ble erstattet av en hardere tilnærming til disse gruppenes aktivitet, som kulminerte i deres oppløsning i domstolene. Men det høyreekstreme miljøet var ikke nedkjempet, og nye grupperinger – blant dem *Terza Posizione* – vokste frem både på initiativ fra medlemmer av de oppløste gruppene samt nye, yngre medlemmer. Det utviklet seg et konkurransepreget forhold mellom de to sidene ettersom de venstreekstreme gruppene ble stadig mer aktive og dominerte nyhetsbildet. De to sidene ble mot slutten av tiåret i økende grad involvert i en voldsspiral av daglige angrep på hverandre, på politikere, journalister, dommere osv. Myndighetene, som i utgangspunktet hadde vært lite effektive i sin reaksjon på volds- og terrorbølgen, begynte for alvor å slå ned på alle former for ekstremisme fra begynnelsen av 1980-tallet. Nye anti-terrorlover ble introdusert for å bryte opp organisasjonene innenfra, blant annet gjennom insentivordninger som gjorde det mulig å få betydelig strafferabatt i bytte mot informasjon. Det

ble utført massearrestasjoner og flere hundre ekstremister ble stilt for retten. Sakte men sikkert beveget landet seg ut av en blodig periode som har etterlatt dype spor.

Tema og problemstilling

I denne oppgaven skal jeg undersøke hvilke årsaker som lå til grunn for såkalt *disengagement* – det vil si hvorfor deres voldelige aktivitet opphørte – blant tidligere medlemmer av høyreekstreme utenomparlamentariske grupperinger i Italia på 1970- og 1980-tallet. Tidligere forskning har i hovedsak fokusert på hvilke ytre omstendigheter som gjorde at det italienske terrorismefenomenet tok slutt på første halvdel av 1980-tallet, og spesielt har anti-terrorlovgivningen og insentivordningene som ble innført på det tidspunktet blitt trukket frem som en nøkkel til suksess. Det har i tillegg vært mest vanlig å studere hvordan dette påvirket de venstreekstreme organisasjonenes fall, noe som er naturlig i og med at denne lovgivningen først og fremst var utformet for å ramme disse grupperingene, mens de høyreekstreme gruppenes oppløsning fikk mindre oppmerksomhet i begynnelsen.¹ Individuelle årsaker til at høyreekstremismen tok slutt har blitt lite studert. Det finnes unntak, men omfanget er relativt lite.² De Lutiis' artikkel stammer fra en tid hvor avradikalisering var et lite utviklet forskningsfelt og hans artikkel bærer preg av det. Den representerer et første forsøk på å kartlegge hvorfor tidligere høyreekstreme valgte å avslutte sin ekstremistiske aktivitet og legge fortiden bak seg, og ble holdt på et nokså deskriptivt plan, uten særlig forsøk på å finne fellestrekk eller ulikheter blant informantene. Mens Bull og Cooke dro nytte av fremskrittene som var blitt gjort på feltet, spesielt i kjølvannet av utgivelsen av Bjørgo og Horgans verk fra 2009, men valgte å kun fokusere på tidligere medlemmer av gruppene som oppstod på andre halvdel av 1970-tallet (med unntak av Terza Posizione), og utelot således en stor del av det totale bildet. Avradikalisering i betydning holdningsendring ble ikke undersøkt, hverken av De Lutiis eller Bull og Cooke. Med denne oppgaven søker jeg derfor å nyansere det bildet som har blitt tegnet av den italienske terrorismens slutt og bygge videre på tidligere forskning ved å stille nye spørsmål til kildene. Et sentralt spørsmål er: *Hvorfor avsluttet de italienske*

¹ Anna Cento Bull og Philip Cooke, *Ending Terrorism in Italy* (London: Routledge, 2013), Donatella della Porta, «Institutional Responses to Terrorism: The Italian Case», *Terrorism and Political Violence*, nr. 4, vol. 4 (1992); Richard Drake, «Historical Lessons for Our Time. Italy's Response to the Challenge of Terrorism», *Tiempo Devorado. Revista de Historia Actual*, nr. 1, (april 2016); Luciana Stortoni-Wortmann, «The Police Response to Terrorism in Italy from 1969 to 1983», i Fernando Reinares, red. *European Democracies Against Terrorism: Governmental Policies and Intergovernmental Cooperation* (Aldershot: Ashgate, 2000); Germana Tappero Merlo og Sergio Marchisio, «Italy», i Yonah Alexander, red. *Counterterrorism Strategies: Successes and Failures of Six Nations* (Washington, D.C.: Potomac Books, 2006).

² Bull og Cooke, *Ending Terrorism in Italy*, 91-97; Giuseppe De Lutiis, «Moventi e motivazioni della dissociazione», i Raimondo Catanzaro, red. *La politica della violenza* (Bologna: Il Mulino, 1990), 189-95.

høyreekstreme sin aktivitet; hvilke faktorer var utslagsgivende for individuell disengagement? Sett i lys av at det har blitt vanlig å skille mellom endring av oppførsel og handlinger (såkalt *disengagement*), uten at det nødvendigvis innebærer å ha endret oppfatning av den ideologien som motiverte slike handlinger, og avradikalisering (det å endre holdning og verdensbilde i moderat retning), er en naturlig forlengelse av dette spørsmålet: *Har avradikalisering etterfulgt disengagement eller ikke; hadde informantene endret sitt verdensbilde og sine holdninger i en mer moderat retning?*

Avgrensning

Det fantes en rekke ulike høyreekstreme utenomparlamentariske organisasjoner i Italia i etterkrigstiden. I denne oppgaven har jeg valgt å fokusere på tre av de viktigste av disse organisasjonene: *Ordine Nuovo*, *Avanguardia Nazionale* og *Terza Posizione*. Disse gruppene historie er knyttet sammen både gjennom deres ideologiske grunnlag og deres medlemmer. De to første gruppene så dagens lys på andre halvdel av 1950-tallet og hadde begge sitt opphav i det høyre-radikale partiet *Movimento Sociale Italiano*. Deres ideologiske rammeverk var i stor grad basert på Julius Evolas tolkning av fascismen. Da disse gruppene ble oppløst med tvang av domstolene på midten av 1970-tallet, var noen av deres tidligere medlemmer initiativtagerne til *Terza Posizione*. Også denne gruppen var inspirert av Evolas tanker. Disse tre gruppene var alle involvert i ideologisk motiverte voldshandlinger med det formål å velte demokratiet og innføre et autoritært, anti-egalitært styre.

Det fantes andre høyreekstreme grupperinger som også var aktive i denne perioden, men som ikke hadde noen utpreget ideologisk forankring. Det mest kjente eksempelet er *Nuclei Armati Rivoluzionari* (NAR). Fordi det vil være vanskelig å sammenligne medlemmene av slike gruppers motivasjon både for sine handlinger og for *disengagement*, med personer som trodde på et politisk prosjekt og (til en viss grad) utførte handlinger i den tro at det ville føre til en omveltning av samfunnet, er de utelatt fra denne oppgavens analyse. Det ville også vanskelig latt seg gjøre å sammenligne disse personenes mulige avradikalisering med medlemmene av *Ordine Nuovo*, *Avanguardia Nazionale* og *Terza Posizione*, i og med at det lå andre årsaker bak deres radikalisering.

Et naturlig startpunkt for denne oppgavens tema er det første store bombeangrepet utført av høyreekstreme i desember 1969 (Piazza Fontana). Dette kan betraktes som startskuddet for

«blyårene», som perioden da politisk terrorisme og ekstremisme herjet Italia ofte kalles.³ Fra midten av 1970-tallet begynte så smått myndighetene å innføre lovgivning som skulle få bukt med problemet, men det var ikke før mot slutten av dette tiåret man virkelig satt fokus på kampen mot ekstremistene fra begge sider av det politiske spektrum. De første spesifikke anti-terrorlovene kom i 1978 og arbeidet ble trappet opp utover 1980-tallet. Det er denne perioden det legges mest vekt på i denne oppgaven, både fordi det var da de ekstreme miljøene begynte å gå i oppløsning og fordi intervjuene som utgjør kildegrunnet ble utført mellom 1984 og 1986. Men fordi *disengagement* er en prosess som kan strekke seg over tid, og som ikke nødvendigvis har en spesifikk årsak, er perioden før 1978 også relevant for å forstå informantenes beslutninger og opplevelser. Således kan man si at oppgaven har et klart sluttpunkt, 1986, mens startpunktet er noe mer diffust.

Etttersom det er nødvendig for leseren å få forståelse for den historiske konteksten disse grupperingene utviklet seg og opererte i, vil også perioden fra andre verdenskrig slutt frem til starten på «blyårene» i 1969 belyses.

Metode og kilder

Muntlige kilder: en kort historiografi

Selv om bruk av muntlige kilder er en praksis som kan føres tilbake til antikkens første historikere, ble de under institusjonaliseringen av historiefaget og etableringen av den positivistiske vitenskapstradisjonen sett på som mindre «vitenskapelig» enn skriftlige kilder.⁴ Muntlige kilder ble benyttet også på den tiden, for eksempel under innsamlinger av folkeeventyr som en del av nasjonsbyggingen. Men skepsisen til brukbarheten og sannferdigheten til muntlig kildemateriale var utbredt. Mot midten av 1900-tallet begynte holdningen til muntlige kilder og bruken av folks minner gradvis å endre seg. I Norge var Edvard Bull d.y. en foregangsperson da han i 1958 skildret arbeidsmiljøer basert på innsamling arbeidernes egne fortellinger om sine liv.⁵ I internasjonal sammenheng regnes Paul Thompson som den første autoritative figuren på feltet muntlig historie (*oral history* på engelsk). Hans bok

³ På italiensk «anni di piombo». Et velkjent begrep i Italia, ofte benyttet i journalistisk sammenheng, som refererer til denne tunge tiden i landet historie.

⁴ Bjarne Hodne, Knut Kjeldstadli og Göran Rosander, red. *Muntlige kilder: Om bruk av intervju i etnologi, folkeminnevitenskap og historie* (Oslo: Universitetsforlaget, 1981), 11 og 22; Ingar Kaldal, *Minner som prosesser: - i sosial- og kulturhistorie* (Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2016), 24-25.

⁵ Kaldal, *Minner som prosesser*, 30.

The Voice of the Past fra 1978 omtales som feltets «bibel».⁶ Utover 1960-tallet dreide historiefagets fokus mot «historie nedenfra» og denne utviklingen skjøt virkelig fart på 1970-tallet. Man fikk et større fokus på sosialhistorie, hvor individer stod i sentrum, og man slapp til grupper i samfunnet som tidligere ikke hadde vært gjenstand for historieforskning. Først hadde man rettet søkelys mot arbeiderne, nå ble også kvinner, minoriteter og andre sosiale grupper innlemmet i forskningen. Det å bruke muntlige kilder og intervju som metode – noe som tidligere i hovedsak hadde vært forbeholdt antropologer og sosiologer – ble mer akseptert og utbredt også blant historikere.⁷ Dette åpnet opp for en rekke diskusjoner rundt denne typen kilders troverdighet og om de i det hele tatt kunne fortelle noe «sant» om fortiden. Spørsmål knyttet til pålitelighet og representativitet – hvordan kunne man vite om personene som fortalte var representative for sin gruppe eller sitt miljø som en helhet – ble debattert. Diskusjonen utviklet seg til også å handle om det mer abstrakte som lå i muntlige kilder. I 1979 hevdet den italienske historikeren Luisa Passerini at det ikke bare var faktaene som kom frem i et intervju som var av betydning, men hvordan de ble fortalt. Hvordan minnene ble formidlet var også viktig for å kunne tolke deres betydning, og det som *ikke* ble sagt var vel så viktig som det som ble sagt. Ved å tolke fortellingen minnene ble pakket inn i kunne man si noe om personens ideologi og kultur, mente hun. Denne narrative tilnærmingen til bruken av muntlige kilder ble stadig vanligere utover 1980- og 1990-tallet.⁸

Hva er muntlige kilder?

Knut Kjeldstadli påpeker at det skarpe skillet mellom muntlige og skriftlige kilder det ofte opereres med ikke egentlig er reelt. Historiefaget har alltid vært en blanding av nedtegnelser basert på historier man har blitt fortalt om fortiden og av skriftlig materiale.⁹ Det finnes mange former for muntlige kilder, det kan dreie seg om sagn og folkeeventyr som har blitt overlevert muntlig fra generasjon til generasjon, det kan være samtaler forskere har med informanter, eller det kan dreie seg om mer tradisjonelle intervjusituasjoner hvor en forsker stiller spørsmål og et intervjuobjekt svarer. Intervjuer kan også variere i form, fra strukturerte intervjuer basert på strengt avgrensede spørsmålslistor, til helt frie intervjuer hvor fortelleren selv kan bestemme hva han eller hun ønsker å fortelle om. Man kan også bruke en slags blanding av de to, med en del fastsatte spørsmål samt mulighet for utdyping av andre temaer.¹⁰ Den vanligste formen for

⁶ Kaldal, *Minner som prosesser*, 18.

⁷ Hodne, Kjeldstadli og Rosander, *Muntlige kilder*, 12-13 og 23; Kaldal, *Minner som prosesser*, 30-32.

⁸ Kaldal, *Minner som prosesser*, 55.

⁹ Hodne, Kjeldstadli og Rosander, *Muntlige kilder*, 66.

¹⁰ Hodne, Kjeldstadli og Rosander, *Muntlige kilder*, 163.

intervju som benyttes av historikere og sosiologer er livsløpsintervju eller livshistorier. I slike intervjuer er det personens liv som danner den vide rammen for intervjuet, spørsmålene er gjerne åpne og personen får mulighet til å forfølge et resonnement og assosiasjoner nokså fritt.¹¹ Ofte vil forskeren som utfører intervjuet være mer interessert i visse temaer og vil derfor ønske å ha en viss kontroll over samtalen. Intervjuet kan gjerne starte bredt, med spørsmål om barndommen og mer generelle temaer, før man beveger seg over mot et mer spesifikt emne. Slike intervjuer kan kalles «livsløpsintervju med tyngdepunkt». Dette er en type intervju som ofte benyttes fordi den gir mulighet til å få et bredt tilfang av informasjon fra intervjuobjektet som vil kunne benyttes av andre på et senere tidspunkt.¹²

En mulig grunn til at man tidligere anså muntlig kilder som lite brukbare i historieforskning, kan være at man før ikke hadde muligheten til å ta opp samtalen eller intervjuet og på den måten kunne gå tilbake til det i ettertid. Historikeren var nødt til å ta notater underveis, og skrive ned det han eller hun husket fra samtalen i etterkant. Dette gjorde selvsagt at det var vanskelig å etterprøve hva som var blitt sagt i intervjuet. Med utviklingen av moderne teknologi har dette blitt lettere. Båndopptakere ble så smått tatt i bruk allerede fra 1940-tallet og siden den gangen har teknologien bare blitt bedre.¹³ I våre dager kan man til og med bruke video. Dette har selvsagt mange fordeler både for historikeren som opprinnelig samlet inn informasjonen, men også for de som i ettertid kunne ha lyst til å benytte seg av intervjuene. Det å bevare et lydopptak, eventuelt et videoopptak, av intervjuet gjør at man tar vare på den dimensjonen som er helt unik ved muntlig kilder, nemlig tonefall, ansiktsuttrykk og mimikk, trykk på ord, kroppsspråk, humør osv.¹⁴ Enkelte mener at det faktisk kun er opptaket som kan omtales som en muntlig kilde og at det er opptaket som er primærkilden.¹⁵ Andre mener at også transkriberinger av intervjuer kan kalles muntlige kilder.¹⁶ Mens andre igjen foretrekker betegnelsen «muntlig kildestoff» om et transkribert intervju, en slags hybrid mellom muntlig og skriftlig kilde.¹⁷ Historiker Ingar Kaldal mener at forskjellen mellom muntlig og skriftlig ikke må «dramatiseres». Han sier at selv om det kanskje bare er den nedskrevne versjonen av en muntlig kilde som er bevart, betyr ikke det at det automatisk er en dårligere kilde. Selv om det åpenbart er forskjeller mellom noe som er fremført muntlig og noe som er nedskrevet, mener

¹¹ Hodne, Kjeldstadli og Rosander, *Muntlige kilder*, 26.

¹² Hodne, Kjeldstadli og Rosander, *Muntlige kilder*, 60.

¹³ Kaldal, *Minner som prosesser*, 19.

¹⁴ Kaldal, *Minner som prosesser*, 93-94.

¹⁵ Som Anne-Berit Ø. Borchgrevink i Hodne, Kjeldstadli og Rosander, *Muntlige kilder*, 85 og 91.

¹⁶ Kaldal, *Minner som prosesser*, 19-20.

¹⁷ Som Göran Rosander i Hodne, Kjeldstadli og Rosander, *Muntlige kilder*, 20.

han det ikke er fruktbart å rangere de to hierarkisk.¹⁸ Dessverre kan det være slik at eldre lydbånd ikke har blitt bevart eller ikke har overlevd gjennom årene, og dermed ikke er tilgjengelige. Da vil transkripsjonen være den eneste muligheten man har til å få tilgang til informasjonen som kom frem i intervjuet. Kvaliteten på transkripsjonen vil selvsagt ha noe å si for kildens brukbarhet. Jo mer man bevarer av den originale flyten i samtalen i transkripsjonen, som pauser, nøling, gjentakelser, trykk på ord osv., jo mer nyttig og brukbar vil kilden være også for andre enn forskeren som produserte den. Det er viktig at transkripsjonen inneholder både forskerens spørsmål og svarene fra intervjuobjektet slik de ble uttalt i intervjusituasjonen. Man må la alle formuleringer stå slik de opprinnelig ble uttalt, selv om setningene kanskje ikke er bygget opp korrekt eller ord mangler. Manipulering av stoffet som for eksempel å endre ordstilling for å få bedre flyt eller sammenheng i en setning vil svekke transkripsjonens verdi som kilde.¹⁹

Fordeler og ulemper ved bruk av muntlige kilder

Når vi har med folks minner og opplevelser å gjøre må vi vokte oss for mulighet for feilkilder. Det er ikke slik at feilkilder er noe spesielt for det muntlige kildestoffet, feilkilder kan like godt oppstå i skriftlige kilder. Bare fordi en kilde er skrevet ned er den ikke automatisk sannere enn en kilde som har sitt utspring i det talte ord.²⁰ Ofte når vi har å gjøre med kilder fra en fjern fortid vil den som har skrevet kilden ikke nødvendigvis ha opplevd hendelsene beskrevet i kilden selv. Disse hendelsene skjedde gjerne i en fjern fortid også for den som nedtegnet kilden. Det er historikerens jobb å gjøre en kildekritisk vurdering og tolke kilden. Man kan ikke få kilden til å si hva som helst, enhver tolkning må begrunnes. Men uansett om kilden er muntlig eller skriftlig kan den ikke « snakke for seg selv », historikeren må få den til å « snakke » gjennom hans eller hennes tolkning av den.²¹

Det er noe uenighet om hvorvidt intervjuer kan gi pålitelig informasjon om hva man en gang følte eller mente.²² Det de imidlertid kan fortelle noe om er personens holdninger i nåtid, altså da intervjuet ble utført. Dette kommer gjerne frem på en indirekte måte i intervjuet, ikke som svar på direkte spørsmål. Ofte vil man også oppleve at selve intervjuprosessen trigger assosiasjoner og stimulerer hukommelsen til den som forteller. Mens intervjuobjektet snakker

¹⁸ Kaldal, *Minner som prosesser*, 97.

¹⁹ Hodne, Kjeldstadli og Rosander, *Muntlige kilder*, 14-16, 92.

²⁰ Hodne, Kjeldstadli og Rosander, *Muntlige kilder*, 67.

²¹ Kaldal, *Minner som prosesser*, 75.

²² Hodne, Kjeldstadli og Rosander, *Muntlige kilder*, 70, 103; Kaldal, *Minner som prosesser*, 13, 109; Jostein Lorås, «Muntlige kilder – faktuelle eller narrative lese måter», *Historisk tidsskrift*, vol. 86, nr. 3. (2007), 441.

kan vedkommende merke at han eller hun husker ting man trodde man hadde glemt.²³ Intervjuer kan potensielt gi informasjon som ikke er tilgjengelig på noe annet vis, spesielt dersom det dreier seg om grupper eller miljøer som har produsert og etterlatt seg lite skriftlig materiale. Da kan førstehåndsinformasjonen i intervjuene være en viktig kilde til kunnskap som ellers ville ha gått tapt.²⁴

Forskerens rolle

Når man skal bruke intervju som metode er det viktig å også tenke over ens egen rolle, enten det gjelder den som intervjuer eller den som leser/lytter til intervjuet i ettertid. Man kan enten være en «outsider» eller en «insider», altså en som står utenfor det miljøet eller den gruppen informanten tilhører, eller en som er en del av det samme miljøet. Det finnes fordeler og ulemper med begge. Dersom man tilhører miljøet (for eksempel hvis man kommer fra samme bygd som informanten man intervjuer i en studie av livet i den samme bygda) vil man ha fordeler som at man snakker samme dialekt, har de samme kulturelle og sosiale referansene, har kunnskap om stedets historie og hvem som bor der og deres forhold til hverandre. Dette kan skape en følelse av tillitt og fellesskap mellom informant og intervjuer. Men det kan også føre til at intervjueren tar ting for gitt fordi han eller hun er innlemmet i dette miljøets talemåter. Det kan innebære at det en utenforstående trenger å få forklart, ikke blir utdypet. Det kan også hindre intervjueren i å stille spørsmål om vanskelige eller tabubelagte temaer nettopp fordi han eller hun vet at dette vil være ukomfortabelt for informanten. På den andre siden vil en utenforstående ikke ha denne typen hindringer for å stille kritiske spørsmål eller be om utfyllende informasjon der det er nødvendig. Selv om man ikke snakker samme dialekt, vil man allikevel kunne sette seg godt inn i tilgjengelig informasjon om miljøet og på den måten få god bakgrunnskunnskap om miljøet som informanten kan hjelpe til med å utdype. Nettopp fordi intervjueren ikke er en del av miljøet kan fortellingene flyte relativt fritt og gå i dybden, fordi informanten ikke vil ta for gitt at intervjueren vet dette fra før.²⁵ Kaldal mener det aller viktigste for et godt intervju er at intervjueren er godt forberedt og godt trent i å intervju, men også at intervjueren viser respekt for informanten og viser at man lytter aktivt. Dette vil skape den nødvendige tillitten som må til for å få en god samtale.²⁶

²³ Hodne, Kjeldstadli og Rosander, *Muntlige kilder*, 15, 79, 156, 162; Kaldal, *Minner som prosesser*, 119.

²⁴ Hodne, Kjeldstadli og Rosander, *Muntlige kilder*, 21.

²⁵ For mer om intervjuerens rolle se Hodne, Kjeldstadli og Rosander, *Muntlige kilder*, 53-65; Kaldal, *Minner som prosesser*, 153-55; Lorås, «Muntlige kilder», 436-37.

²⁶ Kaldal, *Minner som prosesser*, 154-55.

For min egen del er det flere utfordringer jeg må ta høyde for i mitt arbeid med intervjuene som ligger til grunn for denne oppgaven. Blant annet er jeg ikke italiensk, noe både intervjuerne og intervjuobjektene er/var. Selv om jeg har bodd og studert i landet i flere år og behersker språket godt, er det alltid fare for at jeg går glipp av nyanser i språkbruken eller avviker fra normale talemåter. For å forsøke å bøte på dette er det viktig å sette seg grundig inn i historiografien om det høyre-radikale miljøet. Dette måtte også forskerne som utførte intervjuene gjøre, nettopp fordi de heller ikke var «insidere» og dermed måtte lære seg hvordan man tenkte og uttrykte seg i disse gruppene. På den annen side kan det tenkes at det er en fordel å ikke ha et personlig forhold til de hendelsene som ble beskrevet. Forskerne hadde unektelig sine egne oppfatninger og meninger om det som hadde skjedd, de hadde alle opplevd denne vanskelige perioden i italiensk historie. Slik ingen nordmenn som husker 22. juli 2011 kan forholde seg helt nøytrale til denne hendelsen, uansett hva man mener om den og den bakenforliggende ideologien, må vi anta at italienere som husker terrorangrepene som rammet Italia mellom 1969 og 1980 også har en grad av personlig og følelsesladet oppfatning av disse hendelsene (selv om det selvsagt ikke betyr at man ikke kan være åpen for andres tolkninger og opplevelser, spesielt i profesjonell sammenheng). Dermed kan det tenkes at en som er utenforstående i dobbel forstand – både på grunn av alder og nasjonalitet, i tillegg til å ikke ha vært en del av de aktuelle gruppene – vil kunne betrakte kildene med nye øyne og kanskje stille andre spørsmål enn tidligere.

Mine muntlige kilder: Cattaneo-prosjektet

Intervjuene denne oppgaven bygger på var del av et forskningsprosjekt som fant sted mellom 1981 og 1988. Prosjektet var organisert av Carlo Cattaneo-instituttet i Bologna på oppdrag fra regionpresidenten i Emilia-Romagna, og formålet var å bidra til å få oversikt og innsikt i terrorismen som hadde rystet Italia frem til bombeangrepet på togstasjonen i Bologna i 1980. Forskerne analyserte både venstreterrorismen og høyreterrorismen. Man ønsket å studere terrorismefenomenet på en annen måte enn man hadde gjort frem til begynnelsen av 1980-tallet. Før det hadde forskerne lagt vekt på at terrorismen var et produkt av et system i krise, et blokkert demokrati, hvor alternering av makten i praksis var umulig.²⁷ Flere forskere, spesielt innenfor disipliner som sosiologi, psykologi, psykiatri, kriminologi osv., tok til orde for å studere og

²⁷ Dette var en utbredt teori, blant annet har Ferraresi og Mammarella pekt på dette som en av faktorene som førte til at det ekstreme høyre fikk utvikle seg i etterkrigstiden. Franco Ferraresi, Franco Ferraresi, «The Radical Right in Postwar Italy», *Politics & Society*, vol. 16, nr. 1. (1988), 73; Franco Ferraresi, *Threats to Democracy: The Radical Right in Italy After the War* (Princeton NJ: Princeton University Press, 1996), 190; Giuseppe Mammarella, *L'Italia contemporanea: 1943-1998* (Bologna: Il Mulino, 1998), 1.

fortolke fenomenet på flere ulike måter. Man ønsket å analysere det subjektive i fenomenet, hvem terroristene var, deres personlige motivasjoner, deres familiebakgrunn, verdenssyn og ideologi. En annen nyvinning var at man begynte å skille ikke bare mellom terrorisme på venstresiden og høyresiden, men også mellom ulike former for terrorisme innenfor disse to hovedkategoriene. Ved å legge større vekt på personene som utgjorde de ulike grupperingene, ble det tydelig at de hadde svært forskjellig sosial og kulturell bakgrunn, samt motivasjoner og handlemåter. Cattaneo-instituttet var mellom 1980- og 1990-tallet den viktigste pådriveren for dette arbeidet.²⁸

Prosjektet var delt i to faser: i den første fasen (1982-83) satte forskerne seg inn i eksisterende litteratur, etterforskningsmateriale og annen kunnskap som allerede var produsert om terrorismefenomenet for å legge grunnlaget for neste fase. I den andre fasen (1984-88) begynte det empiriske arbeidet. Målet var å samle så mye informasjon om individene og gruppene de hadde vært en del av som mulig. Både juridisk materiale og materiale produsert av gruppene selv (som flygeblader, aviser, tidsskrifter) ble samlet inn. En annen del av arbeidet bestod i å utføre 53 livsløpsintervjuer med tidligere venstre- og høyre-radikale. Det ble utført 23 intervjuer med høyre-radikale, og 30 med venstre-radikale. Etter innsamlingsfasen begynte arbeidet med å analysere materialet. Det la grunnlaget for en lang rekke publikasjoner på 1980- og 1990-tallet. Materialet som ble samlet inn og transkripsjonene av intervjuene ble samlet i arkivet som ble opprettet av instituttet, kalt DOTE (*Documentazione sul terrorismo*, på norsk dokumentasjon av terrorismen). I 2013 ble arkivmaterialet overlevert Parri-instituttet, også i Bologna, hvor det nå er mulig å få tilgang til materialet.²⁹

Intervjuene av de høyre-radikale som hadde sagt seg villige til å delta i prosjektet ble utført av en liten gruppe forskere mellom 1984 og 1986. Formålet var å rekonstruere deres liv, deres opplevelser og oppfatninger av det de hadde vært en del av. Det var ikke et forsøk på å plassere skyld hos enkeltpersoner for konkrete straffbare handlinger. Deres ønske var å få et inntrykk av hva slags familier disse ulike personene kom fra, hvilken sosial kontekst de hadde vokst opp i, hva som kunne ha bidratt til at de ble trukket mot en bestemt form for politisk aktivisme og hvordan de opplevde denne tilværelsen. Intervjuene var derfor løst strukturerte. De var bygget opp innenfor en biografisk ramme og startet med spørsmål om barndommen og

²⁸ Giovanni Mario Ceci, *Il terrorismo italiano: Storia di un dibattito* (Roma: Carocci editore, 2013), 141-44.

²⁹ For informasjon om Istituto Carlo Cattaneo og publikasjoner som var et resultat av dette prosjektet se <https://www.cattaneo.org/2016/05/16/violenza-politica-e-terrorismo/>; for informasjon om Istituto Parri og mulighet for konsultasjon av DOTE-arkivet se <http://www.istitutoparri.eu/archivio/fondi-e-raccolte/fondi-cartacei/enti-raccolte>; lederen for prosjektet, Raimondo Catanzaro, har skrevet om arbeidet i blant annet Raimondo Catanzaro, «Presentazione», i Donatella della Porta, *Il terrorismo di sinistra* (Bologna: Il Mulino, 1990), 5-8 og i Raimondo Catanzaro og Luigi Manconi, red. *Storie di lotta armata* (Bologna: Il Mulino, 1995), 7-17.

familielivet, før de gikk mer spesifikt inn på hovedtemaet for intervjuet, nemlig informantens politiske aktivisme. Hver intervjuer fulgte et slags mønster og stilte visse fastsatte spørsmål, men oppfølgingsspørsmål tok ulike retninger avhengig av den enkelte informantens assosiasjoner. Det er kun transkripsjonene (ikke lydbåndene) som er bevart i arkivet. I disse er det forsøkt å gjenskape så mye som mulig av den originale samtalen. Pauser og nølinger er markert og setninger er ofte lange og usammenhengende fordi de er en reproduksjon av en muntlig ytret tankestrøm. Forskernes spørsmål er også inkludert. Fordi transkripsjonene er såpass fullstendige gjør det at man får et inntrykk av informanten og av den opprinnelige samtalen som fant sted.

Av de totalt 23 intervjuobjektene som hadde en fortid i en høyreekstrem gruppering, møtte 16 mine kriterier for å inkluderes i oppgavens kildemateriale. Disse 16 hadde alle vært tilknyttet en eller flere av de utenomparlamentariske organisasjonene jeg har fokusert på i denne oppgaven (Ordine Nuovo, Avanguardia Nazionale og Terza Posizione) og de berørte temaer som hvordan de avsluttet sin aktivitet og/eller hvordan deres verdenssyn var på intervjutidspunktet. I noen tilfeller var intervjuet blitt avbrutt, uten at det ble spesifisert hvorfor. Disse intervjuene gav dermed ikke svar på mine spørsmål og ble utelatt. Informantenes alder og sosiale bakgrunn varierte, noe som er naturlig siden de to såkalte «historiske gruppene» (Ordine Nuovo og Avanguardia Nazionale) ble opprettet på andre halvdel av 1950-tallet, mens de senere gruppene i hovedsak ble opprettet av en ny generasjon høyre-radikale fra midten/slutten av 1970-tallet.³⁰ De intervjuede var utelukkende menn, noe som også er å forvente fordi det generelt var få kvinnelige medlemmer i de høyreekstremerne gruppene. Felles for alle som lot seg intervjuer var at de var eller hadde vært gjenstand for etterforskning på grunn av sin deltakelse i utenomparlamentariske grupperinger og handlinger knyttet til denne deltakelsen. Personer som hadde hatt en nasjonal lederrolle i en av gruppene var underrepresentert blant informantene. Dette er naturlig fordi de fleste av de øverste lederne stort sett hadde flyktet til utlandet på tidspunktet prosjektet fant sted.³¹ I kapittel 4 og 5 belyses betydningen av hvem som har latt seg intervjuer, og hvordan dette påvirker analysens utfall, nærmere. Av hensyn til intervjuobjektene har jeg blitt bedt om å la dem være anonyme i min oppgave.³² De fleste av dem er identifisert under fullt navn i arkivet, men jeg benytter kun deres

³⁰ Begrepet «historiske grupper» er hentet fra Franco Ferraresi, *Threats to Democracy*, 15.

³¹ Dette gjelder for eksempel Clemente Graziani og Elio Massagrande, ledere av Movimento Politico Ordine Nuovo, og Stefano Delle Chiaie, leder av Avanguardia Nazionale.

³² Luca Pastore (ansvarlig for DOTE-arkivet hos Istituto Parri i Bologna) i e-post til forfatteren, 17.09.2018.

initialer. I de tilfellene jeg har benyttet fornavn er det fordi informanten allerede var anonymisert i arkivet og oppført uten etternavn.

Begrepsavklaringer

For å unngå misforståelser er det nødvendig å presisere hva jeg i denne oppgaven mener med noen sentrale begreper. Følgende forklaringer er ikke ment som noen fullverdig definisjon av disse begrepene, men som en klargjøring av hva jeg legger i dem.

Ideologi

De tre gruppene jeg har valgt å fokusere på i denne oppgaven hadde alle en ideologi som lå til grunn for deres handlinger, selv om vektleggingen av ideologiens betydning var noe ulike i hver av gruppene. En ideologi kan beskrives slik:

A thought system which describes and interprets reality, the past and the present, and possibly proposes plans, as for example plans for organizing society and the State in order to change them; a set of beliefs, of myths, of values, of ideas; a vision or idea of life, of the world, of history, of politics; a set of expectations, of programmes and of goals one wants to see realized in the future.³³

Det betyr dermed at disse gruppene hadde et ønske om å endre samfunnet og det var dette som først og fremst motiverte deres voldshandlinger, og ikke vold for voldens skyld. Dette er selvsagt ikke ment som legitimering av voldsbruk, men det har en betydning å forstå hvorfor medlemmer av en gruppering tyr til vold når man skal studere hvordan deres voldsutøvelse tok slutt og om de har endret verdensbilde i ettertid.

Nyfasisme

Dette begrepet benyttes i hovedsak som et metodologisk verktøy for å markere at det er snakk om fascistisk ideologi i etterkrigstiden. Det er ikke vanlig at de som vedkjenner seg et slikt verdensbilde omtaler seg selv på denne måten. De foretrekker å bruke betegnelsen «fascister», noe som også er tilfellet for informantene i denne oppgaven. Alle grupperinger og informanter som figurerer som aktører i denne oppgaven anså seg selv som etterfølgere etter Mussolini og hans meningsfeller. Det å tilhøre «høyre» (i den forstand å plassere seg til høyre for konservative og sentrum-høyre) i italiensk politikk har etter andre verdenskrig vært nærmest

³³ Elisabetta Cassina Wolff, *Starting from the End: Fascist Ideology in Post-War Italy (1945-1953)*, (Oslo: Universitetet i Oslo, 2008), 39.

synonymt med å være nyfascist, på grunn av landets fortid. Derfor benyttes begrepene høyre-radikalisme/ekstremisme og nyfascisme til en viss grad om hverandre både i faglitteraturen og i denne oppgaven.

Radikal og ekstrem

Det finnes ulike definisjoner av hva som er «radikalt» og hva som er «ekstremt».³⁴ I denne oppgaven benytter jeg høyre-radikal om de som ønsker å endre det liberaldemokratiske samfunnet fra innsiden, og dermed aksepterer dets spilleregler. Mens høyre-ekstrem brukes for å indikere at man ikke aksepterer demokratiet og ønsker å kjempe mot det med alle virkemidler, også voldelige.³⁵ Selv om begrepsbruken er viktig for vår felles forståelse av ulike fenomener og holdninger, er ikke et slikt skarpt skille alltid overførbart til virkeligheten. I Italia har det til tider vært vanskelig å trekke linjen mellom det høyre-radikale partiet *Movimento Sociale Italiano* og de høyre-ekstreme gruppene som sprang ut av partiet.³⁶ I denne oppgaven omtales de utenomparlamentariske gruppene som ekstreme, fordi de hadde en uttalt aksept for vold, mens *Movimento Sociale Italiano* kalles høyre-radikal fordi de var en del av det parlamentariske systemet og aksepterte dets spilleregler (i hvert fall offisielt).

Terrorisme og politisk vold

Det finnes ingen universelt akseptert definisjon av terrorisme. Norsk lov definerer terrorisme slik: «Ulovlig bruk av, eller trussel om bruk av, makt eller vold mot personer eller eiendom, i et forsøk på å legge press på landets myndigheter eller befolkning eller samfunnet forøvrig for å oppnå politiske, religiøse eller ideologiske mål».³⁷ Politisk vold derimot, trenger ikke nødvendigvis å ha et klart mål om å oppnå noe gjennom å skape frykt, og kan omfatte alt fra «sabotasje, attentater, gisseltagning og liknende til omfattende og vel planlagt revolusjonsvirksomhet, gerilja eller terrorisme».³⁸

Blant de italienske høyre-ekstreme som var aktive mellom slutten av 1960-tallet og begynnelsen av 1980-tallet, fantes både dem som stod bak regelrette terrorangrep og dem som

³⁴ Ferraresi opererer for eksempel med det samme kriteriet for å skille de to fra hverandre: aksept for voldsbruk. Men i hans definisjon er det de «radikale» som aksepterer vold, mens de «ekstreme» aksepterer demokratiske spilleregler. Ferraresi, *Threats to Democracy*, 9-11.

³⁵ Se Bernt Hagtvet og Øyvind Strømmen, «Høyre-radikalisme», 2013, <https://snl.no/hoyreradikalisme> (lest 26.03.2019); Øyvind Strømmen, «Høyre-ekstremisme», 2014, <https://snl.no/hoyreekstremisme> (lest 26.03.2019).

³⁶ Ferraresi, *Threats to Democracy*, 11, 25-26.

³⁷ Kursiv i originalen. Brynjar Lia, Knut Berg, Dag Leraand og Anne Stenersen, «Terrorisme», 2018, <https://snl.no/terrorisme> (lest 26.03.2019).

³⁸ Ole T. Berg, «Politisk vold», 2014, https://snl.no/politisk_vold (lest 26.03.2019).

var involvert i mer spontane former for vold.³⁹ Det er derfor vanskelig å vite hvem som stod bak hva, også fordi disse gruppene naturlig nok ikke har ønsket å etterlate dokumentasjon som kunne ha belyst dette.⁴⁰ Dermed benyttes begrepene terrorisme og politisk vold om hverandre i denne oppgaven.

Oppgavens oppbygging

I kapittel 2 gis en innføring i den historiske konteksten de utenomparlamentariske grupperingene vokste frem i. Vi skal se nærmere på politiske, sosiale og økonomiske forhold som påvirket Italia i etterkrigstiden frem til begynnelsen av 1980-tallet. Det vil også redegjøres for fremveksten av den parlamentariske nyfascismen, opprettelsen av de utenomparlamentariske gruppene Ordine Nuovo og Avanguardia Nazionale og disse gruppenes ideologi. Vi skal også se hvordan disse gruppene knyttes til flere av de brutale terrorangrepene som rystet landet mellom slutten av 1960-tallet og midten av 1970-tallet, med spesielt fokus på Piazza Fontana-angrepet. Deretter vil det vises hvordan disse gruppenes oppløsning førte til en omorganisering i det nyfascistiske utenomparlamentariske miljøet og opprettelsen av nye grupper, blant dem Terza Posizione, og hvordan voldsbølgen som herjet landet på slutten av 1970-tallet utviklet seg og til slutt ble slått ned på.

I Kapittel 3 tas det et steg bort fra den italienske konteksten for å gi en innføring i avradikaliseringsteori og utviklingen som har skjedd på dette feltet i de senere tiår. Tore Bjørgo og John Horgans verk fra 2009, hvor forslaget om å skille mellom begrepene *disengagement* og *deradicalization* ble introdusert, er premissgivende for denne oppgaven og vil bli presentert i dette kapittelet. Disse begrepene vil bli forklart og diskutert, ulike faktorer som kan føre til *disengagement* vil bli presentert, det samme vil ulike måter å studere *disengagement*-prosessen på, samt hvordan ulike typer ekstremister kan ha en innvirkning på hvordan denne prosessen forløper. Daniel Koehlers teori om avradikalisering (*deradicalization*) fra hans 2017-utgivelse, vil også presenteres. Dette kapittelet legger grunnlaget for de neste to, hvor det teoretiske rammeverket blir benyttet til å analysere kildene.

Kapittel 4 og 5 utgjør oppgavens kjerne. I kapittel 4 vil det gis en innføring i tidligere studiers funn om *disengagement* blant høyreekstreme i Italia og i anti-terrorlovgivningens innhold. Analysen av kildene vil bli presentert og de sentrale faktorene som førte til *disengagement* blant informantene diskuteres. Kapittel 5 bygger videre på denne analysen ved

³⁹ Stortoni-Wortmann, «The Police Response to Terrorism in Italy from 1969 to 1983», 151.

⁴⁰ Ferraresi, *Threats to Democracy*, 3, 58.

å undersøke hvordan informantene stiller seg til visse konsepter som kan indikere hvorvidt avradikalisering har funnet sted eller ikke, som holdninger til voldsbruk og demokratiet. I begge kapitlene reflekteres det også rundt hvordan utvalget av informanter kan påvirke resultatene av analysen.

I Kapittel 6 oppsummeres oppgavens hovedfunn og det gis forslag til mulige fremtidige forskningsspørsmål som springer ut av disse funnene.

Alle oversettelser er mine egne og jeg er ansvarlig for eventuelle feil eller mangler.

2. Den historiske konteksten og fremveksten av den utenomparlamentariske nyfascismen: *Ordine Nuovo*, *Avanguardia Nazionale* og *Terza Posizione*

Introduksjon

Italia gjennomgikk en turbulent periode mellom slutten av 1960-tallet og første halvdel av 1980-tallet. Disse tiårene, kjent som «blyårene», var preget av sosial uro og voldelig politisk aktivisme – og til dels terrorisme – både på venstre- og høyresiden av det politiske spektrum. Italia hadde et av Vestens sterkeste kommunistpartier, samt en fascistisk arv som deler av befolkningen fremdeles følte sterk tilknytning til. Denne rivaliseringen ble til en eksplosiv mikstur. De to sidene fyrte hverandre opp og resultatet ble en tilsynelatende endeløs voldsspiral som preget hele samfunnet. Aktivister på begge sider ble angrepet og drept, men også politikere, dommere, politifolk, journalister, samt tilfeldige sivile ble utsatt for voldshandlinger og terrorangrep.

I ettertid er det venstreekstremismen som har vært gjenstand for mest oppmerksomhet, både fra journalister og som forskningsobjekt. Men den mest spektakulære og mest dødelige terrorismen i denne perioden ble utført av aktivister knyttet til høyreekstreme grupperinger, den såkalte «svarte» terrorismen.⁴¹ Denne har blitt viet mindre oppmerksomhet, blant annet fordi man under den Kalde krigen var mer opptatt av å vise til farene ved kommunismen.⁴² Lenge mente man også at høyreekstremismen ikke kunne sees på som ett sammenhengende fenomen, men at det kun var en slags nostalgisk rest av det gamle regimet og var dermed ikke like interessant å studere.⁴³ I tillegg har de fleste høyreekstreme som ble tiltalt for terrorhandlinger nektet for å stå bak dette, mens deres motpart på venstresiden har vært mer villige til å fortelle. Interessen for italiensk høyreekstremisme har siden tiltatt og vår kunnskap utvides stadig.⁴⁴

I dette kapittelet vil jeg ta for meg sentrale utviklingstrekk i etterkrigstidens Italia og forklare hvordan noen av de mest sentrale nyfascistiske utenomparlamentariske grupperingene – *Ordine Nuovo*, *Avanguardia Nazionale* og *Terza Posizione* – vokste frem i denne perioden.

⁴¹ Elisabetta Cassina Wolff, «En ensom ridder mot den moderne verden: Julius Evola og høyre-radikalisme i etterkrigstidens Europa», i *Høyreekstremisme: Ideer og bevegelser i Europa*, red. av Øystein Sørensen, Bernt Hagtvet og Bjørn Arne Steine, 161-191 (Oslo: Dreyer Forlag, 2012), 162.

⁴² Ceci, *Il terrorismo italiano*, 37-41.

⁴³ Ceci, *Il terrorismo italiano*, 153-54; Franco Ferraresi, «The Radical Right in Postwar Italy», 72.

⁴⁴ En parlamentarisk kommisjon ble besluttet opprettet på slutten av 1980-tallet for å etterforske terrorangrepene. Dette førte til fornyet interesse for høyreekstremismen utover 1990-tallet og fremover. Blant annet etterforsket dommer Guido Salvini bombeangrepet på Piazza Fontana i Milano i 1969 og Ordine Nuovo. Franco Ferraresis bok *Threats to Democracy* (1996) ble skrevet blant annet fordi ny informasjon hadde blitt tilgjengelig som følge av etterforskningene. Interessen har ikke avtatt, og så sent som i 2017 publiserte historikerne Aldo Giannuli og Elia Rosati sin bok om Ordine Nuovo etter nærmere 15 års gjennomgang av arkivmateriale.

Som vi skal se er disse gruppernes historier flettet inn i hverandre og selv om de hadde ulike fremgangsmåter og ideologisk utvikling, hadde de sine røtter i en spirituell tolkning av fascismen. Ordine Nuovo var den først gruppen som ble stiftet. Den ble opprettet utenfor det parlamentariske og partipolitiske systemet, men hadde tilknytning til det nyfascistiske partiet *Movimento Sociale Italiano*. Gruppen gjennomgikk splittelser og navneendringer underveis, men som sammenhengende fenomen snakker man gjerne bare om Ordine Nuovo.⁴⁵ Avanguardia Nazionale ble grunnlagt av en utbrytergruppe fra Ordine Nuovo, som ønsket en mer aktivistisk profil enn den i hovedsak ideologiske aktiviteten til modergruppen. Terza Posizione ble opprettet på slutten av 1970-tallet av en gruppe ungdommer som hadde bakgrunn i de to eldre bevegelsene. De var til dels svært kritiske til den eldre generasjonen og forsøkte å gå sin egen vei, men baserte seg på mye av den samme ideologien som lå til grunn for Ordine Nuovo og Avanguardia Nazionale.

Etterkrigstiden og Movimento Sociale Italiano (1945-55)⁴⁶

Da krigen omsider tok slutt våren 1945, etterlot den seg et Italia med behov for gjenoppbygging i mer enn én forstand. I tillegg til de fysiske ødeleggelsene hadde tjue år med fascistisk regime etterlatt seg demokratiske institusjoner i ruiner. En av de viktigste oppgavene i den første etterkrigstiden var å gjenoppbygge demokratiet og å utforme en ny grunnlov. Et annet viktig spørsmål man måtte ta stilling til var om det nye demokratiet skulle være et monarki eller en republikk. Spørsmålet ble gjenstand for folkeavstemning og 2. juni 1946 gikk italienerne til urnene. Republikken seiret. I tiden rett etter krigen ble landet styrt av en bred koalisjon hvor alle de anti-fascistiske partiene deltok på tross av sine ideologiske forskjeller. Både det mektige *Democrazia Cristiana* (Kristendemokratene, DC) og *Partito Comunista Italiano* (Kommunistpartiet, PCI), Vestens største kommunistiske parti, samt en rekke mindre partier, blant dem Sosialistene, deltok i de nasjonale samlingsregjeringene i denne gjenoppbyggingsfasen. Men dette samarbeidsklimaet skulle ikke vare. Den kalde krigens logikk, som for alvor tok form med Truman-doktrinen lansering i 1947, førte til at Kommunistpartiet og Sosialistpartiet ble støtt ut av det gode selskap. Italia falt under USAs innflytelsessfære og forpliktet seg til å holde kommunismen utenfor regjeringskontorene i bytte mot den sårt trengte økonomiske hjelpen tilbudt gjennom Marshall-planen. Landets inntreden i

⁴⁵ Franco Ferraresi, *Threats to Democracy*, 53.

⁴⁶ Det er ikke uvanlig å dele den italienske nyfascismens historie inn i faser. Inndelingen benyttet i dette kapitlet er inspirert av Ferraresi, som opererte med følgende faser: gjenoppbyggingsfasen (1946-1955), de «historiske gruppernes» fremvekst og spenningsstrategien (1956-1974), omorganisering og «våpnet spontanisme» (1977-1983). Ferraresi, *Threats to Democracy*, 15.

NATO i 1949 befestet deres tilhørighet i den vestlige delen av verden. Døren til maktens korridorer var med det helt lukket for kommunistene. Fraværet av et opposisjonsparti som faktisk kunne representere et alternativ hindret regelmessig alternering av makthavere, et viktig demokratisk prinsipp for å sikre effektiv og god styring av staten.⁴⁷ Ettersom årene gikk ble dette til et stadig større problem. Fordi det største opposisjonspartiet ikke kunne danne regjering, falt oppgaven gang på gang til DC og en varierende kombinasjon av småpartier. Det var ikke et ideelt grunnlag for å få gjennomslag for krevende men nødvendige reformer.

Det var ikke bare den nye republikken som måtte gjennom en oppbyggingsfase. Også på den ytre høyresiden i italiensk politikk foregikk det en omorganisering etter frigjøringen av Italia våren 1945 og oppløsningen av Mussolinis *Repubblica Sociale Italiana* (RSI også kjent som Salò-republikken, 1943-45). Allerede i månedene etter krigens slutt startet arbeidet med å samle de ulike grupperingene som utgjorde det ny-fascistiske miljøet og i desember 1946 så partiet Movimento Sociale Italiano (heretter MSI) dagens lys.⁴⁸ Medlemmene var i hovedsak veteraner fra Mussolinis republikk.⁴⁹ Det nye partiet hadde en vanskelig oppgave foran seg: hvordan være et fascistisk, og dermed grunnleggende antidemokratisk, parti i en demokratisk republikk som hadde antifascisme som en av sine grunnpilarer?⁵⁰ Denne vanskelige posisjonen i det politiske livet skulle vise seg å bli et gjenvendene problem for partiet, som stadig var preget av indre splittelser og uenighet om hvilken retning partiet skulle gå i. Uenighetene startet allerede ved opprettelsen. Partiet var delt mellom to hovedfløyer: en moderat fløy, ledet av Augusto De Marsanich og Arturo Michelini, som ønsket at MSI skulle bli det ledende partiet på høyresiden i italiensk politikk, og en radikal fløy, ledet av Giorgio Almirante, som ønsket å bevare de mer revolusjonære elementene av fascistisk ideologi.⁵¹ Disse to motstående fløyene omtales på ulike måter, ofte bruker man sammenligningen med fascismen som regime (den moderate fløyen) og fascismen som bevegelse (den radikale, mer revolusjonære fløyen).⁵² Andre ganger omtales de som høyre- og venstresiden av partiet, mens andre igjen

⁴⁷ Giuseppe Mammarella, *L'Italia contemporanea*, 1.

⁴⁸ For en utfyllende innføring i nyfascismen i denne perioden se Giuseppe Parlato, *Fascisti senza Mussolini: Le origini del neofascismo in Italia, 1943-1948* (Bologna: Il Mulino, 2006).

⁴⁹ Piero Ignazi, «Fascists and Post-Fascists», i *The Oxford Handbook of Italian Politics*, red. av Erik Jones og Gianfranco Pasquino, 212-224 (publisert online februar 2016), 213.

⁵⁰ Davide Conti, *L'anima nera della Repubblica: Storia del Msi* (e-bok 2013), 32-75; Ignazi, «Fascists and Post-Fascists», 213-14.

⁵¹ Conti, *L'anima nera della Repubblica*, 35.

⁵² Renzo De Felice var den første til å introdusere dette skillet mellom fascismen som bevegelse (revolusjonær, anti-kapitalistisk) og fascismen som regime (autoritær, tradisjonalistisk). Fascismen som regime varte fra 1922-43, mens fascismen som revolusjonær bevegelse fikk utfolde seg i Nord-Italia under Salò-republikken fra 1943-45, mens Sør-Italia fortsatte å være preget av den mer moderate tilnærmingen til fascismen. Ignazi, «Fascists and Post-Fascists», 214; Ferraresi, *Threats to Democracy*, 21.

snakker om et skille mellom den «sørlige» fløyen og den «nordlige» fløyen, fordi de to tilhengergruppene stort sett fulgte denne geografiske inndelingen.⁵³ Felles for begge disse to fløyene var at de ønsket å følge de demokratiske spillereglene. Det fantes også en tredje tankeretning innad i MSI. Den har blitt omtalt som spiritualistisk fordi den var sterkt inspirert av Julius Evolas fascistiske ideologi, hvor krigerånden var et sentralt element.⁵⁴ Denne fløyen var klar motstander av demokratiet og ble stadig mer opposisjonell mot begge de to dominerende retningene i partiet.

I de første årene var det Almirante og den revolusjonære fløyen som ledet partiet, men allerede ved parlamentsvalget i 1948 (hvor DC under ledelse av Alcide De Gasperi vant med nesten 50 prosent av stemmene) skulle det vise seg at velgermassen slett ikke delte ledelsens radikale tanker. Tvert imot kom flertallet av stemmene fra Sør-Italia. Denne delen av landet hadde blitt frigjort av amerikanerne i 1943, og dermed hadde de ikke opplevd den opprivende borgerkrigen og den revolusjonære fascismen til Mussolinis republikk, som herjet i de nordlige tyskkokkuperte delene av landet frem til 1945. De hadde dermed ikke noe forhold til den radikale fascismen Almirante var en representant for og stemte på MSI av mer nostalgiske årsaker. De opplevde at de moderate delene av partiet var arvtagerne etter det gamle regimet de var vant til.⁵⁵ Dette inntrykket stemte i stor grad også på grunn av det manglende oppgjøret med fascismen i etterkrigstiden. Statsapparatet og militæret var ikke blitt rensset for fascistregimets støttespillere og tidligere lederfigurer i regimet kunne etter kort tid vende tilbake til det politiske liv.⁵⁶ Dette gjaldt også for MSI, hvor mangelen på straffeforfølgelse gjorde at den gamle klassen kunne vende tilbake etter kort tid og styre partiet i en mer moderat retning, slik velgermassene i sør ønsket.⁵⁷ I 1950 måtte Almirante gå av som partileder og ble erstattet av De Marsanich, som i sin tur ble erstattet av Michelini i 1954. Deres mål var å bli den ledende politiske kraften på høyresiden og på den måten være en alternativ koalisjonspartner for Kristendemokratiet. Men for å oppnå dette var de nødt til å alliere seg med Monarkistene og de Liberale, og dermed tone ned partiets fascistiske ideologi. Dette falt ikke i god jord hos flere radikalere innad i partiet.⁵⁸ En av de argeste kritikerne av den moderate linjen var Pino Rauti, en av lederne for

⁵³ Elisabetta Cassina Wolff, «Evola's interpretation of fascism and moral responsibility», *Patterns of Prejudice*, vol. 50, nr. 4-5. (2016), 485; Ignazi, «Fascists and Post-Fascists», 214.

⁵⁴ Nicola Rao, *Neofascisti!: La Destra italiana da Salò a Fiuggi nel ricordo dei protagonisti*, (Roma: Edizioni Settimo Sigillo, 1999), 67; Anna Cento Bull, *Italian Neofascism: The Strategy of Tension and the Politics of Nonreconciliation*, (Oxford: Berghahn Books, 2007), 11.

⁵⁵ Ferraresi, *Threats to Democracy*, 24; Ignazi, «Fascists and Post-Fascists», 214; Conti, *L'anima nera della Repubblica*, 38.

⁵⁶ Ferraresi, *Threats to Democracy*, 16-17.

⁵⁷ Conti, *L'anima nera della Repubblica*, 39-43.

⁵⁸ Rao, *Neofascisti!*, 67.

den ovennevnte evolianske fløyen i partiet. Uenighetene toppet seg i 1956, da Rauti og 87 av hans tilhengere valgte å forlate partiet og opprette den utenomparlamentariske gruppen *Centro Studi Ordine Nuovo* (Studiesenter Ny Orden).⁵⁹

Fremveksten av de utenomparlamentariske gruppene, spenningsstrategi og terror (1956-1974)

Kristendemokratene og deres leder Alcide De Gasperi, hadde frem til midten av 1950-tallet styrt landet fra en sentrumsposisjon i samarbeid med ulike sentrumsnære småpartier, uten deltakelse fra hverken Kommunistene og Sosialistene (disse siste slet med å finne sin egen identitet i konkurranse med Kommunistene), eller nyfascistene i MSI. Landet gjennomgikk en enorm transformasjon i denne perioden, det såkalte «økonomiske mirakelet» slo inn med full styrke mot slutten av 1950-tallet. Økonomien vokste voldsomt, de sosiale sammensetningene i befolkningen var i endring, landbrukssektoren krympet mens industrialiseringen spesielt i nord skjøt fart, og masse migrasjonen fra landsbygda til de industrialiserte byene førte til utfordringer med å skaffe nok boliger. En slik eksplosiv utvikling trengte regulering og reformer, men det skulle vise seg umulig for Kristendemokratene å få gjennomslag for dette uten støtte fra Sosialistene. Dermed begynte man å vurdere muligheten for en såkalt «åpning mot venstre», altså å inngå et samarbeid med Sosialistene, som til da hadde vært ekskludert på grunn av deres tette bånd til Kommunistpartiet.⁶⁰ Men tiden var ennå ikke moden for en sentrum-venstreregjering. En hendelse som skulle få betydning både for at «åpningen mot venstre» ble et faktum, og for den økende frustrasjonen blant nyfascistene, fant sted våren og sommeren 1960. Den nye regjeringen, som vanlig ledet av Kristendemokratene, denne gangen med Tambroni som statsminister, klarte ikke å skaffe andre støttespillere i parlamentet enn MSI. Det var første gang en regjering overlevde kun på nyfascistenes nåde. Dette falt ikke i god jord i befolkningen og etter voldsomme protester i flere store byer den sommeren, måtte Tambroni-regjeringen gå av.⁶¹ «Åpningen mot venstre» virket dermed som eneste farbare vei og den første regjeringen med full deltakelse fra Sosialistpartiet i republikkens historie så dagens lys i 1963, under ledelse av kristendemokraten Aldo Moro. 1960-tallet skulle bli sentrum-venstreregjeringenes tiår.

⁵⁹ Aldo Giannuli og Elia Rosati, *Storia di Ordine Nuovo*, (Milano: Mimesis Edizioni, 2017), 9.

⁶⁰ Sosialistenes leder, Pietro Nenni, hadde lansert dette forslaget allerede i 1955, uten hell. Mammarella, *L'Italia contemporanea*, 188, 219-20.

⁶¹ Mammarella, *L'Italia contemporanea*, 266-69.

Centro Studi Ordine Nuovo

Misnøyen med MSIs valg om å søke mot regjeringskontorene og dermed tone ned de mer radikale delene av den fascistiske ideologien, førte til at Rautis gruppe brøt ut senhøsten 1956 og opprettet den utenomparlamentariske grupperingen Centro Studi Ordine Nuovo. Rauti selv mente at de var for politisk svake på dette tidspunktet til å stille til valg med egne lister, og valgte heller å opprette det de omtalte som et studiesenter, som skulle gi dem rom for å reflektere og utvikle deres ideologi videre.⁶² Gruppen skal ha vært organisert på to nivåer: et ideologisk nivå som opererte lovlige gjennom journalistisk virksomhet og studiesirkler, og et mer aktivistisk og militant nivå, som opererte i det skjulte. Som en del av studieaktiviteten ble det organisert forelesninger, seminarer, og kurs. De hadde et eget pressenettverk, bestående blant annet av det månedlige tidsskrift *Ordine Nuovo*. Rauti selv var en aktiv bidragsyter, i tillegg til gruppens store helt, Julius Evola, som vi skal komme tilbake til om litt. Den ulovlige aktiviteten bestod i å involvere seg i gatekamper, utføre andre typer angrep som gjerne innebar bruk av eksplosiver, knytte bånd til høyre-radikale grupper utenfor Italia og til de hemmelige tjenestene.⁶³ Det er vanskelig å gjøre en komplett rekonstruksjon av gruppens aktiviteter siden den dokumentasjonen som kunne ha gitt oss innsyn i deres daglige aktivitet stort sett har gått tapt.⁶⁴ Dette gjelder spesielt den hemmelige militante aktiviteten, som man av åpenbare grunner ønsket å etterlate så få spor som mulig etter. Men vi mangler verdifull innsikt også i de lovlige handlingene fordi de ofte ble blandet sammen med de ulovlige handlingene uten klare skillelinjer mellom de to nivåene.⁶⁵

Giannuli mener det er grunn til å tvile på at Ordine Nuovo hadde til hensikt å forbli en ikke-voldelig, intellektuell gruppe. Han viser blant annet til at rekrutter måtte svare på spørsmål om de hadde våpentrening og om de var i besittelse av tillatelse til å bære våpen, om de hadde utført militærtjeneste eller var trent i en form for kampsport.⁶⁶ Giannuli konkluderer med at dette tyder på at selv om gruppen i dens første leveår primært bedrev teoretisk aktivitet var dette i hovedsak på grunn av manglende finansiering, men at deres egentlige mål var å bli til en paramilitær gruppering.⁶⁷ Det er også grunn til å påpeke at flere av gruppens medlemmer tidligere hadde vært medlemmer av den nyfascistiske grupperingen *Fasci di Azione*

⁶² Rao, *Neofascisti!*, 73.

⁶³ Ferraresi, *Threats to Democracy*, 6, 54; Giannuli og Rosati, *Storia di Ordine Nuovo*, 12-22.

⁶⁴ Ferraresi, *Threats to Democracy*, 62.

⁶⁵ Ferraresi, *Threats to Democracy*, 58.

⁶⁶ Giannuli viser til vitnesbyrd fra tidligere medlem av Ordine Nuovo Vincenzo Vinciguerra, som også understøttes av etterforskning utført av påtalemyndighetene i Milano, som beslagla tre slike skjemaer. Giannuli og Rosati, *Storia di Ordine Nuovo*, 13.

⁶⁷ Giannuli og Rosati, *Storia di Ordine Nuovo*, 15.

Rivoluzionaria (FAR) og dens etterfølger *Legione Nera*, som på slutten av 1940-tallet og begynnelsen av 1950-tallet utførte en rekke mindre bombeangrep. Både Pino Rauti og Clemente Graziani (medlem av Ordine Nuovo og senere leder for utbryterfløyen i gruppen) hadde vært medlemmer av FAR-Legione Nera og ble også dømt for «gjenopprettelse av Fascistpartiet» i 1951.⁶⁸ Evola sto også tiltalt, men ble frikjent. Selv om de ble dømt for gjenopprettelse av det fascistiske partiet og ikke for voldshandlinger, viser historien om FAR-Legione Nera at Rauti og flere av Ordine Nuovos mest profilerte medlemmer ikke var fremmed for voldelige handlinger da de fem år senere opprettet Centro Studi Ordine Nuovo.

Ideologen som inspirerte generasjoner

Grunnleggerne av Ordine Nuovo baserte store deler av sin intellektuelle virksomhet på tankene til en sentral ideolog: Giulio Cesare Andrea (Julius) Evola (1898-1974). Evola var en interessant personlighet. Han regnes for å være blant de viktigste italienske høyre-radikale ideologer, men selv var han aldri medlem av Fascistpartiet og han var åpent kritisk til både Mussolini og Hitler.⁶⁹ Mussolini holdt ham også ofte på en armlengdes avstand på grunn av hans nokså pessimistiske verdenssyn (han mente at historien ikke gikk fremover, men heller var i konstant forfall) som ikke passet inn i regimets fremskrittretorikk.⁷⁰ Til tross for dette trekkes han av eksperter på italiensk høyre-radikalisme og-ekstremisme frem som sentral i overgangen fra den historiske fascismen til etterkrigstidens nyfascisme.⁷¹

Spesielt viktig i denne sammenhengen er boken *Rivolta contro il mondo moderno* (Opprør mot den moderne verden) utgitt første gang i 1934. Rauti og flere av de andre unge veteranene fra Salò-republikken, som senere skulle bli aktive i det høyre-radikale miljøet, oppdaget denne boken mens de satt i fengsel etter krigen. De ble fascinert av Evolas ord og valgte å oppsøke ham i 1948.⁷² Dette ble starten på en relasjon som varte helt til Evolas død i 1974. De unge nyfascistene lot seg fascinere av Evolas versjon av fascismen, han åpnet øynene deres for de esoteriske og «magiske» sidene ved fascismen.⁷³ Evola fortalte dem om Himmlers SS, om Codreanus Jerngarde og om Quisling. I hans leilighet i Roma ble de presentert for sider ved fascismen de aldri hadde hørt om før, en annen variant enn den de kjente til fra Mussolinis

⁶⁸ Loven fra 3. desember 1947, også kjent som *Legge Scelba*, gjorde det til en forbrytelse å gjenopprette det fascistiske partiet. Rao, *Neofascisti!*, 13-27, 53-59.

⁶⁹ Wolff, «En ensom ridder mot den moderne verden», 165.

⁷⁰ Wolff, «Evola's interpretation of fascism and moral responsibility», 482.

⁷¹ Wolff, «Evola's interpretation of fascism and moral responsibility», 479; Ferraresi, «The Radical Right in Postwar Italy», 84; Nicola Rao, *La trilogia della celtica: La vera storia del neofascismo italiano* (e-bok 2014), 131-36; Bull, *Italian Neofascism*, 11-12.

⁷² Wolff, «Evola's interpretation of fascism and moral responsibility», 485-86; Rao, *La trilogia della celtica*, 133.

⁷³ Rao, *Neofascisti!*, 42.

tid.⁷⁴ Også for Evola selv ble forholdet til de unge og engasjerte nyfascistene viktig. Etter krigen hadde han forventet at han ville være alene om sitt verdenssyn, at han ville møte en verden i «spirituelle ruiner», men da han kom tilbake til Italia oppdaget han at disse unge menneskene kjente til navnet hans og tekstene hans og de ønsket å lære mer.⁷⁵ Han ble en regelmessig bidragsyter i de unge aktivistenes ulike publikasjoner, ikke minst det månedlige tidsskriftet *Ordine Nuovo*. Disse artiklene ble etterhvert samlet i en rekke bøker: *Gli uomini e le rovine* (1953), *Cavalcare la tigre* (1961), *Il fascismo: saggio di un'analisi critica dal punto di vista della destra* (1964).⁷⁶ Flere av bøkene ble utgitt av forlaget Le Edizioni dell'Ascia, som hadde nær tilknytning til *Ordine Nuovo*.⁷⁷

Et nøkkelord i Evolas filosofi er Tradisjon (alltid skrevet med stor forbokstav for å markere dens sentrale posisjon), som innebærer verdier som hierarki, autoritet, disiplin, orden, spiritualitet, individualitet og kvalitativ differensiering.⁷⁸ Den forfallsprosessen Evola mente verden led under startet da man vendte seg bort fra Tradisjonen under den franske revolusjonen i 1789 og omfavnet moderne demokratiske verdier forankret i prinsippene om frihet, likhet og brorskap.⁷⁹ Man måtte tilbake til den verden som hadde eksistert før 1789, mente Evola. Autoritet, elite og absolutisme måtte erstatte rasjonalisme, opplysningstid, positivisme, egalitarisme og demokrati.⁸⁰ De unge nyfascistene trykket Evolas ord til sitt bryst og lot seg inspirere av denne tanken om en elite blant massene. De forfektet en forakt for massene, med bakgrunn i Evolas «totalitære» rasisme.⁸¹ Evolas rasisme var ikke bare biologisk basert, men også «spiritualistisk». Han mente at noen mennesker var naturlige ledere og fulgte Tradisjonens verdier i kraft av deres iboende overlegenhet. De ulike rasene bestod av folk med forskjellige verdenssyn, hvor det anti-demokratiske og anti-moderne verdenssynet var på toppen av rasehierarkiet.⁸² Før andre verdenskrig hadde denne rasetenkningen en viktig plass i Evolas tekster, men etter 1945 ble referanser til raser borte fra hans verker. I stedet introduserte han tanken om en gruppe «ekte ledere». En liten gruppe av «ekte menn» som var i stand til å lede i

⁷⁴ Rao, *Neofascisti!*, 42-43.

⁷⁵ I 1945 ble Evola skadet under et bombeangrep i Wien. Frem til 1948 var han innlagt på sykehus. Han ble delvis lam og måtte sitte i rullestol. Mens han lå på sykehus i Bologna i 1948 fikk han det første besøket fra noen unge nyfascister. Wolff, «Evola's interpretation of fascism and moral responsibility», 485; Giannuli og Rosati, *Storia di Ordine Nuovo*, 225.

⁷⁶ Min egen oversettelse av titlene: «Menn blant ruinene», «Ri tigeren», «Fascismen: essay for en kritisk analyse fra et høyreperspektiv». Wolff, «Evola's interpretation of fascism and moral responsibility», 486.

⁷⁷ Giannuli og Rosati, *Storia di Ordine Nuovo*, n. 19, 224.

⁷⁸ Wolff, «En ensom ridder mot den moderne verden», 163.

⁷⁹ Giannuli og Rosati, *Storia di Ordine Nuovo*, 230.

⁸⁰ Wolff, «Evola's interpretation of fascism and moral responsibility», 480.

⁸¹ Ferraresi, *Threats to Democracy*, 33.

⁸² Wolff, «Evola's interpretation of fascism and moral responsibility», 483.

egenskap av sin naturlige autoritet.⁸³ Denne eliten ble av Evola omtalt som «Ordine» (Orden), inspirasjonskilden til Ordine Nuovos navn, og de skulle lede samfunnet og bringe Tradisjonen videre.⁸⁴ Det historiske eksempelet på denne eliten fant Evola i middelalderens Tempelriddere.⁸⁵ De representerte alle de verdiene hans Tradisjons-begrep innebar: ære, lydighet, disiplin, offervilje, mot.⁸⁶ I tråd med ideen om en naturlig autoritær elite hadde ikke de unge evolianerne som mål å opprette en masseorganisasjon eller -parti som kunne appellere til et bredt publikum. De ville heller skape en tett sammenknyttet gruppe av få men dedikerte medlemmer.⁸⁷ Deres publikasjoner og ideologisk-teoretiske aktivitet var kun rettet mot likesinnede, mot eliten.⁸⁸ Dette førte til at medlemstallene til Ordine Nuovo (i likhet med Avanguardia Nazionale og Terza Posizione) aldri ble spesielt høye, men det var heller ikke deres mål.⁸⁹ Denne selvpåførte isoleringen kan også tolkes som en strategi for å snu nyfascistenes marginalisering i samfunnet til noe positivt. I en tid hvor slagord som «å drepe en fascist er ikke en forbrytelse» var hverdagskost, var det en måte å sette seg selv over eller utenfor det samfunnet de følte seg utstøtt fra.⁹⁰ Evolas tanker inspirerte både de såkalte «historiske gruppene» i den første generasjonen av utenomparlamentariske nyfascister, så vel som den yngre generasjonen som vokste frem på slutten av 1970-tallet, som vi skal se nærmere på senere i dette kapitlet.⁹¹

Avanguardia Nazionale

Som nevnt over var ikke alle medlemmene av Centro Studi Ordine Nuovo fornøyd med Rautis prosjekt. Enkelte ønsket at «studiesenteret» skulle utvikles til en regelrett politisk bevegelse med mindre fokus på ideologisk og kulturell utforskning, og mer på praksis og aktivisme. En av de sterkeste pådriverne for denne utviklingen var Stefano Delle Chiaie. Etersom Rauti ikke så ut til å ha noen planer om å omgjøre gruppen til en politisk bevegelse med det første, fikk Delle Chiaie nok. Han forlot Ordine Nuovo med en gruppe likesinnede og under hans ledelse

⁸³ Wolff, «Evola's interpretation of fascism and moral responsibility», 487.

⁸⁴ Wolff, «En ensom ridder mot den moderne verden», 170.

⁸⁵ I Evolas tidligere arbeider fra før krigen var det Himmlers SS som var eksempelet på idealmennene. Etter krigen gikk Evola bort fra denne ideen og benyttet Tempelridderne som eksempel. Wolff, «Evola's interpretation of fascism and moral responsibility», 487.

⁸⁶ Wolff, «Evola's interpretation of fascism and moral responsibility», 481.

⁸⁷ Giannuli og Rosati, *Storia di Ordine Nuovo*, 225.

⁸⁸ Ferraresi, *Threats to Democracy*, 55, 57.

⁸⁹ Medlemstallet ble aldri høyere enn ca. 10 000. Ferraresi, *Threats to Democracy*, 56.

⁹⁰ Min egen oversettelse. Rao, *La trilogia della celtica*, 557; Ferraresi, *Threats to Democracy*, 57.

⁹¹ Ferraresi kaller Ordine Nuovo og Avanguardia Nazionale for de «historiske gruppene» for å skille dem fra de senere gruppene som ble grunnlagt da disse ble oppløst av domstolene. Ferraresi, *Threats to Democracy*, 15.

opprettet de en ny gruppering, kalt Avanguardia Nazionale (Nasjonal Avantgarde).⁹² Det er noe uenighet om det eksakte tidspunktet for bruddet, men det fant sted en gang mellom 1959-1960.⁹³

Etter eget ønsket hadde denne gruppen ikke på langt nær den samme ideologisk-kulturelle aktiviteten og originaliteten som Ordine Nuovo, selv om de også var inspirert av Evola. De gav kun ut noen få publikasjoner som Ferraresi omtaler som «primitive».⁹⁴ Ifølge ham er tekstene preget av lite originalitet og gjentar kun kjente strofer om en «totalitær, organisk, korporativ stat, fri for alle elementer som truer dens solidaritet – som partier, fagforeninger, klassekamp». De var sterkt antikommunistiske og trodde på den europeiske «Nasjonen», som skulle være basert på «respekt og forsvar for rasens evige verdier».⁹⁵ Denne «Nasjonen Europa» skulle være en tredje stormakt som kunne stå opp mot både Vesten (USA) og Østen (Sovjet).⁹⁶

Den nye gruppen tiltrakk seg stort sett yngre medlemmer som var fascinert av aktivisme-aspektet og som var mindre opptatt av den typen ideologiske studier og refleksjon Ordine Nuovo kunne tilby. Gruppen var preget av en streng disiplin og hierarkisk struktur. Det var forventninger om at medlemmer skulle følge visse regler for oppførsel både innad i gruppen og i deres liv utenfor gruppen. Alt fra hvordan man snakket til hvordan man skulle oppføre seg rundt sine kamerater innad gruppen var regulert. Gruppen hadde et sterkt militært preg.⁹⁷ Avanguardia Nazionale aktivitet gikk primært ut på praktisk trening i alt fra kampsport til å lage eksplosiver. De arrangerte paramilitære leire og var trolig involvert i våpensmugling. Universitetet i Roma var deres «favorittlekeplass», der angrep de studenter og professorer som tilhørte venstresiden. De sto bak de fleste tilfeller av voldelige overfall (såkalt *squadrisimo*) på 1960-tallet og svært aggressive og brutale. Deres sterke antikommunisme og tro på at «de røde» i hemmelighet arbeidet for å ta over samfunnet, gjorde at de også drev aktiv provokasjon og infiltrasjon av venstresiden. For eksempel deltok de i demonstrasjoner arrangert av kommunistene og startet voldelige konfrontasjoner for å skape et inntrykk hos befolkningen om at venstresiden var aggressiv og farlig.⁹⁸

⁹²Rao, *Neofascisti!*, 85.

⁹³ Bull, *Italian Neofascism*, 11, 133; Ferraresi, *Threats to Democracy*, 63; Rao, *Neofascisti!*, 86.

⁹⁴ Ferraresi, *Threats to Democracy*, 64.

⁹⁵ Ferraresi, *Threats to Democracy*, 65.

⁹⁶ Rao, *Neofascisti!*, 88.

⁹⁷ Rao, *Neofascisti!*, 87-88.

⁹⁸ Ferraresi, *Threats to Democracy*, 64-67.

Movimento Politico Ordine Nuovo

Men heller ikke alle som valgte å forbli i Centro Studi Ordine Nuovo i stedet for å følge Delle Chiaie til Avanguardia Nazionale, var enige i Rautis valg om å begrense seg til intellektuell aktivitet i stedet for politisk aktivisme av en mer militant karakter. Det skulle vise seg å være en kilde til indre splittelse som preget gruppen i årene fremover.⁹⁹ Utover 1960-tallet handlet denne striden også om hvordan gruppen skulle forholde seg til MSI. Det viktigste spørsmålet dreide seg om hvorvidt man skulle slutte seg til partiet igjen dersom Almirante skulle komme til makten. Etter Tambroni-regjeringens fall som følge av massiv mobilisering av anti-fascistiske krefter i befolkningen, og den påfølgende «åpningen mot venstre», ble MSI stadig mer isolert og irrelevant. Partileder Michelini forsøkte å invitere Centro Studi Ordine Nuovo tilbake i partiet, men ble kontant avvist.¹⁰⁰ Men 15. juni 1969 døde Michelini og like etter ble Almirante valgt til ny partileder.¹⁰¹ Rauti og hans tilhengere gikk inn i partiet igjen 15. november 1969.¹⁰² Dette førte til sterk uenighet innad i Ordine Nuovo. En del av medlemmene mente at det var et opportunistisk valg å slutte seg til partiet, at det var å vende ryggen til de antidemokratiske idealene Ordine Nuovo stod for. En kunne ikke kjempe mot systemet ved å bli en del av det.¹⁰³ De valgte dermed å bryte med Rauti og 21. desember 1969 opprettet de *Movimento Politico Ordine Nuovo* (Politisk bevegelse Ny Orden), under ledelse av Clemente Graziani og Elio Massagrande.¹⁰⁴ Hvorvidt dette bruddet var reelt eller ikke har det blitt stilt spørsmål ved. Kontakten mellom de som hadde gått tilbake til MSI og de som hadde blitt igjen utenfor fortsatte også etter 1969.¹⁰⁵ Men var denne kontakten kun på et personlig plan, mellom gamle venner, eller var den mellom representanter for to separate organisasjoner? Løste Centro Studi Ordine Nuovo seg opp i MSI eller fortsatte de å operere i hemmelighet på utsiden av partiet?¹⁰⁶ Som tilfellet er med så mange av våre spørsmål knyttet til det ekstreme høyre i Italia i denne perioden, tillater ikke kildesituasjonen å kunne gi klare svar. Giannuli mener allikevel å kunne slå fast, på bakgrunn av brevkorrespondanse mellom Rauti og lederen for Venezia-

⁹⁹ Blant de mest kritiske var Stefano Delle Chiaie, som vi har sett i forrige avsnitt. Også Clemente Graziani og Paolo Signorelli var kritiske og ønsket at Ordine Nuovo skulle bli mer av en politisk bevegelse heller enn et studiesenter. Rao, *Neofascisti!*, 74-75.

¹⁰⁰ Giannuli og Rosati, *Storia di Ordine Nuovo*, 93, 98; Conti, *L'anima nera della Repubblica*, 169-177.

¹⁰¹ Conti, *L'anima nera della Repubblica*, 239.

¹⁰² Conti, *L'anima nera della Repubblica*, 258.

¹⁰³ Ferraresi, *Threats to Democracy*, 53.

¹⁰⁴ Conti, *L'anima nera della Repubblica*, 259; Giannuli og Rosati, *Storia di Ordine Nuovo*, 137; Rao, *La trilogia della celtica*, 1694.

¹⁰⁵ Ferraresi, «The Radical Right in Postwar Italy», 81; Ferraresi, *Threats to Democracy*, 53; Giannuli og Rosati, *Storia di Ordine Nuovo*, 146; Rao, *La trilogia della celtica*, 1689.

¹⁰⁶ Giannuli og Rosati, *Storia di Ordine Nuovo*, 136-37.

cellen til Ordine Nuovo, at bruddet var ekte.¹⁰⁷ Kanskje vil vi aldri få klarhet i akkurat hva slags forhold som eksisterte mellom de to gruppene etter 1969, men Giannuli mener det er bevist at de fortsatte å operere innenfor det samme miljøet og at det fortsatt var kontakt mellom dem.¹⁰⁸

Uansett hva slags type brudd det var, er det ikke tvil om at det fant sted i en svært turbulent tid. Studentopprøret som startet i Paris våren 1968, hadde spredd seg til Italia og utviklet seg til en mer generell markering av misnøye blant store deler av befolkningen som ikke følte seg godt nok ivaretatt av myndighetene. Den voldsomme økonomiske veksten hadde avtatt fra midten av 1960-tallet og inflasjon ble et økende problem. Konsekvensene av uregulert vekst som ikke kom befolkningen tilstrekkelig til gode, samt fravær av nødvendige reformer på tross av at Sosialistene var kommet i regjering, bidro til økt frustrasjon i befolkningen, spesielt blant arbeiderklassen.¹⁰⁹ De sosiale og kulturelle spenningene økte som følge av de store ulikhetene migrasjonen fra sør til nord hadde ført til. Også ved universitetene, som tidligere hadde vært forbeholdt de øvre samfunnsklassene, ble konfliktene mellom høyre- og venstreorienterte ungdommer stadig mer voldsomme.¹¹⁰ Denne situasjonen førte til at studentbevegelsen i Italia utviklet seg til en protestbølge som varte mye lenger enn i de fleste andre vestlige land.¹¹¹ Høsten 1969, kjent som den «varme høsten», var preget av arbeideropprør. Fagbevegelsenes krav om høyere lønninger og reformer i bolig- og helsesektoren, kombinert med studentbevegelsens krav om reform av et gammeldags og autoritært utdanningssystem, fikk stor folkelig oppslutning. Denne situasjonen skremte blant annet nyfascistene, både i MSI og i Centro Studi Ordine Nuovo. Ifølge Ferraresi var det den økende mobiliseringen på venstresiden, som av Rauti ble oppfattet som en trussel mot Ordine Nuovos eksistens, som lå til grunn for valget om å slutte seg til MSI høsten 1969, for å stå samlet mot venstresiden.¹¹² Giannuli er ikke enig i Ferraresis tolkning og viser til at arbeiderbevegelsens opprør ikke nådde sitt høydepunkt før i november 1969. Som nevnt over ble Ordine Nuovo offisielt innlemmet i MSI 15. november, avtalen mellom Rauti og Almirante

¹⁰⁷ Brevet ble sendt fra Rauti til lederen for Venezia-cellen til Ordine Nuovo, Carlo Maria Maggi, noen uker etter at Centro Studi gikk tilbake til MSI. I brevet forsøkte Rauti å overbevise Maggi, en person av stor betydning i organisasjonen, om å følge ham og bli medlem av partiet. Rauti la også vekt på at Centro Studi ikke skulle bli oppløst i MSI, men at de skulle fortsette å operere som en selvstendig gruppe også innenfor partiet. Giannuli tolker innholdet i dette brevet som at bruddet mellom Centro Studi og Movimento Politico var ekte. Dersom det hele hadde vært et spill for galleriet ville det ikke vært nødvendig for Rauti å forsøke å overbevise Maggi om å velge ham fremfor Graziani. Giannuli og Rosati, *Storia di Ordine Nuovo*, 140-41.

¹⁰⁸ Giannuli og Rosati, *Storia di Ordine Nuovo*, 146.

¹⁰⁹ Ferraresi, *Threats to Democracy*, 70.

¹¹⁰ I 1966 ble den venstreorienterte studenten Paolo Rossi drept under en demonstrasjon ved La Sapienza-universitetet i Roma. Mammarella, *L'Italia contemporanea*, 321.

¹¹¹ Ferraresi, *Threats to Democracy*, 84.

¹¹² Ferraresi, «The Radical Right in Postwar Italy», 81; Ferraresi, *Threats to Democracy*, 53.

må altså allerede ha vært under utarbeidelse før fagforeningsopprøret utviklet seg til en masseprotest.¹¹³ Giannuli mener at det er mer sannsynlig at beslutningen ble tatt en gang mellom juli og september 1969, uten at han har klart å finne dokumentasjon som indikerer et eksakt tidspunkt. På landsmøtet til MSI, 10. juli 1969, lanserte Almirante sin «doble strategi» (som skulle gjøre MSI til det ledende partiet på høyresiden ved å appellere både til de andre høyrepartiene og til de utenomparlamentariske voldelige ekstremistgruppene) og med det åpnet han døren til partiet for Ordine Nuovo. Giannuli mener dette kan ha satt i gang en tankeprosess hos Rauti som til slutt endte med avgjørelsen om å slutte seg til partiet igjen. Samtidig avviser han ikke at de spredte fagforeningsprotestene som allerede var i gang på det tidspunktet kan ha hatt en innvirkning. Kanskje forventet Rauti at situasjonen ville eskalere og ønsket å være forberedt.¹¹⁴

Spenningsstrategien

Studentenes og arbeidernes protestbølge førte ikke bare til en økende bekymring blant nyfascistene, men også blant konservative og moderate i befolkningen og i statsapparatet. Under Almirantes ledelse håpet MSI å appellere til denne frykten for kommunistisk subversjon og tvinge Kristendemokratene til å snu seg mot høyre.¹¹⁵ Denne situasjonen var bakteppet for en svært mørk og brutal periode i italiensk historie. Mellom 1969 og 1974 ble landet rammet av flere store bombeangrep mot sivile mål. På italiensk kalles de *stragi* (massakre) og de tok livet av flere titalls tilfeldige borgere og såret hundrevis. I ettertid har det blitt avdekket at disse angrepene ble utført av deler av det utenomparlamentariske høyreekstremermiljøet, men det er fremdeles knyttet usikkerhet til mange detaljer rundt det som hendte og hvem de ansvarlige var. En utbredt teori som benyttes for å forklare disse hendelsene er teorien om «spenningsstrategien» (*strategia della tensione*). Kort forklart skal denne ha gått ut på at deler av statsapparatet, etterretningstjenesten og militæret, samt de utenomparlamentariske nyfascistiske organisasjonene skal ha planlagt og utført en rekke angrep mot sivilbefolkningen. Angrepene skulle utføres slik at mistanken ble rettet mot venstresiden. Målet var visstnok å spre frykt i befolkningen for på den måten å skape grobunn for en autoritær lov og orden-stat. Å komme til bunns i sannheten rundt disse angrepene har vist seg å være en nærmest umulig oppgave. Forsøk på dette har fra første stund blitt sabotert, gjennom blant annet plantede bevis og manipulerte etterforskninger, av deler av etterretningstjenesten, *carabinieri* (italiensk

¹¹³ Giannuli og Rosati, *Storia di Ordine Nuovo*, 110.

¹¹⁴ Giannuli og Rosati, *Storia di Ordine Nuovo*, 110-11.

¹¹⁵ Mammarella, *L'Italia contemporanea*, 348.

militærpoliti), rettsvesenet og politikere. Nettopp derfor finnes det ulike tolkninger av hvordan denne strategien skulle ha fungert, hvem som skal ha stått bak og hva dens mål skal ha vært.¹¹⁶ Ferraresi var blant dem som mente en slik strategi lå bak de grusomme angrepene på slutten av 1960-tallet og første halvdel av 1970-tallet. Store deler av hans bok om det utenomparlamentariske høyre i etterkrigstidens Italia, er viet til å vise hvordan en slik strategi fungerte.¹¹⁷ Han viste også hvordan ordet strategi kan være misvisende i denne sammenhengen fordi det gir assosiasjoner til en overordnet plan hvor alle ledd handlet utfra en felles målsetning. Men, som han sier, var det ofte snakk om angrep organisert og utført av enkeltgrupper, uten ordensmaktenes eller politikernes viten og vilje, i visshet om at spenningsstrategiens mekanismer automatisk ville bli iverksatt og beskytte dem mot straffeforfølgelse fordi tidligere tilfeller av samrøre ikke måtte bli avslørt.¹¹⁸ Vi skal ikke gå i detalj rundt alle angrepene her, men for å få en bedre forståelse av hva som hendte i Italia i denne perioden og hvorfor det har vært så vanskelig å stille noen til ansvar, skal vi se litt nærmere på angrepet som regnes som startskuddet for «blyårene», nemlig Piazza Fontana.

Piazza Fontana

12. desember 1969 smalt det i *Banca Nazionale dell'Agricoltura* (Den nasjonale landbruksbanken) på Piazza Fontana i Milano.¹¹⁹ 17 mennesker ble drept og over 80 skadet. Nesten samtidig eksploderte tre bomber plassert på tre forskjellige steder i Roma. Ingen ble drept, men flere ble såret. Det ble også oppdaget en ueksplodert bombe i en annen bank i Milano.¹²⁰ Angrepene ble raskt sett i sammenheng med hverandre både på grunn av de sammenfallende tidspunktene for eksplosjonene og at sammensetningen av de fem bombene var lik.¹²¹ Flere anarkister ble umiddelbart arrestert, mistenkt for å stå bak angrepene. Men allerede her var det ugler i mosen. En av de arresterte anarkistene Mario Merlino, som hadde

¹¹⁶ Anna Cento Bulls *Italian Neofascism* er en gjennomgang av ulike tolkninger av spenningsstrategien. For Ferraresis tolkning av spenningsstrategien se Ferraresi, *Threats to Democracy*, 69-115.

¹¹⁷ Ferraresi, *Threats to Democracy*.

¹¹⁸ Ferraresi, *Threats to Democracy*, 88-89; Bull, *Italian Neofascism*, 19.

¹¹⁹ Historien om dette angrepet og de mange ulike retningene etterforskningen tok er lang og kronglete. En fullstendig gjennomgang vil være for omfattende for denne oppgaven, men både Ferraresi og Bull har gitt inngående beskrivelser av hendelsesforløpet. Ferraresi skriver om sakens lange og kronglete vei gjennom det italienske rettssystemet i *Threats to Democracy*; Bull oppdaterer Ferraresis gjenfortelling med den siste utviklingen i saken i *Italian Neofascism*; Giannuli og Rosati har en kort og lettfattat oppsummering av status i saken i *Storia di Ordine Nuovo*, 207-08.

¹²⁰ Denne bomben ble destruert av politiet før man rakk å undersøke den. Uten dette nøkkelbeviset ble etterforskningen vanskelig. Både timeren som ble brukt og vesken bomben ble plassert i ble forsøkt knyttet til nyfascisten Franco Freda, men uten den gjenværende bomben ble dette en vanskelig oppgave. Ferraresi, *Threats to Democracy*, 99.

¹²¹ Ferraresi, *Threats to Democracy*, 91.

samarbeidet med politiet og ledet dem til hans medsammensvorne, viste seg å egentlig være medlem av Avanguardia Nazionale og nær venn av Stefano Delle Chiaie. Han hadde infiltrert anarkistgruppen som nå fikk skylden for bombeangrepet.¹²² Samtidig som etterforskningen av anarkistene pågikk ble det åpnet en parallell etterforskning av en gruppe nyfascister som holdt til i Veneto-regionen i Nord-Italia. Allerede i desember 1969 hadde man oppdaget et lager av våpen og eksplosiver i hjemmet til Giovanni Ventura, en bokhandler og medlem av en nyfascistisk gruppe basert i Padova ledet av Franco Freda.¹²³ Ventura skulle ha betrodd seg til et vitne om at det var han som stod bak angrepene.¹²⁴ Denne gruppen stod bak en rekke bombeangrep utført på våren og sommeren 1969, blant annet et angrep på Milanos Kongressenter (*Fiera di Milano*) 25. april og flere bombeangrep på ulike tog 8. og 9. august. Heldigvis ble ingen drept i disse angrepene. I disse sakene hersker det ingen juridisk tvil om at Freda og hans gruppe stod bak.¹²⁵ Angrepene våren/sommeren 1969 skulle vise seg å være viktige fordi de hadde fellestrekk med Piazza Fontana-angrepet i desember samme år. Dermed ble Freda og Ventura i 1972 arrestert og siktet for også å stå bak angrepene 12. desember 1969.¹²⁶

Etter flere år med forviklinger av rettsprosessen, hvor sakene hadde blitt flyttet frem og tilbake mellom ulike byer, begynte endelig rettssaken i januar 1977 og dommen falt i februar 1979, nesten ti år etter angrepet. På tiltalebenken stod også lederen for de italienske hemmelige tjenestene og hans nestkommanderende.¹²⁷ Freda, Ventura fikk livstid, mens lederne for etterretningstjenesten fikk kortere dommer for medvirkning. Anarkistene og Merlino ble frikjent på grunn av «utilstrekkelig bevis».¹²⁸ Ankedomstolen kom med sin konklusjon i mars 1981: Freda og Ventrua ble også frikjent på grunn av utilstrekkelig bevis, mens de to etterretningsledernes dommer ble redusert. I dommen ble det slått fast at det sannsynligvis var Delle Chiaie, gjennom Merlino, som stod bak manipulasjonen av anarkistene og som var den virkelige «mastermind» bak angrepet, selv om dette ikke var tilstrekkelig bevist for en

¹²² Ferraresi, *Threats to Democracy*, 91-92.

¹²³ Padova-gruppens tilhørighet er noe uklar. Dens leder, Franco Giorgio Freda, var en nyfascistisk teoretiker, forfatter og forlegger sterkt inspirert av Evola og med tette bånd til Ordine Nuovo. Gruppen har blitt beskrevet både som uavhengig av Ordine Nuovo, men nær samarbeidspartner, og som den lokale cellen til Ordine Nuovo i Padova. Bull, *Italian Neofascism*, 20; Ferraresi, *Threats to Democracy*, 95-96; Giannuli og Rosati, *Storia di Ordine Nuovo*, 146-47.

¹²⁴ Ferraresi, *Threats to Democracy*, 94.

¹²⁵ Bull, *Italian Neofascism*, 21; Ferraresi, *Threats to Democracy*, 96.

¹²⁶ Også Pino Rauti ble arrestert sammen med Freda og Ventura, men han ble raskt løslatt og sjekket ut av saken. Bull, *Italian Neofascism*, 20.

¹²⁷ Giannuli og Rosati, *Storia di Ordine Nuovo*, 207.

¹²⁸ Min oversettelse av begrepet «insufficient evidence». Bull, *Italian Neofascism*, 20-21; Ferraresi, *Threats to Democracy*, 107.

domfellelse.¹²⁹ Domstolens arbeid ble sterkt kritisert av Høyesterett, som mente dommerne bevisst hadde ignorert bevis og viktige sammenhenger. Det ble besluttet å gjennomføre en ny rettssak. Saken ble avsluttet i august 1985 med frifinnelse av alle de tiltalte igjen på grunn av utilstrekkelig bevis. Denne dommen ble opprettholdt av Høyesterett i januar 1987, men Freda og Ventura ble dømt til 16 års fengsel hver for angrepene våren og sommeren 1969 omtalt over.¹³⁰

Nesten 20 år etter Piazza Fontana var altså ingen dømt for massakren. Men på begynnelsen av 1990-tallet ble det kjent at Milano-magistrat Guido Salvini noen år tidligere hadde startet en ny etterforskning. Hans arbeid førte til ny innsikt i de nyfascistiske gruppens forbindelser og innblanding i angrepet i 1969. Salvini mente blant annet å kunne slå fast at skillet mellom Ordine Nuovo og Avanguardia Nazionale egentlig ikke var så skarpt som man tidligere hadde trodd, og at de hadde samarbeidet om angrepene 12. desember 1969. Ordine Nuovo skulle ta ansvar for bombene i Milano, mens Avanguardia Nazionale skulle ta ansvar for bombene i Roma. Selv om ingen medlemmer av Avanguardia Nazionale ble stilt for retten da den nye rettssaken startet på begynnelsen av 2000-tallet, mente Salvini at det var liten tvil om deres rolle i angrepet.¹³¹ Flere medlemmer av Ordine Nuovos Venezia- og Milano-celler ble nå tiltalt for massakren.¹³² Det samme ble flere medlemmer av Padova-gruppen, mens Freda og Ventura ikke kunne bli tiltalt på nytt for den samme forbrytelsen etter frifinnelsen i Høyesterett. Også denne etterforskningen førte til flere rettssaker hvor de tiltalte først ble funnet skyldige, for deretter å bli frifunnet.¹³³ Men retten slo også fast at det *var* Freda og Ventura som stod bak Piazza Fontana og at det ikke kunne være noen tvil om at Ordine Nuovo stod bak. Det var for sent å stille dem til juridisk ansvar for massakren, men retten plasserte tydelig det moralske og historiske ansvaret hos deler av Ordine Nuovo og Avanguardia Nazionale.¹³⁴

Oppløsningen av Ordine Nuovo og vendepunktet 1973/74

1969 var altså et begivenhetsrikt år, med store protestbevegelser som spredte frykt for kommunistisk subversjon, splittelsen av Ordine Nuovo og Piazza Fontana-angrepet. Midt oppi alt dette ble den nye gruppen Movimento Politico Ordine Nuovo etablert ved årsskiftet 1969-70. Den fikk operere nokså fritt det første året. Politiet viste liten interesse for nyfascistene og

¹²⁹ Ferraresi, *Threats to Democracy*, 112.

¹³⁰ Ferraresi, *Threats to Democracy*, 113.

¹³¹ Bull, *Italian Neofascism*, 39.

¹³² Ferraresi, *Threats to Democracy*, 128 og Giannuli og Rosati, *Storia di Ordine Nuovo*, 163.

¹³³ Giannuli og Rosati, *Storia di Ordine Nuovo*, 209.

¹³⁴ Bull, *Italian Neofascism*, 21, 43.

hva de foretok seg. Men det begynte å endre seg i januar 1971.¹³⁵ Da ble det åpnet etterforskning av gruppen for gjenopprettelse av Fascistpartiet. Dette var andre gang i Italias historie at denne tiltalen hadde blitt reist, og som vi husker var Graziani også blant de tiltalte første gang den ble brukt. 21. november 1973 falt dommen. De ble funnet skyldige. Clemente Graziani ble dømt til fem og et halvt år i fengsel, mens Elio Massagrando fikk fire års fengsel. Men de to lederne hadde allerede flyktet til utlandet da dommen falt.¹³⁶ Dagen etter, 22. november, begjærte innenriksminister Paolo Emilio Taviani Movimento Politico Ordine Nuovo oppløst. Med det ønsket han å signalisere at fra nå av var det nulltoleranse overfor høyreekstremistene.¹³⁷ Rao stiller seg kritisk til dommen mot Movimento Politico og Tavianis beslutning om å oppløse gruppen. Han mener dette var en «dom mot ideene», mot ideologi og ord ikke handlinger. Etter hans oppfatning hadde ikke Movimento Politico gjort seg skyldige i noen handlinger av særlig stor alvorlighetsgrad, og de hadde kun truet med eller oppfordret til å utføre mer alvorlige handlinger.¹³⁸ Det at Taviani presset gjennom oppløsningen av Ordine Nuovo førte, ifølge Rao, til at de unge høyreekstreme nå var uten noen form for kontroll og det ledet dem inn i den voldsspiralen som fulgte på andre halvdel av 1970-tallet.¹³⁹ Avanguardia Nazionale fikk fremdeles lov til å eksistere en stund til. Men i 1976 var det deres tur til å bli stilt for retten for «gjenopprettelse av Fascistpartiet» og led samme skjebne som Ordine Nuovo tre år tidligere. Retten oppløste gruppen og medlemmene gikk under jorden.¹⁴⁰

Uansett om man mener Taviani opptrådte uforsvarlig eller ikke, var hans beslutning et tydelig tegn på et holdningsskifte i italiensk politikk. Frem til dette hadde man til en viss grad tolerert de utenomparlamentariske høyreekstreme gruppene, om ikke annet som en buffer mot kommunistene og de venstreekstreme gruppene. Nå var den tiden forbi. Men det var ikke bare MSI og de konservative kreftene i italiensk politikks holdning til de utenomparlamentariske gruppene som var i endring mot midten av 1970-tallet. Dette var en svært turbulent tid både internasjonalt og nasjonalt i Italia. Den økonomiske situasjonen i landet var allerede vanskelig på grunn av ustabiliteten i politikken som trakk politikernes oppmerksomhet bort fra nødvendige reformer og styringstiltak.¹⁴¹ Situasjonen ble ikke bedre av dollarkrisen i 1971, som

¹³⁵ Rao, *La trilogia della celtica*, 1701-03.

¹³⁶ Rao, *La trilogia della celtica*, 1720-21.

¹³⁷ Det var uenighet om dette var en korrekt tolkning av loven som forbød gjenopprettelse av Fascistpartiet. Denne loven hadde kun vært brukt én gang tidligere i italiensk historie og det fantes dermed ingen presedens. Taviani selv erklærte at dette var en politisk beslutning fra han side. Det handlet ikke så mye om hva nyfascistene hadde gjort, men hva de kunne komme til å gjøre. Giannuli og Rosati, *Storia di Ordine Nuovo*, 178-79.

¹³⁸ Rao, *La trilogia della celtica*, 1719.

¹³⁹ Rao, *Neofascisti!*, 166.

¹⁴⁰ Ferraresi, *Threats to Democracy*, 67-68.

¹⁴¹ Mammarella, *L'Italia contemporanea*, 373.

rammet Italia hardt, og oljekrisen som fulgte Jom kippur-krigen i Midtøsten i 1973, forverret situasjonen ytterligere. Både arbeidsløsheten og inflasjonen skjøt i været, og gjorde at den sosiale uroen vedvarte. På toppen av det hele utviklet en folkeavstemning om retten til skilsmisse seg til den rene kulturkamp, som illustrerte tydelig at landets ledere og dets befolkning på ingen måte var samstemte. Folkeavstemningen fant sted våren 1974 og handlet om hvorvidt man skulle opprettholde eller forkaste en lov fra 1970 som gjorde skilsmisse lovlig. Motstanderne av loven var, naturlig nok Den katolske kirke, høyrefløyen i Kristendemokratene og MSI. Mens alle andre, inkludert venstrefløyen i Kristendemokratene, var tilhengere av loven. Skillelinjene illustrerte det fundamentale problemet i italiensk politikk. Folkemajoriteten ønsket å ta landet i en mer sekulær retning, men på grunn av Italias spesielle situasjon (det var umulig å danne en styringsdyktig alternativ regjering uten Kommunistene) ble ikke deres vilje hørt.¹⁴² Det var på denne tiden lederen for Kommunistpartiet begynte å fremme sitt forslag om et «historisk kompromiss», et samarbeid mellom Katolikker og Marxister som kunne trekke landet ut av den politiske stagnasjonen det nå var i ettersom sentrum-venstreprosjektet hadde feilet.¹⁴³

Midten av 1970-tallet var også en turbulent tid på et internasjonalt plan, som bidro til en holdningsendring i konservative og nyfascistiske miljøer internt i Italia. En rekke begivenheter, som styrtingen av regimene i Hellas og Portugal i 1974, Watergate-skandalen i USA og Nixons avgang samme år, og den spanske diktatoren Francos død året etter, bidro alle til at tiden for statskupp og autoritære regimer i Vest-Europa syntes å være forbi.¹⁴⁴ Men selv om tiden hadde løpt ut for dem som visstnok ønsket et slikt regime i Italia, betød ikke det at volden avtok. Snarere var dette begynnelsen på en ny type ekstremisme, som var blodigere enn den forrige. 1974 var nemlig også året den venstreekstreme gruppen *Brigate Rosse* (Røde Brigader) for alvor gjorde seg bemerket i italiensk offentlighet, da de kidnappet en dommer. De høyreekstreme hadde nå fått konkurranse, og det på et tidspunkt hvor deres tidligere støttespillere hadde vendt seg mot dem og oppløst deres organisasjoner. Det var starten på en ny fase i de utenomparlamentariske nyfascistenes historie. En ny generasjon var på fremmarsj og deres slagord var «angrip staten!».¹⁴⁵

¹⁴² Mammarella, *L'Italia contemporanea*, 397-98.

¹⁴³ Ferraresi, *Threats to Democracy*, 134.

¹⁴⁴ Ferraresi, *Threats to Democracy*, 140.

¹⁴⁵ Ferraresi, *Threats to Democracy*, 145-47.

Omorganisering og nye tider: Terza Posizione og slutten på terrorismen (1975-1982)

Med Ordine Nuovo og Avanguardia Nazionale oppløsning gikk det utenomparlamentariske nyfascistiske miljøet inn i en omorganiseringsfase. Forsøk på å samle restene av gruppene under et felles navn skal ha resultert i en kortlivet gruppering kalt *Ordine Nero* (Svart Orden).¹⁴⁶ Andre forsøk på å bevare miljøet bestod i å opprette «studiesirkler» og en rekke kulturelle initiativer, blant dem utgivelsen av flere aviser. Dette var samlingspunkter for unge nyfascister som ikke lenger hadde noe konkret referansepunkt.¹⁴⁷ Denne nye generasjonen nyfascister levde i en annen hverdag enn deres forløpere. Antifascisme preget selvsagt også tidligere offentlighetens holdning til og behandling av medlemmene av MSI og de utenomparlamentariske gruppene, men etter studentopprøret i 1968 ble de unge på venstresiden mobilisert på en helt ny måte. På begynnelsen av 1970-tallet begynte venstreekstreme grupper å vokse frem og antifascismen fikk en ny og svært voldelig form utover dette tiåret. Den voldelige antifascismen fikk også vind i seilene av at bombemassakrene – som fortsatte med jevne mellomrom etter det første angrepet på Piazza Fontana – ble attribuert til høyreekstreme. Mistanken om at de ble beskyttet av deler av statsapparatet bare fortsatte å vokse ettersom etterforskningene og rettssakene skred frem, noe som også bidro til antifascistenes sinne. Situasjonen eskalerte fra dag til dag i en voldsspiral hvor begge parter hevdet at de handlet i selvforsvar. En utbredt holdning på høyresiden, spesielt etter at MSI begynte å ta avstand til de ekstreme gruppene, var at de var blitt forlatt av partiet og sperret inne i en «ghetto» hvor venstresiden ikke tillot dem noen form for politisk engasjement, ikke engang å henge opp plakater.¹⁴⁸

I dette kaotiske og konfliktfylte klimaet vokste det frem en generasjon svært unge nyfascister som opplevde og utførte grov vold daglig.¹⁴⁹ Mange av dem endte opp med å forme regelrette terrorgrupper som stod bak utallige drap på både venstreekstreme og representanter for statsapparatet. *Nuclei Armati Rivoluzionari* (Væpnede revolusjonære kjerner, heretter NAR) var en slik gruppering. Dette var en løst sammenknyttet bevegelse, som oppfordret alle som ønsket å utføre voldelige aksjoner i deres navn til å gjøre det. Gruppen vokste frem i miljøet

¹⁴⁶ Ordine Nero knyttes blant annet til bombeangrepet på Piazza della Loggia i Brescia 28. mai 1974 og bombingene av *Italicus*-toget 4. august 1974. Giannuli og Rosati, *Storia di Ordine Nuovo*, 181-88; Ferraresi, *Threats to Democracy*, 127-34.

¹⁴⁷ Ferraresi, *Threats to Democracy*, 128.

¹⁴⁸ Ferraresi, *Threats to Democracy*, 144-45, 151; Bull, *Italian Neofascism*, 119.

¹⁴⁹ Ferraresi bruker begrepet «generasjon» for å skille mellom de første nyfascistiske ekstremistene som var aktive i Ordine Nuovo og Avanguardia Nazionale, og de som kom til i den siste fasen av terrorismefenomenet fra slutten av 1970-tallet. Selv om det var en viss aldersforskjell på medlemmene i de ulike gruppene, var det ikke uvanlig at de som ble viktige figurer i den siste fasen hadde vært medlemmer i de «historiske gruppene». Generasjon må derfor ikke forstås som rent avhengig av medlemmenes alder, men også som et uttrykk for at deres målsetninger og strategi var forskjellig fra de tidligere gruppene. Ferraresi, *Threats to Democracy*, 160-61.

rundt studentorganisasjonen til MSI i Roma, men hadde ingen klar struktur. NAR hadde ikke en utpreget ideologisk motivasjon bak sine handlinger. Deres strategi gikk ut på å utføre spontane angrep på alle som representerte «fienden», enten det var venstreekstremer, politikere, dommere, politiet osv.¹⁵⁰ Men det fantes også noen grupper som hadde en mer ideologisk profil. Dette var grupper som til dels var sterkt kritiske til den gamle generasjonen nyfascister, som de mente hadde samarbeidet med systemet og latt seg bruke i spenningsstrategien, på tross av at de selv ofte hadde vært medlemmer av de eldre gruppene.¹⁵¹

Terza Posizione

Den viktigste utenomparlamentariske gruppen på høyresiden på slutten av 1970-tallet var *Terza Posizione* (Tredje Posisjon). Initiativet hadde sin opprinnelse blant en gruppe ungdommer som hadde bakgrunn i miljøet rundt de gamle utenomparlamentariske gruppene. Da gruppen ble stiftet i Roma rundt 1976-77, kalte de seg *Lotta Studentesca* (Studentkamp) fordi den bestod av svært unge skoleelever og studenter. Grunnleggerne var Gabriele Adinolfi, Roberto Fiore og Giuseppe Dimitri.¹⁵² I 1978 bestemte de seg for å utvide initiativet til et nasjonalt nivå og å søke medlemmer utenfor studentmiljøene. Dermed ble *Terza Posizione* født.¹⁵³ Gruppen ble omgjort til en virkelig politisk bevegelse, med en strengt hierarkisk struktur. Ifølge dommerne som etterforsket *Terza Posizione* på begynnelsen 1980-tallet, var gruppen organisert på to parallelle nivåer: et offisielt og et hemmelig. Det hemmelige nivået bestod av en «operativ kjerne».¹⁵⁴ Dette var ifølge dommerne en paramilitær gruppering. De skulle skaffe finansiering og våpen gjennom ran og tyveri. I tillegg til den operative kjernen fantes *Legionen*, grunnlagt i 1979.¹⁵⁵ Medlemmene av *Legionen* var «aristokratiet i aristokratiet», de beste av de beste. Dens medlemmer skulle trene til å bli de fremtidige lederne av det samfunnet som skulle oppstå etter

¹⁵⁰ Ferraresi, *Threats to Democracy*, 158-60.

¹⁵¹ En slik gruppe var organisert rundt avisen *Costruiamo l'Azione* («Vi skaper handling»), som ble gitt ut mellom 1978-79. Denne gruppen hadde både medlemmer fra de tidligere utenomparlamentariske gruppene og yngre medlemmer. Flere av de yngre teoriserer rundt muligheten for en sammenslåing av de venstreekstremer og høyreekstremer gruppene i deres felles kamp mot systemet. Denne gruppen skal også ha hatt en paramilitær kjerne som utførte flere bombeangrep mot flere offentlige bygninger. Disse ble heldigvis ikke fatale. Bull, *Italian Neofascism*, 13; Rao, *Neofascisti!*, 204; Mario Caprara og Gianluca Semprini, *Neri!: La storia mai raccontata della destra radicale, eversiva e terrorista* (Roma: Newton Compton editori, 2009), 452-53; Rao, *Neofascisti!*, 2000.

¹⁵² Rao, *Neofascisti!*, 202.

¹⁵³ Caprara og Semprini, *Neri!*, 442.

¹⁵⁴ Giancarlo Capaldo, Loris D'Ambrosio, Pietro Giordano, Michele Guardata og Alberto Macchia, «L'eversione di destra a Roma dal 1977 al 1983: spunti per una ricostruzione del fenomeno», i Vittorio Borraccetti, red., *Eversione di destra, terrorismo, stragi: I fatti e l'intervento giudiziario*, 2. utg., 198-244 (Milano: Franco Angeli Libri, 1986), 218.

¹⁵⁵ Gabriele Adinolfi og Roberto Fiore, *Noi Terza Posizione*, 3. utg. (Roma: Edizioni Settimo Sigillo, 2004), 15.

revolusjonen.¹⁵⁶ Ifølge Dimitri var dette et prosjekt som gikk ut på å drive paramilitær trening, i den hensikt å omforme medlemmene til «nye menn».¹⁵⁷ Fiore og Adinolfi erkjenner i sin bok at det fantes en «operativ kjerne» og at medlemmene av denne bar våpen, men de hevder det aldri dreide seg om noen paramilitær organisasjon. Det var et «spirituelt fellesskap» hvor man trente på selvkontroll og disiplin. Enhver voldelig aktivitet denne gruppen var involvert i var utelukkende av defensiv karakter, hevder de.¹⁵⁸

I likhet med de «historiske gruppene» hadde Terza Posizione en egen avis, også kalt *Terza Posizione*, hvor de skrev om nødvendigheten av å overkomme de tradisjonelle ideologiske skillelinjene mellom høyre og venstre. De ville kjempe mot imperialismen av alle slag, mot marxisme og kapitalisme, sionisme og merkantilisme, mot politiske partier, fagforeninger og økonomiske maktsentre.¹⁵⁹ De var tilhengere av en «tredje vei», derav navnet Terza Posizione.¹⁶⁰ De så på seg selv som en revolusjonær bevegelse som hadde som mål å velte det eksisterende systemet og innføre en ny type stat. Dette skulle skje gjennom «folkerevolusjonen».¹⁶¹ Terza Posizione lot seg inspirere av de samme mytene som Ordine Nuovo og Avanguardia Nazionale hadde gjort (flere av medlemmene hadde en fortid i disse to gruppene), som Evola, Codreanu og Waffen SS. Men deres store helt var Franco Freda.¹⁶² I 1969 hadde Freda gitt ut en tekst kalt *La disintegrazione del sistema* (Desintegrasjonen av systemet) hvor han skrev om nødvendigheten av å forene høyre og venstre i den revolusjonære kampen mot det borgerlige kapitalistiske systemet. Freda introduserte konseptet om «folket» i sin variant av fascismen. Denne varianten lignet mer på den revolusjonære fascismen fra førkrigstiden, som blant annet hadde røtter i sosialismen. Den andre generasjonen nyfascister hadde et mye større fokus på sosiale spørsmål og ønsket å appellere til andre sosiale grupper enn de tidligere generasjonene hadde ønsket.¹⁶³ «Folket» stod sentralt i deres revolusjonære prosjekt. Dette må imidlertid ikke tolkes som at de så på seg selv som en del av massene. De anså seg selv som en utvalgt elite, en «spirituell kaste» som var overlegne andre vanlige folk.¹⁶⁴ Fiore og Adinolfi sier i sin bok at de så på seg selv som en «aristokratisk og revolusjonær minoritet», som var «oppriktig folkelig».¹⁶⁵ Fredas tekst var sterkt inspirert av Evola og

¹⁵⁶ Capaldo et al., «L'eversione di destra a Roma dal 1977 al 1983», 219.

¹⁵⁷ Caprara og Semprini, *Neri!*, 444.

¹⁵⁸ Adinolfi og Fiore, *Noi Terza Posizione*, 63-65.

¹⁵⁹ Capaldo et al., «L'eversione di destra a Roma dal 1977 al 1983», 217.

¹⁶⁰ Ferraresi, *Threats to Democracy*, 167.

¹⁶¹ Capaldo et al., «L'eversione di destra a Roma dal 1977 al 1983», 216.

¹⁶² Rao, *Neofascisti!*, 128.

¹⁶³ Rao, *Neofascisti!*, 140, 200.

¹⁶⁴ Caprara og Semprini, *Neri!*, 443.

¹⁶⁵ Adinolfi og Fiore, *Noi Terza Posizione*, 27.

ungdommene i Terza Posizione trykket den til sitt bryst og anså den som en slags «hellig tekst».¹⁶⁶ Deres fokus på å opptre som «politiske soldater» og viktigheten av å alltid opptre som et eksempel til etterfølgelse (det vil si å handle i tråd med sine ord, og at også lederne også skulle delta i voldelig konfrontasjon) var også inspirert av Freda.¹⁶⁷ I løpet av gruppens levetid var den involvert i stadige voldelige sammenstøt med venstreekstreme, spesielt i Roma, hvor de kjempet om kontroll over territorier. Men gruppen var også preget av interne uenigheter som førte til at flere medlemmer forlot Terza Posizione til fordel for terrororganisasjonen NAR.

Nasjonal krise og begynnelsen på slutten av terrorismefenomenet

Slutten av 1970-tallet var en meget utfordrende tid for Italia. Kommunistpartiet hadde gjort sitt beste valg noensinne i 1976 og var nå nesten like store som Kristendemokratene. Å danne regjering ble nesten umulig i en situasjon der ytterpunktene ble styrket mens sentrum ble svekket. Den politiske ustabiliteten sammenfalt med den mest voldelige fasen av terrorismefenomenet. Venstre- og høyreekstreme spredte frykt i befolkningen gjennom en eskalerende voldsspiral. Politikerne virket handlingslammet og ropene om det «historiske kompromisset» ble stadig høyere. Etter kidnappingen og henrettelsen av tidligere statsminister Aldo Moro (en av det historiske kompromissets pådrivere) våren 1978, samlet politikerne seg rundt de kortlivede regjeringene for «nasjonal solidaritet».¹⁶⁸ Fokuset var nå på å bekjempe terrortrusselen, i hovedsak den «røde» (de venstreekstreme). Tidligere skepsis mot å samarbeide med kommunistene ble satt til side i det som opplevdes som en akutt krisesituasjon.¹⁶⁹ Oppmerksomheten ble for alvor rettet også mot de høyreekstreme etter bombeangrepet mot togstasjonen i Bologna 2. august 1980, som tok livet av 85 mennesker og såret 200. Umiddelbart ble høyreekstreme mistenkt for å stå bak, blant annet Terza Posizione. 23. september ble det utstedt arrestordre på over 100 av gruppens medlemmer. Lederne klarte å flykte til utlandet, mens mange av de laverestående medlemmene ble arrestert.¹⁷⁰ Fra sitt eksil i London forsøkte ledergruppen å bevare kontrollen over det som var igjen av Terza Posizione, men det viste seg å være utfordrende. Ifølge Fiore og Adinolfi besluttet de selv å legge ned gruppen i september 1982, mens etterforskningen av gruppen fremdeles pågikk.¹⁷¹

¹⁶⁶ Evola selv var visstnok ikke spesielt begeistret for den. Rao, *Neofascisti!*, 132.

¹⁶⁷ Adinolfi og Fiore, *Noi Terza Posizione*, 36; Bull, *Italian Neofascism*, 12.

¹⁶⁸ Ferraresi, *Threats to Democracy*, 150.

¹⁶⁹ Mammarella, *L'Italia contemporanea*, 451-53.

¹⁷⁰ Capaldo et al., «L'eversione di destra a Roma dal 1977 al 1983», 233.

¹⁷¹ Adinolfi og Fiore, *Noi Terza Posizione*, 87-88.

Nye spesifikke anti-terrorlover ble innført (se kapittel 4) og de ekstreme organisasjonene raknet i sømmene én etter én. Rettssakene mot ekstremister fra begge sider av det politiske spektrum fortsatte utover 1980-tallet og hundrevis av terrorister ble straffeforfulgt. Etter mer enn et tiår preget av politisk ustabilitet og terror, gikk landet inn i en mer stabil periode. Blant annet fikk landet sin første sosialistiske statsminister i 1983. Tema for resten av denne oppgaven er nettopp hva som hendte i denne perioden som fikk de tidligere ekstremistene til å legge ned våpnene. Var det et resultat av myndighetenes nyvunne kompromissvilje og styrkede anti-terrorinnsats? Eller lå det andre motiver bak? Og hadde de egentlig gitt opp drømmen om et evoliansk samfunn? Disse spørsmålene skal belyses inngående i de sentrale kapitlene i denne oppgaven, men først skal vi bli bedre kjent med avradikaliseringsteori og fremskrittene som er gjort på dette feltet de senere årene.

3. Teori – *disengagement* og avradikalisering

Introduksjon

Hvordan ekstremisme og terrorisme opphører er et komplisert tema som i de siste 20 årene har tiltrukket seg stadig mer oppmerksomhet. Det presiseres ofte i begynnelsen av en akademisk artikkel eller bok om emnet at det er blitt forsket mindre på hvordan terrorhandlinger og voldelig ekstremisme tar slutt, enn hvordan den begynte (radikalisering). Dette er fremdeles tilfellet, men avradikalisering er et forskningsfelt i stadig økende utvikling. Interessen for å forske på avradikalisering skjød for alvor fart etter terrorangrepene 11. september 2001.¹⁷² Siden den gang har bevisstheten rundt terrortrussel, og spesielt problemer knyttet til islamistisk radikalisering, økt. Naturlig nok har mye av oppmerksomheten blitt viet radikaliseringsprosessen – hvordan en person blir radikalisert og eventuelt ender opp med å utføre volds- eller terrorhandlinger – og hva som kan gjøres for å hindre og motvirke denne prosessen. Men den økte interessen for problemstillinger knyttet til terrorisme og radikalisering, har også ført til at flere forskere innenfor en rekke ulike disipliner (sosiologi, psykologi, kriminologi, statsvitenskap, terrorismestudier osv.) har satt søkelys på hvorfor en person slutter å være ekstremist, og hva som kan gjøres for å påvirke denne utviklingen.

Jeg vil i dette kapittelet gi en innføring i relevant litteratur om emnet og gjøre rede for noen av de viktigste teoriene som har blitt utviklet i løpet av de siste tiårene. Fra en av de aller første artiklene om avradikalisering ble publisert i 1988 (selv om begrepet avradikalisering ennå ikke var i bruk på den tiden) har mye skjedd.¹⁷³ Vi skal i dette kapittelet bli kjent med noen av de sentrale begrepene på feltet, samt noen av de viktigste årsakene og motivasjonene til å forlate ekstremisme, som forskere har kommet frem til de siste tiårene.

Begrepsforvirring

En utfordring man støter på i arbeidet med å forstå hvordan og hvorfor terrorisme tar slutt er at det er lite klarhet i begrepsbruk i litteraturen.¹⁷⁴ En viktig utvikling på begrepsfronten kom i

¹⁷² Stephen Windisch et al., «Disengagement from Ideologically-based and Violent Organizations: A Systematic Review of the Literature», *Journal for Deradicalization*, nr. 9 (vinter 2016/17), 11.

¹⁷³ James A. Aho, «Out of Hate: A Sociology of Defection from Neo-Nazism», *Current Research on Peace and Violence*, vol. 11, nr. 4 (1988).

¹⁷⁴ John Horgan, «Deradicalization or Disengagement? A Process in Need of Clarity and a Counterterrorism Initiative in Need of Evaluation», *Perspectives on Terrorism*, vol. 2, nr. 4 (februar 2008); John Horgan, *Walking Away from Terrorism: Accounts of Disengagement from Radical and Extremist Movements* (London: Routledge, 2009); Tore Bjørgo og John Horgan, red. *Leaving Terrorism Behind: Individual and Collective Disengagement* (London: Routledge, 2009).

2009, da Tore Bjørgo og John Horgan utgav sin antologi om avradikalisering. Denne boken førte til et oppsving i interessen for avradikalisering og la grunnlaget for mye av det som senere har blitt skrevet på feltet.¹⁷⁵ Her introduserte de ideen om å skille mellom begrepene avradikalisering – *deradicalization* – og det å ikke lenger delta i terrorhandlinger/grupper – *disengagement*.¹⁷⁶ Enkelt forklart handler *disengagement* om atferdsendring, mens avradikalisering forutsetter endring av ideologi og verdenssyn, altså en kognitiv endring. Dette skillet har etter publiseringen av den nevnte boken blitt vanlig å bruke i litteraturen om hvordan ekstremisme og terrorisme tar slutt. Men det betyr ikke at det er enighet rundt nøyaktig hva begrepet *disengagement* innebærer. For Horgan betød det at man ikke lenger utfører voldelige handlinger. Han påpekte at fordi det finnes mange ulike nivåer man kan være aktive på innad i en terrororganisasjon eller en ekstremistisk gruppe, vil ikke hver eneste person med tilknytning til gruppen nødvendigvis være involvert i ulovlig eller voldelig aktivitet. Det finnes oppgaver som må utføres for gruppens overlevelse som er helt lovlige, slik som produksjon og spredning av propaganda, arbeid i gruppens presseorgan, delta i demonstrasjoner, rekruttering av nye medlemmer osv. Andre oppgaver kan være ulovlige eller i grenselandet mellom lovlig eller ulovlig, men ikke innebære voldsbruk. Dette kan dreie seg om oppbevaring av våpen og eksplosiver, produksjon av eksplosiver, skjule eller hjelpe medlemmer av gruppen som er ettersøkt, eller på andre måter gi støtte til den ulovlige delen av gruppens aktiviteter.¹⁷⁷ Horgan mente at en person som utfører slike oppgaver til støtte for den voldelige aktiviteten, ikke kan anses som en terrorist, selv om deres arbeid er nødvendig for at de virkelige terroristene i gruppen skal kunne utføre sine oppgaver. Spørsmålet blir dermed: når kan en terrorist ikke lenger anses som en terrorist, og dermed anses som *disengaged*? Svaret Horgan kom frem til var at når personen ikke lenger utfører vold, er han eller hun ikke lenger regnet som terrorist. Han la ikke til grunn at personen må ha sluttet å støtte den ekstreme gruppen. Dette kalte Horgan «rollebytte» (*role change*). Dette innebærer at selv om personen kun bytter rolle innad i organisasjonen av ulike årsaker ville Horgan anse personen som *disengaged*. Man kan altså fremdeles være en del av gruppen, utføre ikke-voldelige oppgaver for gruppen, men allikevel omtales som *disengaged*.¹⁷⁸

¹⁷⁵ Windisch et al., «Disengagement from Ideologically-based and Violent Organizations», 11.

¹⁷⁶ I mangel av et norsk ord eller uttrykk som kan uttrykke det samme som forfatterne ønsker å formidle med begrepet *disengagement* – nyanser som i oversettelse vil bli borte – og fordi dette begrepet har spesifikke konnotasjoner innenfor det relevante forskningsfeltet, vil jeg ikke oversette det i denne oppgaven. *Deradicalization* kan oversettes med avradikalisering, uten at det mister noe av sitt innhold i oversettelsen. Jeg vil derfor bruke det norske ordet i oppgaven. Bjørgo og Horgan, *Leaving Terrorism Behind*, 3-4.

¹⁷⁷ Horgan, *Walking Away from Terrorism*, 14.

¹⁷⁸ Horgan, *Walking Away from Terrorism*, 17, 35, 152.

Rabasa et al. er uenige i denne definisjonen og foretrekker en mer restriktiv bruk av begrepet *disengagement*. De mener at selv om man ikke selv utfører voldshandlingene, er man allikevel med på å gjøre det mulig for gruppen å benytte vold som kampmiddel, og dermed kan ikke rollebytte anses som ekte *disengagement*.¹⁷⁹ Deres definisjon lyder som følger: «disengagement is simply the process of changing one's behavior by refraining from violence and *withdrawing from a radical organization*».¹⁸⁰ Definisjonen legger ikke føringer for hvorvidt dette er en permanent tilbaketrekning fra gruppen eller ikke, og den sier heller ikke noe om hvorfor man velger å forlate organisasjonen. Jeg vil si meg enig i at rollebytte ikke bør anses som en form for *disengagement* nettopp fordi en terrororganisasjons overlevelse og mulighet til å operere effektivt ikke bare avhenger av dens voldelige medlemmer, men hele nettverket som utgjør gruppens støtteapparat. Uten dette støtteapparatet ville ikke gruppen ha vært like effektiv, og derfor mener jeg man ikke automatisk kan avskrive ikke-voldelige medlemmer som mindre problematiske enn de som faktisk utfører volden. De har også et ansvar for de handlingen som utføres i deres navn, ved at de ikke tar avstand fra gruppen og kanskje også aktivt støtter den.

På grunn av slike innvendinger har Horgan i ettertid videreutviklet sitt syn. I en artikkel skrevet i samarbeid med Altier og Thoroughgood publisert i 2014, presenterer de en oppdatert definisjon: «We define disengagement as the process of ceasing terrorist activity. Rather than one finite step, we suggest disengagement is a dynamic process resulting in a shift to a new role (and identity) outside of the organization».¹⁸¹ Her ser vi en utvikling i synet på rollebytte hos Horgan. I denne definisjonen legges det vekt på at den nye rollen og identiteten skapes *utenfor* gruppen.

Push og pull: hvorfor forlate ekstremisme?

John Horgan er en sentral figur innenfor studier om hvordan terrorisme og ekstremisme tar slutt. Han har forsket på både terrorisme, radikalisering og avradikalisering i en årrekke. Han har i sitt arbeid forsøkt å illustrere at det å forlate en slik ekstrem organisasjon er en like kompleks prosess som å bli en del av den.¹⁸² Derfor har han blant annet lagt vekt på at

¹⁷⁹ Angel Rabasa et al., «Disengagement and Deradicalization», i Angel Rabasa et al., *Deradicalizing Islamist Extremists* (RAND Corporation, 2010), 5.

¹⁸⁰ Min kursivering. Rabasa et al., «Disengagement and Deradicalization», 5; Kruglanski et al. er også uenige i at rollebytte kan anses som *disengagement*. Kruglanski et al., «The Psychology of Radicalization and Deradicalization: How Significance Quest Impacts Violent Extremism». *Advances in Political Psychology*, vol. 35, nr. 1 (2014), 87.

¹⁸¹ Mary Beth Altier, Christian N. Thoroughgood og John G. Horgan, «Turning Away from Terrorism: Lessons from Psychology, Sociology and Criminology», *Journal of Peace Research*, vol. 51, no. 5 (2014), 648.

¹⁸² Bjørge og Horgan, *Leaving Terrorism Behind*, 2; Horgan, *Walking Away from Terrorism*, 140.

disengagement – i likhet med terrorisme og radikaliserings – må forstås som et kontekst-spesifikt fenomen, et produkt av den tiden og det stedet fenomenet oppstår i.¹⁸³ Dessuten presiserer han at *disengagement* ikke er et fenomen som ser likt ut i hvert tilfelle, og det skyldes ikke nødvendigvis de samme årsakene. Han har derfor delt *disengagement* inn i seks dimensjoner. Den kan være kollektiv eller individuell. Den kan være psykologisk og/eller fysisk. Og den kan være frivillig eller ufrivillig. Disse dimensjonene kan også overlappe og flettes sammen.¹⁸⁴ Fordi denne oppgaven handler om enkeltpersoner som har forlatt ekstremisme, vil fokus i dette kapitlet være på individuell *disengagement*/avradikaliserings. Horgan påpeker at det ikke finnes noen oppskrift på hvordan hvert enkelt tilfelle forløper. Ulike faktorer kan spille inn samtidig, psykologiske faktorer kan påvirke fysisk *disengagement* og omvendt.¹⁸⁵ *Disengagement* betyr ulike ting for hver enkelt person og har ulike kombinasjoner av årsaker, også for medlemmer av én og samme gruppe. Og nettopp derfor mener Horgan at vi må betrakte denne prosessen som like kompleks og mangefasettert som det vi anser radikaliseringsprosessen for å være.¹⁸⁶

Tore Bjørge er en annen ledende figur på forskningsfeltet. Han har gjennom sitt arbeid med høyreekstreme og gjengmedlemmer utviklet en modell bestående av faktorer som sammen fører til at individer forlater ekstremistiske organisasjoner. Denne har mange likhetstrekk med Horgans ulike typer *disengagement*. Bjørge har gjennom årene utviklet en modell bestående av ulike «push- og pull-faktorer» som kan forårsake at en person forlater ekstremisme.¹⁸⁷ Enkelt forklart: push-faktorer er negative forhold som svekker personens tilhørighet til gruppen og vekker tvil rundt fortsatt deltakelse. De kan være knyttet til interne forhold i gruppen, eller skyldes eksterne forhold.¹⁸⁸ Vanlige push-faktorer er desillusjon knyttet til gruppens strategi eller som følge av uoppfylte håp og drømmer, men også vanskelighet med en tøff livsstil. Pull-faktorer er positive faktorer, gjerne utenfor gruppen, som trekker personen ut ved å tilby nye muligheter og alternativer til fortsatt engasjement i gruppen, for eksempel i form av jobb- eller studiemuligheter. Det kan også dreie seg om indre motivasjoner og personlige ønsker, slik som det å stifte familie, eller å vie seg til religion.¹⁸⁹ Vi skal se nærmere på de ulike faktorene i neste kapittel, der deres tilstedeværelse i den italienske konteksten blir analysert.

¹⁸³ Horgan, «Deradicalization or Disengagement», 7.

¹⁸⁴ Horgan, *Walking Away from Terrorism*, 31.

¹⁸⁵ Horgan, *Walking Away from Terrorism*, 39.

¹⁸⁶ Horgan, *Walking Away from Terrorism*, 140.

¹⁸⁷ Bjørge og Horgan, *Leaving Terrorism Behind*, kapittel 3.

¹⁸⁸ Daniel Koehler, *Understanding Deradicalization: Methods, Tools and Programs for Countering Violent Extremism* (London: Routledge, 2017), 16.

¹⁸⁹ Altier, Thoroughgood og Horgan, «Turning Away from Terrorism», 648-50.

Anja Dalgaard-Nielsen opererer med en lignende modell av årsaker som fører til *disengagement*. Hun har gjennomgått en rekke studier som baserer seg på intervjuer med tidligere ekstremister, og på det grunnlaget kommet frem til tre hovedgrupper med årsaker til at en person forlater ekstremisme. Hun kaller dem «*clusters of doubt*». Disse «klyngene» ble delt inn i ideologisk tvil, tvil tilknyttet gruppe- og lederskapsproblemer, tvil knyttet til personlige og praktiske problemer. Hun fant at en person ofte kunne plasseres innenfor flere av klyngene, ikke bare én, og at det var kombinasjonen av de ulike typene tvil som var avgjørende for at personen til slutt valgte å forlate ekstremisme.¹⁹⁰ Et av de mest interessante funnene hennes, var at hun fant flere eksempler på folk som hadde valgt å forlate en ekstremistgruppe av rent praktiske årsaker, ikke fordi de hadde mistet troen på ideologien. Noen var tydelige på at de fremdeles mente det samme som før, uten å oppføre seg som før, mens andre oppga at selv om det startet som et praktisk valg førte det med tiden til at de også modererte sine meninger.¹⁹¹ Ved å legge så stor vekt på tvil som en bærende faktor tydeliggjør Dalgaard-Nielsen betydningen av det psykologiske aspektet ved individuell *disengagement*.

Dalgaard-Nielsen pekte på at disse tre «klyngene av tvil» mest sannsynlig vil spille en rolle for hvorvidt *disengagement* finner sted. Det hun ikke har undersøkt er om en type tvil forekommer oftere enn de andre, eller har en større betydning for om en person faktisk forlater en gruppe enn de andre har. En slik kvantitativ undersøkelse har imidlertid blitt utført av Altier et al. De ønsket å undersøke hvilke av push- og pull-faktorene som forekommer oftest, og resultatene ble publisert i en artikkel i 2017. Deres studie tok for seg frivillig individuell *disengagement*, ved å analysere selvbiografier til over 80 tidligere ekstremister og terrorister. Resultatene viste at det var vanligst med ufrivillig individuell *disengagement*, ofte som følge av arrestasjon og fengsling (89 prosent av tilfellene). Frivillig individuell *disengagement*, som var hovedtemaet for studien, var mindre vanlig.¹⁹² Da de analyserte hvilke årsaker som lå bak dette valget, fant de at det oftest var push-faktorer som lå til grunn for en persons beslutning om å forlate en ekstremistisk organisasjon. De vanligste årsakene var desillusjon på grunn av gruppens strategi eller handlinger, uenigheter med gruppens ledere eller medlemmer, misnøye med hverdagslivet i gruppen knyttet til ens egne oppgaver eller rolle. Minskende tro på ideologien var en mindre viktig faktor, faktisk hadde nesten halvparten av personene i utvalget

¹⁹⁰ Anja Dalgaard-Nielsen, «Promoting Exit from Violent Extremism: Themes and Approaches», *Studies in Conflict & Terrorism*, vol. 36, nr. 2 (2013), 101-02.

¹⁹¹ Dalgaard-Nielsen, «Promoting Exit from Violent Extremism», 105-06.

¹⁹² Altier et al., «Why They Leave: An Analysis of Terrorist Disengagement Events from Eighty-seven Autobiographical Accounts». *Security Studies*, vol. 26, nr. 2 (2017), 318.

fremdeles sterk tro på idologien selv om de ikke lenger var medlem av en gruppe.¹⁹³ Forfatterne ble overrasket over at pull-faktorer man tidligere har antatt å ha stor betydning, ikke så ut til å spille en så stor rolle for personene inkludert i studien. Ofte trekkes positive sosiale relasjoner til en utenforstående frem som viktig i *disengagement*-prosessen, mens i selvbiografiene analysert i denne studien var ikke dette en viktig årsak til at man valgte å forlate ekstremisme. Forfatterne påpeker at selv om push-faktorer virker å være vanligere årsaker, betyr ikke det at pull-faktorer er uten betydning. Ofte skyldes beslutningen mange sammensatte årsaker, og selv om deres resultater peker i retning av at push-faktorer ofte er viktigere i beslutningsprosessen, vil pull-faktorene gjerne være viktige i fasen etterpå for å hindre at personen blir involvert i ekstremisme på nytt.¹⁹⁴

Prosessen: hvordan forlate ekstremisme?

Vi har hittil sett på ulike årsaker som kan forklare hvorfor en person forlater en ekstremistisk organisasjon. Nå skal vi se nærmere på ulike teorier for hvordan denne prosessen forløper. Horgan understreker at vi ikke må tenke på hverken *disengagement* eller avradikalisering som en hendelse, det er en prosess som varierer i varighet fra person til person. Hvert enkelt tilfelle er unikt. For noen vil den strekke seg over flere år, mens for andre kan det ta noen måneder eller kanskje bare uker. Noen vil kanskje starte prosessen men aldri fullbyrde den, mens for andre vil prosessen stanse opp, begynne på nytt, stanse igjen og kanskje en dag føre til en utgang fra gruppen. Det er nyttig å tenke om prosessen som lineær og kronologisk når vi skal diskutere teori og søke akademisk forståelse for mekanismene bak, men vi må være klar over at det i praksis ikke vil fremstå like sømløst og kronologisk.¹⁹⁵ Rabasa et al. har utviklet en lineær modell for hvordan prosessen som fører til at man bestemmer seg for å forlate en ekstremistisk gruppe eller terrororganisasjon kan se ut. På tross av forskjellene som finnes, mener Rabasa et al. å ha funnet noen fellestrekk blant personer som har forlatt ekstremisme.¹⁹⁶

Prosessen starter med en *trigger*, som gjerne er en push-faktor, noe som får en til å bli misfornøyd med tilværelsen i gruppen. Det handler ofte om en hendelse som fører til en emosjonell krise hos personen. Det kan være alt fra sjokkerende TV-bilder av et angrep utført av gruppen eller lignende grupper, som synliggjør de brutale konsekvensene av ens egne handlinger. Eller det kan være mer direkte knyttet til personlige opplevelser, som at man blir

¹⁹³ Altier et al., «Why They Leave», 320-21.

¹⁹⁴ Altier et al., «Why They Leave», 322-24.

¹⁹⁵ Horgan, *Walking Away from Terrorism*, 156-57.

¹⁹⁶ Rabasa et al., «Disengagement and Deradicalization», 11.

utsatt for vold enten av «fienden» eller av sine egne. Det å selv utsette andre for vold kan også være traumatiserende. Det samme kan konflikter innad i gruppen være. Mishandling av medlemmer av gruppen fra ledelsen kan ødelegge inntrykket av at man er et fellesskap. Forfatterne påpeker at triggeren ikke nødvendigvis trenger å være en spesifikk traumatisk hendelse. Det kan dreie seg om negative opplevelser av varierende alvorlighetsgrad over tid. For eksempel kan man miste troen på gruppens ideologi, man ser at den ikke forklarer verden på en tilfredsstillende måte. Eller man ser at den etterlengtede politiske eller sosiale endringen ideologien arbeider for ikke skjer. De nevner også det å oppleve medlidenhet fra en outsider, en som ikke tilhører deres miljø, som en viktig trigger i mange tilfeller.¹⁹⁷ Som vi allerede har vært inne på, vil ikke triggeren alltid føre til at man går videre til neste fase i prosessen. Rabasa et al. nevner blant annet at i et tilfelle hvor man har oppdaget inkonsistens i ideologien vil man kanskje begynne å lete etter flere inkonsistenser. Dersom man ikke finner flere kan det føre til at man rasjonaliserer den hendelsen som utløste triggeren og slår seg til ro i gruppen igjen.¹⁹⁸

Dersom triggeren ikke rasjonaliseres bort går personen inn i en fase av *kognitiv åpning*. I denne fasen søker og veier man fordeler og ulemper opp mot hverandre. Hvilke fordeler finnes ved å bli eller å gå ut, og hvilke ulemper finnes? Her vil push- og pull-faktorer, samt faktorer som kan hindre en å gå ut (*exit barriers*), spille en viktig rolle. Dersom fortsatt deltakelse i gruppen oppleves som tilstrekkelig negativt på grunn av ulike push-faktorer, vil det høyne de personlige kostnadene ved å bli værende. Samtidig kan muligheter og alternativer utenfor gruppen som oppleves som oppnåelige (pull-faktorer), forsterke inntrykket av at det er fordelaktig å forlate gruppen. Selv om denne kalkuleringen av fordeler og ulemper finner sted, vil man ikke alltid komme frem til at det er flere fordeler knyttet til å forlate gruppen enn det er til å bli. Dette avhenger både av hindrende faktorer som gjør det vanskelig å bryte ut, men også av det man opplever som positive aspekter ved fortsatt tilhørighet til gruppen. En hindring kan være at man ikke har noe sosialt nettverk utenfor gruppen, eller at man er redd for at samfunnet ikke vil akseptere en som har en ekstremistisk bakgrunn. Gruppen kan også true med represalier, både mot personen som ønsker å gå ut og mot dennes familie. Det kan også være svært vanskelig å innrømme at man har tatt feil, at man har trodd på en ideologi som man nå innser at ikke var riktig.¹⁹⁹ Positive aspekter ved å bli i gruppen kan dreie seg om opplevelsen av å høre til og å være beskyttet. Evalueringen av fordeler og ulemper vil føre til at man forlater

¹⁹⁷ Rabasa et al., «Disengagement and Deradicalization», 13-14.

¹⁹⁸ Rabasa et al., «Disengagement and Deradicalization», 14-15.

¹⁹⁹ Koehler, *Understanding Deradicalization*, 20-21.

gruppen dersom det oppleves som det beste alternativet og man anser det som sannsynlig at fordelene faktisk vil oppnås.²⁰⁰

Hvis personen kommer frem til at det er mer fordelaktig å forlate gruppen enn å bli når han eller hun *vendepunktet*. Beslutningen om å gå ut tas. Men nå må personen bestemme om dette skal skje i hemmelighet, åpenlyst eller offentlig. Forfatterne viser til Wrights forskning på kultmedlemmer og Bjørgo og Carlssons forskning på høyreekstreme, som kommer frem til at lengden på medlemskap og hvilken posisjon man har i organisasjonen, virker inn på hvilken måte man velger å forlate gruppen på. Kortere medlemskap i en lavstående posisjon betyr ofte at man forlater gruppen i hemmelighet, eller i hvert fall uten å søke oppmerksomhet rundt det. Mens de som er i lederposisjoner, og gjerne har vært medlemmer av gruppen i lengre tid, som oftest er mer åpne og kanskje også går ut offentlig. Som påpekt av Bjørgo og Carlsson vil ofte mer profilerte medlemmer være kjent for offentligheten og for andre i miljøet, dermed kan de ikke bare uten videre forlate gruppen uten at det blir lagt merke til. Det kan også være en måte å forsøke å gjøre overgangen til den siste fasen lettere. Hvis man står frem offentlig vil det kunne forsterke inntrykket av at man virkelig har forandret seg og kanskje gjøre re-integrering i samfunnet noe lettere.²⁰¹

Den siste fasen handler nettopp om å skape seg en *ny identitet* og *reintegrere* seg i samfunnet. Dette er en svært krevende fase, som ikke alltid er vellykket. Det er vanskelig å si noe sikkert om tilbakefall, men Rabasa et al. trekker frem noen faktorer som kan minske sjansen for tilbakefall og gjenopptakelse av ekstremistisk aktivitet. Et stabilt sosialt nettverk er viktig. Familie, venner, jobb eller skole kan fylle hverdagen med noe positivt og introdusere personen for moderate holdninger. På den annen side påpeker de at mangelen på aksept fra samfunnet og fravær av et sosialt nettverk kan øke sjansen for at man søker seg tilbake til et radikalt miljø. Disse positive faktorene er som vi har sett viktige når en person skal bestemme seg for om de vil forlate en ekstremistisk gruppe, men Rabasa et al. påpeker at de kanskje er vel så viktige når man faktisk har tatt dette valget. Det er da jobben med å skape seg et nytt liv startet og den blir mye vanskeligere uten et slikt støtteapparat og noe meningsfylt å fylle dagene med. Dersom man ønsker å legge til rette for avradikalisering, ikke bare *disengagement*, er dette en viktig fase å arbeide med, mener de.²⁰²

Også Altier, Thoroughgood og Horgan har forsøkt å forklare hvordan den individuelle *disengagement*-prosessen forløper. I tillegg ønsker de å finne metoder som kan forklare hvorfor

²⁰⁰ Rabasa et al., «Disengagement and Deradicalization», 15-18

²⁰¹ Rabasa et al., «Disengagement and Deradicalization», 18-20.

²⁰² Rabasa et al., «Disengagement and Deradicalization», 20-23.

visse push- eller pull-faktorer spiller en rolle for et individ, mens andre ikke gjør det, og hvordan samspillet er mellom de ulike faktorene. De har benyttet seg av to teorier fra ulike forskningsfelt som man kan bygge videre på: Rusbults «*investment model*» fra psykologien og Ebaughs teori om «*voluntary role exit*» fra sosiologien.²⁰³ Forfatterne mener at Rusbults modell, som vektlegger forholdet mellom forpliktelse, tilfredshet og alternativer, har visse fordeler fremfor modeller som er inndelt i kronologiske faser, fordi den får frem hvor kompleks og sammensatt denne prosessen er. Den legger vekt på at vurderinger av fordeler og ulemper ikke er svart-hvitt, men har flere lag. Bare fordi en person er misfornøyd betyr ikke det at personen nødvendigvis kommer til å velge å forlate gruppen, og motsatt, man vil ikke nødvendigvis velge å bli selv om man er relativt fornøyd. Forfatterne peker også på noen svakheter ved modellen ved bruk i avradikaliseringstudier. Den kan kun forklare hvordan personen sannsynligvis kommer til å handle på ett spesifikt tidspunkt i *disengagement*-prosessen. Den gir kun innblikk i fasen der personen veier for og imot å forlate gruppen og kanskje til slutt tar beslutningen, ikke hvordan personen faktisk går ut.²⁰⁴ Det er derfor de også har foreslått å ta i bruk Ebaughs «*voluntary role exit*»-teori. Denne teorien forklarer hvordan personer forlater en sosial rolle gjennom en lineær prosess. I likhet med Rabasa et al. sin modell, viste Ebaugh hvordan beslutningen om å forlate en rolle sjelden er brå og plutselig, det ligger gjerne en lang prosess bak som fører frem mot den endelige beslutningen. Altier, Thoroughgood og Horgan mener en slik faseinndeling er et godt utgangspunkt for forståelse av prosessen, men de understreker at det ikke finnes empirisk forskning som kan bekrefte inndelingens rot i virkeligheten. For eksempel vet man ikke om alle individer går gjennom alle fasene, eller om noen hopper over en fase, eller om fasene forløper i den rekkefølgen Ebaugh presenterte dem i. De påpeker at Ebaugh selv også var oppmerksom på at i gjenfortellingen av sine opplevelser vil man forsøke å rasjonalisere og systematisere en prosess som kanskje var mer irrasjonell og følelsesstyrt enn man gir inntrykk av i ettertid. Forfatterne oppfordrer til å ha dette i tankene når en studerer *disengagement*-prosessen.²⁰⁵

Ulike typer: hvem forlater ekstremisme?

Modellene foreslått av både Rabasa et al. og Altier, Thoroughgood og Horgan viser hvordan en person som forlater en ekstremistgruppe kan ha endt opp med å ta den beslutningen. Men det

²⁰³ Altier, Thoroughgood og Horgan, «Turning Away from Terrorism», 650.

²⁰⁴ Altier, Thoroughgood og Horgan, «Turning Away from Terrorism», 651. Denne modellen har mange fellestrekk med Aho's beskrivelse av hvorfor en person forlater en hat-gruppe i hans artikkel fra 1988 nevnt over.

²⁰⁵ Fasene i Ebaughs modell ligner også modellen til Rabasa et al.: *initial doubts, seeking and weighing alternatives, turning point, post exit*. Altier, Thoroughgood og Horgan, «Turning Away from Terrorism», 651-52.

betyr ikke at alle medlemmer av en slik gruppe vil ha den samme sannsynligheten for å forlate den, det avhenger både av graden av forpliktelse (*commitment*) og av hva slags type medlem det dreier seg om. Flere forskere har utviklet ulike typologier av ekstremister, som kan brukes til å si noe om hvem som har størst sannsynlighet for å forbli i en gruppe og hvem som mest sannsynlig vil forlate gruppen. Rabasa et al. har delt medlemmer av ekstremistiske organisasjoner inn i følgende typer: *hard core*-medlemmer, aktivister, nykommere, støttespillere og sympatisører. Hvilken type et medlem er vil avhenge både av tiden personen har tilbrakt i organisasjonen og graden av forpliktelse personen har til organisasjonen. *Hard core*-medlemmer har gjerne vært med i en lengre periode og er de med høyest grad av forpliktelse til gruppen (vi kan også trekke inn Rusbults modell og anta at de også vil være blant dem med høyest grad av investering i gruppen fordi de vil ha viet alle aspekter av livet sitt til gruppen). Det er disse medlemmene som innehar lederfunksjoner og planlegger og/eller utfører voldelige handlinger. Aktivistene er også med på å utføre voldelige handlinger, men har vært medlemmer i en kortere periode og har en lavere investering i gruppen fordi den ikke omfatter alle aspekter i deres liv. Nykommere har nettopp blitt medlemmer av gruppen og har derfor lavere forpliktelse og investering, mens støttespillere gjerne ikke er fulltidsmedlemmer og bidrar med mer sporadiske støttefunksjoner, som å oppbevare våpen, gjemme medlemmer eller skaffe finansiering. Sympatisører tilhører ikke gruppen i det hele tatt, men er enige med gruppen om deres mål og ideologi og kan tilby passiv støtte. Selv om det ikke er slik at *hard core*-medlemmer aldri forlater en ekstremistisk gruppe, er det mer sannsynlig at de som tilhører en av typene med lavere grad av forpliktelse og som dermed vil oppleve kostnadene ved å trekke seg ut som mindre, vil forlate gruppen.²⁰⁶

Typologien foreslått av Rabasa et al. refererer ikke til noen spesifikk ekstremistisk orientering, som islamister eller høyreekstreme.²⁰⁷ Willems har derimot utviklet en typologi for høyreekstrem, som han deler inn i fire typer: «høyreorienterte aktivister», «etnosentriske ungdommer», «kriminelle ungdommer» og «medpassasjerer» (*fellow travellers*). Det er de høyreorienterte aktivistene som er mest ideologisk overbevist og som gjerne er i lederposisjoner og utfører ulovligheter. De etnosentriske ungdommene er bare delvis overbevist av ideologi,

²⁰⁶ Rabasa et al., «Disengagement and Deradicalization», 25.

²⁰⁷ Nesser har utviklet en typologi for jihadistiske grupper: «entreprenører», «protesjéer», «*misfits*» og «omstreifere» (*drifters*). Mens de to første typene er sterkt religiøse og har høy grad av kunnskap og intellekt, er *misfits* gjerne fra en lavere sosial bakgrunn og søker mot gruppen for å finne et sted de passer inn og et sosialt fellesskap. Omstreifere har ingen religiøs eller ideologisk overbevisning og ble medlemmer av gruppen mer eller mindre tilfeldig. Tore Bjørgo har, ifølge Koehler, også utviklet en typologi som ikke refererer til en spesifikk variant av ekstremisme. Han kaller de ulike typene «ideological activists», «fellow travellers», «socially frustrated and marginalized» og «adventurers». Koehler, *Understanding Deradicalization*, 26.

men er meget voldelige og tilhører gjerne en subkultur, som skinheads. De kriminelle ungdommene bruker ideologien som en måte å legitimere sin egen voldsbruk, de har ingen ideologisk overbevisning. Medpassasjerene har heller ingen tilknytning til ideologien og er ikke politisk motiverte, den volden de utfører er et resultat av gruppepress.²⁰⁸

Avradikalisering: hva og hvordan?

Hittil har vi diskutert ulike motivasjoner og måter for å forlate ekstremisme, i forskningslitteraturen kalt *disengagement*. Et konsept nært tilknyttet det å slutte med voldelig oppførsel er det som kalles avradikalisering (*deradicalization*). Det finnes ingen universelt akseptert definisjon av nøyaktig hva dette innebærer, men det er generell enighet om at det betyr noe mer enn bare å forlate en ekstremistisk gruppe eller terrororganisasjon, og slutte å bruke vold som kampmiddel.²⁰⁹ Avradikalisering handler om et skifte i holdninger, i tillegg til et skifte i oppførsel. Selv om en person har sluttet med ekstremisme, blir ikke dette nødvendigvis etterfulgt av en holdningsendring og at personen får et mer moderat verdensbilde.²¹⁰ Det råder en viss begrepsforvirring rundt dette temaet. Som oftest når man snakker om avradikalisering mener man programmer eller andre former for ekstern påvirkning som har som mål å få en radikaliserert person til å endre sin atferd eller sitt verdensbilde, eller begge deler.²¹¹ Enkelte bruker også avradikalisering om tiltak som skal hindre radikaliserings i å finne sted, mens andre foretrekker å kalle dette «*counter-radicalization*» og kun bruke avradikalisering om tiltak iverksatt etter at personen allerede er radikaliseret.²¹² Programmer for å få en person til å bli avradikalisert er blitt stadig vanligere og finnes nå i en rekke land rundt om i verden. I mange vest-europeiske land, som Tyskland, Sverige og Norge, har *disengagement* blitt sett på som et mer realistisk og oppnåelig mål enn avradikalisering. Det er lettere å overbevise en person om ikke å benytte vold som politisk kampmiddel enn det er å overbevise ham eller henne om å endre hele sin oppfatning av hvordan verden er satt sammen. Man har dessuten sett at det også på sikt kan føre til avradikalisering, selv om dette ikke er

²⁰⁸ Koehler, *Understanding Deradicalization*, 26.

²⁰⁹ Koehler, *Understanding Deradicalization*, 2.

²¹⁰ Horgan, *Walking Away from Terrorism*, 151-52.

²¹¹ De fleste av forfatterne det refereres til her snakker om avradikalisering i betydning hva som kan gjøres for å bidra til at en holdningsendring eller atferdsendring, eventuelt begge, finner sted. Bjørge og Horgan, Rabasa et al., Dalgaard-Nielsen, Bertram, Koehler og Kruglanski skriver alle om ulike programmer og fremgangsmåter for avradikalisering.

²¹² Horgan, *Walking Away from Terrorism*, 153; Rabasa et al., «Disengagement and Deradicalization», 1-2; Koehler, *Understanding Deradicalization*, 4; Luke Bertram, «How Could a Terrorist be De-radicalized?», *Journal for Deradicalization*, nr. 5 (vinter 2015/16), 122-24.

tilfellet for alle.²¹³ Som Daniel Koehler også har påpekt er det i vestlige samfunn ansett som moralsk problematisk å forsøke å endre et individs tro eller politiske ideologi. Dette fordi individets trosfrihet står sterkt i vestlig politisk filosofi og man er redde for at ved å åpne for at noen politiske eller religiøse meningsretninger er mer «riktige» enn andre, og at de meningene som er «gale» må bekjempes, kan man potensielt åpne for misbruk og uante konsekvenser for meningsgrupper man ikke opprinnelig ønsket å ramme.²¹⁴ I andre verdensdeler hvor det ikke er en like sterk tradisjon for en slik vektlegging av individets frihet – som for eksempel i en rekke land i Midtøsten og Sørøst-Asia – har man iverksatt avradikaliseringer som fokuserer på ideologisk omvendning av ekstremister. Her har man dessuten måttet håndtere en annen type ekstremistisk ideologi enn i Vesten, basert på religion og ikke politiske overbevisninger, som også har ført til at man fokuserer mer på å omvende tidligere terrorister til en moderat tolkning av religionen.²¹⁵ Vi skal ikke gå nærmere inn på hva slike avradikaliseringer innebærer, det ligger utenfor tema for denne oppgaven.²¹⁶ Det som interesserer oss her er hva det vil si å være avradikalisert, til forskjell fra å «kun» være *disengaged*.

Det finnes som nevnt ikke én enkelt definisjon av avradikalisering. De fleste definisjoner legger vekt på at det handler om en kognitiv endring, som Altier, Thoroughgood og Horgan's definisjon fra 2014, som sier at avradikalisering er «the elimination of one's belief in a violent, extremist ideology», eller som Rabasa et al. fra 2010: «Deradicalization [...] is the process of abandoning an extremist worldview and concluding that it is not acceptable to use violence to effect social change. As a part of the deradicalization process, there is a recognition that social, political, and economic transformation will only occur slowly and in a pluralistic environment».²¹⁷

Avradikalisering er et lite utviklet felt, enda mindre enn *disengagement*.²¹⁸ Det henger sammen med at det er svært vanskelig å avgjøre om en person faktisk er avradikalisert eller om

²¹³ Horgan, *Walking Away from Terrorism*, 30; Frank Bovenkerk, «On Leaving Criminal Organizations», *Crime, Law and Social Change*, vol. 55, nr. 4 (2011), 261. Dette var et av Bjørge og Horgan's hovedpoenger i deres publikasjon fra 2009.

²¹⁴ Koehler, *Understanding Deradicalization*, kapittel 8.

²¹⁵ Daniel Koehler, «De-radicalization and Disengagement Programs as Counter-Terrorism and Prevention Tools. Insight From Field Experiences Regarding German Right-Wing Extremism and Jihadism», i Marco Lombardi et al., red. *Countering Radicalisation and Violent Extremism Among Youth to Prevent Terrorism*, 120-150 (Amsterdam: IOS Press, 2015), 129-32.

²¹⁶ Koehler's bok *Understanding Deradicalization* er den til nå beste gjennomgangen og evalueringen av slike programmer.

²¹⁷ Altier, Thoroughgood og Horgan, «Turning Away from Terrorism», 647; Rabasa et al., «Disengagement and Deradicalization», 1-2..

²¹⁸ Horgan, *Walking Away from Terrorism*, 153.

personen bare er *disengaged*, altså har sluttet å bruke vold som kampmiddel men fremdeles kan tro på den samme ideologien.²¹⁹ Daniel Koehler har – som en av svært få – forsøkt å utvikle en teori om avradikalisering og de psykologiske mekanismene som ligger bak. Han har tatt utgangspunkt i teorier om radikaliseringsprosessen, fordi han mener det er en sammenheng mellom hvordan man blir involvert i ekstremisme og hvordan man forlater den.²²⁰ Det finnes dessuten en rekke teorier og modeller om radikaliseringsprosessen, mens det er utviklet få teorier om *disengagement* og enda færre om avradikalisering. Koehlers teori, som vi skal komme tilbake til i kapittel 5, bygger på at radikaliseringsprosessen og avradikalisering er to speilvendte prosesser. Mens man i radikaliseringsprosessen opplever en innsnevring av verdensbilde, innebærer avradikalisering en åpning i moderat retning av verdensbilde. En innvending mot å se på avradikalisering kun som en reversering av radikaliseringsprosessen er uttrykt best av Horgan. Han poengterer at når en person har vært involvert i voldelige handlinger og ekstremistiske grupper, kan han eller hun aldri bli den samme personen som før radikaliseringsprosessen fant sted. Det gjør noe med en person å være involvert i et slikt miljø og i slike handlinger. Vi må ikke forenkle vår forståelse av avradikalisering ved å anta at personen vil gå tilbake til slik den var før.²²¹ Det er heller ikke sikkert at avradikalisering faktisk er en mulighet. Både Ashour, Reinares, Horgan og Barrelle har intervjuet tidligere ekstremister som har gjennomgått *disengagement*, men ingen av dem fant det påvist at intervjuobjektene kunne beskrives som avradikalisert.²²²

Avsluttende betraktninger

Selv om avradikalisering fortsatt er et relativt nytt forskningsfelt har fremskrittene de siste tiårene vært store. Fremdeles er det noe uenighet rundt betydningen av og innholdet i sentrale begreper, men det er generelt akseptert at konseptene *disengagement* og *deradicalization* (avradikalisering) bør holdes atskilt fra hverandre. Det er enighet om at den første indikerer atferdsendring, mens den andre refererer til holdningsendring. Imidlertid er det uenighet om hvilken av de to konseptene som er viktigst å oppnå for samfunnet. Det finnes også de som hevder at avradikalisering ikke er mulig, eller i hvert fall svært sjeldent.

²¹⁹ Rabasa et al., «Disengagement and Deradicalization», 4 note 10, 6.

²²⁰ Koehler, *Understanding Deradicalization*, 65.

²²¹ Horgan, *Walking Away from Terrorism*, 153.

²²² Horgan, «Deradicalization or Disengagement», 6; Fernando Reinares, «Exit From Terrorism: A Qualitative Empirical Study on Disengagement and Deradicalization Among Members of ETA», *Terrorism and Political Violence*, vol. 23 (2011), 780; Mühlhausen viser til studier utført av Ashour, Barrelle og Horgan. Anna Mühlhausen, «Conflict Management, Transitional Justice and De-radicalization – Different, but Common Goals», *Journal for Deradicalization*, nr. 9 (vinter 2016/17), 270.

Det finnes heller ingen fasit på hvordan man forlater ekstremisme. Hvert tilfelle er individuelt og innebærer en kombinasjon av mange ulike faktorer. De vanligste medvirkende årsakene er identifisert gjennom studier av tidligere ekstremister, slik flere av forfatterne omtalt i det foregående har gjort. Men det kan også finnes andre grunner til å forlate en ekstremistisk gruppe som vi ikke har identifisert ennå. Vår forståelse og innsikt i disse prosessene blir rikere gjennom å samle informasjon fra et bredt spekter av individer som har vært gjennom dette. Gjennom analyse av empirien kan man etterhvert begynne å lete etter trender og likhetstrekk som kan fortelle noe om hva alle disse ulike individene har til felles, og som kan bidra til å utvikle en generell teori om fenomenet. Det er også viktig å være bevisst at ekstremisme oppstår i en kontekst og den opphører i en spesifikk kontekst. Valg som blir tatt under visse omstendigheter ville kanskje ikke bli tatt dersom situasjonen hadde vært annerledes. Samspillet mellom kontekst og individuelle motivasjoner må ikke glemmes når man skal lete etter mulige årsaker.²²³ I de neste kapitlene skal vi ved hjelp av verktøyene presentert i dette kapitlet analysere hvilke årsaker som har hatt en innvirkning på *disengagement* blant italienske høyreekstreme, og hvorvidt det er mulig å finne tegn på avradikalisering.

²²³ Dette er blant annet påpekt av Reinares i hans artikkel om tidligere ETA-medlemmer. Reinares, «Exit From Terrorism».

4. *Disengagement* blant italienske nyfascister

Introduksjon

Tidligere studier av hvordan terrorisme tok slutt i Italia på begynnelsen av 1980-tallet, har i hovedsak fokusert på statens inngripen gjennom ny lovgivning og hardere undertrykkelse av terroristorganisasjonene. Inntil da hadde sikkerhetsmyndighetene vært mindre slagkraftige. Spesielt de høyreekstreme fikk nokså frie tøyler og ble til en viss grad beskyttet av myndighetene, slik vi har sett var tilfellet i blant annet etterforskningen av Piazza Fontana-massakren. Statens holdning til de høyreekstreme endret seg rundt midten av 1970-tallet, de ble slått hardere ned på. De to største organisasjonene Ordine Nuovo og Avanguardia Nazionale ble oppløst, og det ble stadig vanligere at også høyreekstreme ble arrestert. Spesielt etter drapet på tidligere statsminister og leder for Kristendemokratene Aldo Moro, utført av medlemmer av den venstreekstreme gruppen Brigate Rosse i 1978, fikk myndighetene behov for å endre tilnærming til de unge ekstremistene på begge sider av det politiske spektrum. Det ble i årene etter innført en rekke nye lover som hadde som mål å knekke terroristene og deres organisasjoner. I hovedsak gjaldt dette de notoriske venstreterroristene, men lovene ble i økende grad benyttet også mot de høyreekstreme.²²⁴ Vi skal komme nærmere inn på innholdet i disse lovene nedenfor, men først skal vi se hva vi vet om bekjempelse av italiensk terrorisme fra tidligere forskning.

Tappero Merlo og Marchisio mente hovedårsaken til den vellykkede kampen mot terrorismen var å finne i de nye anti-terrorlovene som ble introdusert etter Moros kidnapping, noe også Drake trakk frem som avgjørende.²²⁵ Også Stortoni-Wortmann trakk frem lovene som en viktig del av den økte effektiviteten i kampen mot terrorismen, men var samtidig mer opptatt av å undersøke hvilken rolle sikkerhetsstyrkene hadde hatt i dette arbeidet.²²⁶ Hun påpekte at det var et problem at man tidligere ikke hadde hatt en helhetlig tilnærming til anti-terrorarbeidet.²²⁷ Hun trakk frem at man hadde samarbeidet lite på tvers av politidistrikter og ikke hadde for vane å betrakte terrorhandlingene som et større sammenknyttet fenomen, men heller som individuelle enkelthendelser. Da denne tilnærmingen endret seg og man utviklet et mer koordinert og spesialisert sikkerhetssystem, som følge av Aldo Moros kidnapping og

²²⁴ Stortoni-Wortmann, «The Police Response to Terrorism in Italy from 1969 to 1983», 164.

²²⁵ Tappero Merlo og Marchisio, «Italy», 103-04; Drake, «Historical Lessons for Our Time».

²²⁶ Stortoni-Wortmann, «The Police Response to Terrorism in Italy from 1969 to 1983», 163.

²²⁷ Noe også Tappero Merlo og Marchisio påpekte. Tappero Merlo og Marchisio, «Italy», 103.

henrettelse, ble anti-terrorarbeidet mer effektivt.²²⁸ Bull og Cooke var enige i at denne lovgivningen var en viktig del av forklaringen på hvordan terrorismefenomenet tok slutt i Italia i denne perioden, men de var allikevel mer tilbakeholdende enn spesielt Tappero Merlo og Marchisio, som var svært positivt innstilt til spesiallovene.²²⁹ Bull og Cooke mente at *pentito*-fenomenet har blitt tillagt for stor betydning, spesielt når det gjelder de høyreekstreme, og at man i sin iver etter å fortelle Italias suksesshistorie har unnlatt å nevne de problematiske sidene ved slike lover, som for eksempel at man lempet på borgerrettigheter og prioriterte informasjon i bytte mot fordeler over rettferdighet for ofrene og deres familier, samt utfordringer med å slå fast troverdigheten ved den informasjonen som ble gitt i bytte mot straffereduksjon.²³⁰ Della Porta inntok også en mer nyansert tilnærming til spesiallovene og deres betydning.²³¹ Ifølge henne var det i hovedsak tre faktorer som i kombinasjon var avgjørende for at kampen mot terrorismen var vellykket. Den første faktoren handlet om den historiske konteksten, og helt spesifikt partisystemet i Italia, som gjennom 1970-tallet hadde vært i krise. Politisk ustabilitet og lite effektive anti-terrortiltak hang til dels sammen, mente hun. I overgangen til det nye tiåret begynte venstrepartienes oppslutning å stige, noe som førte til et endret styrkeforhold mellom partiene – Kristendemokratene hadde tradisjonelt stått sterkest, men fra begynnelsen av 1980-tallet ble PCI og PSI stadig mer et reelt styringsalternativ – og en ny stabilitet i politikken. Den andre faktoren var de nevnte anti-terrorlovene som ble introdusert i denne perioden, som utnyttet indre svakheter i terrororganisasjonene for å bryte dem opp. En tredje faktor var at man evnet å skifte fokus fra bekjempelse av terrororganisasjonene da man så at dette hadde hatt ønsket effekt, til re-integrering av dem som hadde forlatt disse gruppene. Fengselsreformen fra 1986, som også Bull og Cooke tillegger viktighet, og ny lovgivning som skulle gjøre det lettere å forlate en ekstrem gruppe uten å måtte oppgi informasjon om andre enn en selv, ble introdusert med re-integrering for øye.²³²

Alle de nevnte forfatterne har et fokus på avradikalisering i betydning tiltak som iverksettes av eksterne parter – i dette tilfellet den italienske staten – for å bekjempe en terrortrussel. Deres perspektiv er først og fremst kollektiv *disengagement*, hvordan hele grupper opphørte å eksitere og avsluttet sin aktivitet. Dessuten er analysene først og fremst innrettet mot

²²⁸ Stortoni-Wortmann, «The Police Response to Terrorism in Italy from 1969 to 1983», 147-48, 163.

²²⁹ Tappero Merlo og Marchisio, «Italy», 103-04; Bull og Cooke, *Ending Terrorism in Italy*, 48-50.

²³⁰ *Pentito* betyr en som angir. Det har fått en spesifikk betydning i denne sammenhengen, hvor det betyr at personen har samarbeidet med myndighetene og overgitt informasjon om terrorister og/eller terrororganisasjoner. Å bli *pentito* betød å gjøre seg til «forræder» i mange av sine tidligere venners øyne og flere av de som tok dette valget ble drept av andre terrorister. Bull og Cooke, *Ending Terrorism in Italy*, 30-50.

²³¹ Donatella della Porta, «Institutional Responses to Terrorism».

²³² Della Porta, «Institutional Responses to Terrorism», 163-67; Bull og Cooke, *Ending Terrorism in Italy*, 51-72.

venstreekstreme organisasjoner, mens de høyreekstreme er blitt viet mindre oppmerksomhet. Dette betyr ikke at de er fraværende fra disse studiene. Bull og Cooke har i kapittel 4 i sin bok intervjuet tidligere venstreekstreme og høyreekstreme om deres erfaring med *disengagement*, men skjevfordelingen er allikevel tilstede. I nevnte kapittel er det eksempelvis viet femten sider til tidligere venstreekstremes fortellinger om hvordan deres aktivisme opphørte, mens deres motpart på høyresiden må klare seg med seks sider.²³³ Dette er også tilfellet i De Lutiis' kapittel om ekstremister som har tatt avstand til fortiden, basert på intervjuene utført i Cattaneo-prosjektet. Her vies elleve sider til venstreekstreme, mens høyreekstreme igjen må nøye seg med syv sider.²³⁴ Dette skyldes nok til dels at færre nyfascister har vært villige til å fortelle om sine tidligere erfaringer, kombinert med en lavere interesse for dem enn for de venstreekstreme blant forskere.²³⁵ Det medfører utvilsomt riktighet at statens styrkede respons fra begynnelsen av 1980-tallet, samt en endret historisk kontekst med mer stabil partipolitikk internt i Italia og en periode mindre preget av sosiale konflikter generelt enn det foregående tiåret, var avgjørende for terrorismens slutt i Italia på denne tiden.²³⁶ Men sett i lys av de siste årenes utvikling på forskningsfeltet om avradikalisering er det opportunt å nyansere dette bildet. Det kollektive aspektet ved *disengagement* i Italia har blitt nokså grundig studert, mens individuell *disengagement* – spesielt på høyresiden – har fått mindre oppmerksomhet. De Lutiis' korte analyse er et sjeldent unntak. Han skrapte overflaten av de ulike individenes motivasjon for såkalt *dissociazione*, et begrep som har hatt flere betydninger gjennom årene men som i denne sammenhengen innebærer at man har tatt avstand fra sin ekstreme fortid. Begrepet er altså noe snevrere enn det som nå foretrekkes for å studere slutten på terrorisme, nemlig *disengagement*. Blant annet utelukket De Lutiis' begrepsforståelse personer som ikke selv hadde valgt å avslutte sin aktivitet – altså de som med dagens analytiske rammeverk kalles ufrivillig og fysisk *disengaged* – fra analysen. I dette kapittelet bygger jeg videre på hans arbeid ved hjelp av fremskrittene som er gjort på forskningsfeltet om avradikalisering, for å forhåpentligvis gi en dypere forståelse av *disengagement* blant italienske høyreekstreme i denne perioden. Kapittelet er delt inn i tre hoveddeler: først vil jeg gi en kort innføring i spesiallovene som ble introdusert

²³³ Utvalget av informanter er også relativt lite, kun seks individer. Kapittelet handler om historiefortelling og konstruksjon av et narrativ, og har således ikke fokus på å undersøke fellestrekk i hvordan og hvorfor ekstremistene avsluttet sin aktivisme. Individenes subjektive fortellinger står i fokus, mens en overgripende analyse av hvilke faktorer som peker seg ut, er nedprioritert. Bull og Cooke, *Ending Terrorism in Italy*, 73-98.

²³⁴ Avradikalisering var et lite utviklet forskningsfelt på slutten av 1980-tallet og begynnelsen av 1990-tallet, da denne teksten ble skrevet. Dermed er den nokså deskriptiv i sin tilnærming til *disengagement*. Heller ikke denne teksten har fokusert på å peke ut hvilke faktorer som går igjen oftest. Giuseppe De Lutiis, «Moventi e motivazioni della dissociazione», 173-201.

²³⁵ Ceci, *Il terrorismo italiano*, 153-54; Ferraresi, «The Radical Right in Postwar Italy», 72.

²³⁶ Slik Della Porta blant annet trekker frem i sin artikkel. Della Porta, «Institutional Responses to Terrorism», 163-64.

på slutten av 1970-tallet, deretter skal vi se hvilke push- og pull-faktorer de ulike informantene oppgav å ha blitt påvirket av, og til slutt vil jeg trekke sammen trådene i det som har kommet frem gjennom informantenes fortellinger om hva som førte til individuell *disengagement* blant de italienske nyfascistene.

Spesiallovene: *Legge Reale, Legge Cossiga, Legge sui pentiti*

Tidligere forskning har som vi har sett trukket frem anti-terrorlovgivningen som avgjørende for *disengagement* blant italienske ekstremister. Til tross for at dette kapittelet har som mål å belyse andre sider av *disengagement*-prosessen som også påvirket denne i stor grad, kan det være nyttig å dvele et øyeblikk ved hva italienske lovgivere gjorde for å få bukt med terrorismen, siden dette naturlig nok ikke er allmennkunnskap for de fleste nordmenn.

Et første forsøk på å bekjempe de ulike ekstreme organisasjonene som opererte i Italia på 1970-tallet kom allerede i 1975, da den såkalte *Reale*-loven (lov nr. 152) ble introdusert.²³⁷ Denne loven utvidet politiets fullmakter, som i den anti-fascistiske Grunnloven fra 1948 med vilje var holdt relativt snevre for å unngå misbruk av den typen man hadde sett under det fascistiske regimet.²³⁸ Bant annet fikk politiet mulighet til å anholde en mistenkt uten siktelse i opptil 48 timer, det ble mulig å utføre arrestasjoner eller ransaker uten arrestordre, og muligheten for bruk av bevæpning ble utvidet.²³⁹ Men dette var ingen spesifikk anti-terrorlov, som Della Porta påpekte behandlet den terrorismefenomenet som en del av en økende utfordring med organisert kriminalitet.²⁴⁰ Det var ikke før den venstreekstreme gruppen *Brigate Rosse* i 1978 kidnappet og senere tok livet av Aldo Moro, at det ble innført en rekke lover spesielt rettet mot å bekjempe terrorisme. Blant de viktigste av disse spesiallovene var *Cossiga*-loven fra 1980 (lov nr. 15) og lov nr. 304, populært kalt *legge sui pentiti*, fra 1982.²⁴¹ Den første av disse lovene introduserte blant annet lengre fengselsstraffer for handlinger knyttet til terrorisme, samt utvidet muligheten til å benytte preventiv anholdelse og utvidet tidsbegrensningen for anholdelse.²⁴² I tillegg utvidet den en allerede eksisterende artikkel i straffeloven angående «subversive foreninger» og gjorde det til en forbrytelse ikke bare å være medlem av en slik forening, men også å støtte den økonomisk eller på andre måter. Det var

²³⁷ Loven fikk sitt navn fra Oronzo Reale, justisministeren som var ansvarlig for dens innføring. Bull og Cooke, *Ending Terrorism in Italy*, 32

²³⁸ Bull og Cooke, *Ending Terrorism in Italy*, 30.

²³⁹ Della Porta, «Institutional Responses to Terrorism», 155; Bull og Cooke, *Ending Terrorism in Italy*, 32

²⁴⁰ Della Porta, «Institutional Responses to Terrorism», 155-56.

²⁴¹ Francesco Cossiga var president for parlamentets underhus og innenriksminister under Moro-kidnappingen. Bull og Cooke, *Ending Terrorism in Italy*, 32-35.

²⁴² Bull og Cooke, *Ending Terrorism in Italy*, 33; Della Porta, «Institutional Responses to Terrorism», 158.

også den første loven som introduserte insentiver i form av mulighet for redusert straff til personer som var villige til å «dissosiere» seg fra den subversive gruppen de tilhørte, søkte å hindre ytterligere kriminelle handlinger eller samarbeidet med justismyndighetene.²⁴³

Den andre loven, nr. 304, ble vedtatt i mai 1982 og introduserte utvidelser av insentivordningene i loven fra to år i forveien. Loven åpnet for straffefrihet for personer som «hadde handlet på en måte som la til rette for at organisasjonen de var en del av ble oppløst; trukket seg ut av banden, overgitt seg og/eller gitt informasjon om bandens og foreningens struktur; og bidratt til å forhindre forbrytelser som banden eller foreningen hadde blitt opprettet for å utføre».²⁴⁴ Bull og Cooke påpeker at dette kun gjaldt for personer som hadde utført mindre alvorlige forbrytelser, men at det ville være svært usannsynlig at slike laverestående medlemmer kunne ha den kunnskapen og innflytelse disse bestemmelsene krevde. Dermed var de relativt ubrukelige. Mer relevant var artiklene som omhandlet strafferabatt i bytte mot en terrorists fulle tilståelse og samarbeid med myndighetene for å forhindre videre forbrytelser, samle nye bevis og identifisere og ta til fange andre terrorister.²⁴⁵ Strafferabattene var generøse, en person som hadde fått en livstidsdom kunne ende opp med å redusere straffen til ti-tolv år ved å samarbeide med myndighetene, mens de som valgte å gi en full tilståelse av sine egne handlinger uten å utlevere andre kunne få livstidsdommen redusert til mellom 15 og 21 år.²⁴⁶ Slike tiltak var ikke universelt populære, de ble blant annet kritisert for å favorisere terrorister som hadde utført alvorlige forbrytelser fordi disse hadde større innsikt i organisasjonens operasjoner enn laverestående medlemmer. Dermed kunne de ende opp med lavere straff enn en person som ikke hadde utført kriminelle handlinger annet enn å tilhøre en ulovlig gruppe. Dessuten kunne «premieringen» av de som oppgav informasjon og samarbeidet med myndighetene skape tvil rundt deres troverdighet. Lov nr. 304 hadde en tidsramme på 120 dager, som ble utvidet med ytterligere 120 dager. På den tiden benyttet 389 personer seg av mulighetene loven åpnet for. Et klart flertall av dem tilhørte venstreekstreme organisasjoner.²⁴⁷

I 1987 ble en ny lov (nr. 34) vedtatt som skulle legge til rette for at tidligere medlemmer av ekstreme grupperinger kunne «dissosiere» seg, som nå hadde fått betydningen å forlate gruppen, uten hverken å måtte utlevere informasjon om seg selv eller andre, eller samarbeide med myndighetene på andre måter. Man søkte på denne måten å gjøre det lettere for medlemmer av de ekstreme organisasjonene å forlate dem og å kunne gjenfinne en plass i samfunnet i

²⁴³ Bull og Cooke, *Ending Terrorism in Italy*, 33.

²⁴⁴ Bull og Cooke, *Ending Terrorism in Italy*, 35.

²⁴⁵ Bull og Cooke, *Ending Terrorism in Italy*, 35-36.

²⁴⁶ Della Porta, «Institutional Responses to Terrorism», 165.

²⁴⁷ Bull og Cooke, *Ending Terrorism in Italy*, 49-50; Della Porta, «Institutional Responses to Terrorism», 165.

fremtiden.²⁴⁸ Som med lovene fra begynnelsen av tiåret var det i hovedsak venstreekstremer som benyttet seg av disse insentivene.²⁴⁹ Både lov nr. 34 fra 1987, samt fengselsreformen fra 1986, ble trukket frem av Della Porta og Bull og Cooke som viktige tiltak for å løse utfordringer knyttet til hvordan ivareta den økende mengden ekstremister som hadde forlatt sine respektive organisasjoner.²⁵⁰ Denne oppgavens kildegrunnlag baserer seg på intervjuer utført mellom 1984 og 1986, og dermed ble hverken reformen eller den nye loven omtalt i kildene.

Metodologiske utfordringer

I en analyse som denne, basert på informasjon innhentet gjennom intervjuer utført flere år etter at hendelsene fant sted, er det nødvendig å reflektere rundt muligheten for feilkilder. Intervjuer og annet muntlig kildestoff har særegne utfordringer knyttet til feilkilder. Spesielt viktig er det å huske på at en person alltid opplever virkeligheten rundt seg på en subjektiv måte. To personer som overvar den samme hendelsen kan ha totalt ulike oppfatninger av denne hendelsen. Det kommer an på hvilke holdninger og erfaringer personen som ser har, hvor gammel personen er, hvilken sosial bakgrunn han eller hun har, osv. Alle mennesker tolker det vi opplever basert på hvem vi er, og derfor må vi være påpasselige med å anse én persons versjon av sannheten som en fullstendig virkelighetsbeskrivelse. Vi må alltid søke flere beskrivelser for å danne et så mangefasettert og nyansert bilde som mulig av virkeligheten. Vi må også være klar over muligheten for at en person kan ha oppfattet en situasjon galt. Eller at personen ikke hadde kjennskap til alle sider ved et fenomen eller en situasjon, for eksempel dersom det er snakk om en hierarkisk organisert gruppe, som er tilfellet for mine kilder, hvor de ulike medlemmene har ulik tilgang til informasjon om gruppens aktivitet. Det er også en fare for at man kan glemme navn på personer, årstall, blande sammen hendelser osv. Vi må i tillegg vokte oss for beretninger intervjuobjektet ikke har direkte kjennskap til gjennom selvopplevde minner, men som er basert på ting personen har hørt eller blitt fortalt av andre.²⁵¹ Nettopp fordi informantens troverdighet ikke kan tas for gitt er det viktig at intervjueren er seg sin rolle bevisst og tar en mer aktiv rolle i intervjuet dersom situasjonen krever det. Dette kan for eksempel være tilfellet når ideologi er en stor faktor i samtalen, eller dersom intervjuobjektet har personlige motiver for å la seg intervju. Da er det viktig at intervjueren er godt informert om temaet som diskuteres og er i stand til å utfordre intervjuobjektet. Kjeldstadli beskriver det slik: «Dersom intervjueren

²⁴⁸ Bull og Cooke, *Ending Terrorism in Italy*, 36-38; Della Porta, «Institutional Responses to Terrorism», 167.

²⁴⁹ Bull og Cooke, *Ending Terrorism in Italy*, 48.

²⁵⁰ Bull og Cooke, *Ending Terrorism in Italy*, 36-50, 51-72; Della Porta, «Institutional Responses to Terrorism», 167.

²⁵¹ Hodne, Kjeldstadli og Rosander, *Muntlige kilder*, 66-70.

ikke skal inntas av informanten, må samtalen stundom bli en tvekamp, ikke bare et samarbeid på informantens premisser».²⁵² Det er viktig at man vurderer opplysninger kritisk og kontrollerer dem opp mot andre kilder og tilgjengelig informasjon om emnet. Ved å opptre varsomt og kildekritisk kan man redusere sjansen for å videreføre feilinformasjon i forskningen.

Når man benytter muntlig kildemateriale som allerede er produsert, vil man selvsagt ikke ha mulighet til å påvirke intervjusituasjonen selv slik den som i sin tid utførte intervjuet gjorde. Men det betyr ikke at man ikke allikevel må tenke over sin egen rolle i lyttingen til lydopptaket eller lesningen av det transkriberte intervjuet. Språk og kulturelle koder spiller inn i forståelsen og tolkningen også når man ikke selv utfører intervjuet. Dessuten vil tiden som har gått fra intervjutidspunktet til man benytter det i ny forskning spille en rolle for tolkningen av innholdet. Slik minner påvirkes av erfaringer gjort i ettertid, vil også måten vi bedømmer mennesker som levde i en annen tid enn vår, endres med de erfaringene vi og samfunnet har gjort i ettertid. Den som lytter til eller leser intervjuet vet hvordan ting gikk og hvordan historien utviklet seg, noe intervjuobjektet selvsagt ikke kunne vite noe om. I møte med slike fortellinger er det viktig å huske på at de er nettopp det, fortellinger konstruert av en person som ønsker å formidle en spesifikk versjon av virkeligheten og samtidig utelate andre mulige tolkninger av de samme hendelsene. Som Kjeldstadli med rette påpeker er det i slike tilfeller viktig å stille seg spørsmål som: «Hvilke muligheter hadde beretteren til å gi et korrekt bilde av det som skjedde?»; «Hvordan var informanten plassert i forhold til det som skjedde?»; «Hvilken vilje og interesse og tilbøyelighet har informanten til å fortelle sannheten?».²⁵³ I og med at det å fortelle sannheten om sin egen rolle i de dramatiske hendelsene disse ekstremistgruppene og deres medlemmer ble beskyldt for å stå bak ville innebære alvorlige konsekvenser for informantene, er det all grunn til å være skeptisk til deres fremstilling. Men siden hverken jeg eller intervjuerne i Cattaneo-prosjektet er interesserte i å plassere skyld for enkelthendelser, men heller er interessert i de enkelte informantenes subjektive opplevelser og motivasjoner, gir disse kildene verdifull innsikt som ikke kan innhentes med andre metoder. Riktignok er både Kjeldstadli og Kaldal enige i at det er vanskelig å huske holdninger, meninger og følelser fra fortiden. De vil alltid farges av erfaringer gjort i ettertid. Kjeldstadli påpeker imidlertid at det ikke er helt utelukket at enkelte følelser fra fortiden kan ha troverdighet, spesielt dersom de kommer spontant til uttrykk uten at intervjueren stilte spørsmål om intervjuobjektets oppfatning av en person eller en hendelse.²⁵⁴ Arne Lie Christensen mener det er mulig at fortidige

²⁵² Hodne, Kjeldstadli og Rosander, *Muntlige kilder*, 79.

²⁵³ Hodne, Kjeldstadli og Rosander, *Muntlige kilder*, 77-78.

²⁵⁴ Hodne, Kjeldstadli og Rosander, *Muntlige kilder*, 70, Kaldal, *Minner som prosesser*, 13, 109..

holdninger og følelser kan bevares dersom de er knyttet til spesifikke situasjoner, gjerne dersom disse situasjonene hadde en spesiell betydning for intervjuobjektet, en oppfatning som deles av Jostein Lorås.²⁵⁵ Det er rimelig å anta at informantene i mine kilder ville ha gode forutsetninger for å huske opplevelsene knyttet til deres *disengagement* nokså presist. Dette var tross alt til dels traumatiske opplevelser som hadde stor betydning for dem, og som endret livet deres for alltid. Det er også et faktum at ingen andre enn informantene selv kan vite om deres fremstilling av deres indre motivasjoner er korrekt eller ikke. Selv om de i ettertid kan ha systematisert hendelsesforløpet og omgjort det til en mer ryddig prosess enn det kanskje egentlig var gjennom muntlig og mental bearbeidelse av opplevelsene, er det allikevel sannsynlig at de faktorene som faktisk gjorde sterkest inntrykk på dem, trekkes frem som viktige for beslutningsprosessen. Deres gjenfortelling av fortiden kan dermed ikke nødvendigvis sees på som «sannferdig», i den forstand at ting hendte nøyaktig slik informantene fortalte, fordi de har blitt påvirket av erfaringer gjort i ettertid, men kan på tross av dette indikere hvilke faktorer som opplevdes som mest avgjørende for *disengagement*.

Push-faktorer

Som vi husker fra forrige kapittel kalles faktorer som skyver en ekstremist ut av organisasjonen han eller hun er en del av push-faktorer. Det finnes mange ulike former for slike faktorer som påvirker *disengagement* og de vil variere fra et spesifikt tilfelle til et annet. I det følgende er skal vi se nærmere på hva som bidro til å skyve de italienske høyreekstremer ut av sine respektive grupper og på hvilken måte.

Fengsel

Alle informantene hadde en ting til felles: de hadde tilbragt tid i fengsel på grunn av sitt medlemskap i en nyfascistisk utenomparlamentarisk gruppering. For et mindretall var det tilsynelatende den eneste faktoren som hadde ført til at deres ekstreme aktivitet opphørte – altså ufrivillig fysisk *disengagement* – uten at det hadde resultert i noen form for videre psykologisk prosess med kognitiv åpning og påfølgende reevaluering av fortsatt medlemskap, slik Rabasa et al. beskriver (se kapittel 3). Denne slutningen kan trekkes ut fra hvilke spørsmål som ble stilt under intervjuet og ikke minst hva som *ikke* var tema for samtalen. Et fåtall informanter snakket lite eller ikke i det hele tatt om hvorfor og hvordan de ble *disengaged*. Dette skyldtes nok i hovedsak hvordan forskerne som utførte intervjuene styrte samtalen. Alle intervjuerne skulle

²⁵⁵ Hodne, Kjeldstadli og Rosander, *Muntlige kilder*, 103; Lorås, «Muntlige kilder», 441.

følge et felles rammeverk av obligatoriske spørsmål. Det eneste emnet hvor det ble presisert at spørsmål kun skulle stilles «dersom det hadde funnet sted», var hvordan personen forlot terrorisme og revurderte sin erfaring.²⁵⁶ Dersom en slik prosess av kritisk refleksjon rundt fortiden ikke hadde funnet sted, eller dersom intervjueren ikke var klar over at den hadde funnet sted, ville spørsmålet ikke bli stilt. I de tilfellene der utgang fra terrorisme ikke var et tema under intervjuet kan dette indikere at vedkommende ikke gjorde dette av fri vilje, men at det var et resultat av eksterne hindringer som ledet til ufrivillig og utelukkende fysisk *disengagement*. Om disse personene ville ha fortsatt eller gjenopptatt sin aktivitet dersom forholdene lå til rette for det, forblir ren spekulasjon. Vi finner allikevel tegn på at dette var en følelse flere av informantene hadde på intervjutidspunktet, at de ønsket å fortsette sin politiske kamp men var tvunget til å gjøre det med andre midler. En klar oppfatning om at kampen ikke var fullbyrdet, målet var ikke nådd, dominerte blant alle dem som tilsynelatende kun var fysisk *disengaged* som følge av fengselsopphold og rettslig forfølgelse.²⁵⁷ «Krigen fortsetter på et psykologisk plan [...]» som en av dem uttrykte det.²⁵⁸ En interessant observasjon er at de fem informantene dette gjaldt alle hadde vært aktive i de såkalte «historiske gruppene» – Ordine Nuovo og Avanguardia Nazionale. De hadde bekledd ulike roller og hadde vektlagt forholdet mellom ideologi og praksis forskjellig, men hadde alle det til felles at deres periode som aktive medlemmer av disse grupperingene på italiensk territorium tok slutt rundt midten av 1970-tallet på grunn av eksterne forhold, enten det var arrestasjon eller tvungent eksil i utlandet. Dette påvirket nødvendigvis måten de så på og fortalte sin egen historie som politiske ekstremister. Historiene handlet om en uoppfylt drøm om et annerledes Italia, en drøm som hadde blitt spolert av «systemet», som fryktet for sitt eget skinn og rykte dersom man begynte å nøste i historiene rundt de ulike terroranslagene som rammet landet frem til midten av 1970-tallet. De kunne hevde at de var blitt spolert og motarbeidet, men aldri faktisk beseiret og at deres ideer og målsetninger aldri var blitt bevist som ikke gjennomførbare eller utopiske. Slik skapt en myte om at deres idealsamfunn var det beste og en dag ville bli innført, men at det fremdeles bare var en liten utvalgt gruppe (dem selv, selvsagt) som hadde forstått dette.²⁵⁹ Selv om det blant informantene fantes eksempler på medlemmer av den eldre generasjonen som hadde tatt et mer aktivt valg om å forlate det ekstreme livet – som vi skal komme tilbake til senere – er det

²⁵⁶ Raimondo Catanzaro, «Appendice: Traccia di intervista non strutturata», i Raimondo Catanzaro, red, *La politica della violenza*, (Bologna: Il Mulino, 1990), 252.

²⁵⁷ A.d'I. Intervjuet av Enrico Pisetta (I); F.F. Intervjuet av Enrico Pisetta (III); M.T. Intervjuet av Enrico Pisetta (II); S.F. Intervjuet av Enrico Pisetta (III); V.V. Intervjuet av Enrico Pisetta (II).

²⁵⁸ A.d'I. Intervjuet av Enrico Pisetta (I), 108.

²⁵⁹ F.F. Intervjuet av Enrico Pisetta (III), 16.

påfallende at alle de som kun hadde gått gjennom fysisk *disengagement* tilhørte denne generasjonen. Det må også nevnes at type ekstremist kan spille inn her. Alle de fem var enten svært ideologisk overbeviste og/eller innehadde viktige posisjoner i sine respektive grupperinger. Som vi så i kapittel 3 har man gjennom tidligere forskning kommet frem til at det er lavere sannsynlighet for at slike medlemmer vil tre ut av en gruppe frivillig.²⁶⁰ For disse personene vil fengsling ikke nødvendigvis føre til refleksjon rundt personlig ansvar og et oppgjør med fortiden, det kan faktisk gjøre dem mer overbeviste i sin sak ved at de dyrker offermentaliteten og benekter alle anklager om kritikkverdigg eller ulovlig oppførsel. Dette ser vi eksempler på blant annet hos en informant som hevdet at det lange fengselsoppholdet hadde gjort ham til et «hardere» og «sintere» menneske.²⁶¹ Han hadde ingenting positivt å si om sin erfaring, livet i fengsel var både farlig og svært vanskelig å forholde seg til fordi man var omringet av en «voldelig atmosfære».²⁶² Fortellingen om at nyfascistene egentlig var ofre som ble utsatt for svertetekampanjer og forfulgt og arrestert uten at det fantes grunnlag for det, ble styrket gjennom følelsen av at de ble utsatt for urett og nedverdiggende behandling.²⁶³

Et spesielt tilfelle var V.V., som hevdet at han selv hadde overgitt seg til myndighetene – altså frivillig fysisk *disengagement*, i motsetning de andre informantene som var ufrivillig *disengaged*. Etter å ha levd en periode som ettersøkt og på rømmen utenfor Italia valgte han å overgi seg og la seg fengsle og stille for retten. Senere, etter noen års soning, tok han også en beslutning om å innrømme sin skyld i et dødelig bombeangrep mot italiensk militærpoliti over ett tiår i forveien. Etter hans mening var disse valgene del av hans fortsatt pågående kamp mot den italienske staten, som han beskyldte for å ha dekket over hans egen og deres rolle i terrorangrepene som rystet landet på begynnelsen av 1970-tallet. Fengslingen var dermed for ham teknisk sett *disengagement*, han forlot det ekstreme miljøet, men han anså ikke dette som en erkjennelse av at kampen var tapt. Snarere mente han at, sett i lys av mangelen på tilgang til finansiering av den voldelige kampanjen, var dette den eneste muligheten han hadde for å fortsette kampen, om så med andre midler.²⁶⁴ I dette nokså spesielle tilfellet ser *disengagement* faktisk ut til å ha blitt benyttet nærmest som et våpen i ekstremismens kamp mot myndighetene. At det i det hele tatt var mulig skyldes det spesielle forholdet som eksisterte mellom de tidlige nyfascistiske utenomparlamentariske grupperingene og deler av det italienske statsapparatet, og kan nok ikke sies å være annet enn et kuriøst enkelttilfelle uten mulighet for bredere

²⁶⁰ Rabasa et al., «Disengagement and Deradicalization», 25.

²⁶¹ A.d'I. Intervjuet av Enrico Pisetta (I), 102.

²⁶² A.d'I. Intervjuet av Enrico Pisetta (I), 102.

²⁶³ A.d'I. Intervjuet av Enrico Pisetta (I), 102-04; S.F. Intervjuet av Enrico Pisetta (III), 80, 156-61, 184-85.

²⁶⁴ V.V. Intervjuet av Enrico Pisetta (II), 53-54, 59.

generalisering. Det er selvsagt mulig at denne fremstillingen har oppstått gjennom et forsøk på å bøte på såkalt «kognitiv dissonans», nemlig mangel på samsvar mellom fortidige og nåtidige holdninger. Kjeldstadli trekker frem risikoen for at man i en intervju situasjon forsøker å forene tanker og følelser fra fortiden med nåtidens holdninger, for å skape konsistens over tid, selv om det kanskje ikke var slik. For å bøte på denne mangelen på samsvar «søker [vi] likevekt mellom atferd og holdninger og vil unngå motstridende holdninger og inkonsistent atferd».²⁶⁵ Det er ikke utenkelig at V.V. har konstruert denne fortellingen om at hans fengsling var et resultat av hans eget kalkulerte valg, en del av en større plan, for på den måten å ikke erkjenne sitt eget nederlag. Ett tegn på at denne fremstillingen av hans arrestasjon som en «plan» han selv hadde utformet kanskje har tatt form i ettertid, er at han innrømmet at han ikke forventet at fengselsoppholdet ville vare lenger enn maksimalt seks til syv år og at han mente bevisbyrden mot ham var relativt svak (noe som skulle vise seg å være en feilvurdering).²⁶⁶ I virkeligheten førte denne beslutningen om å overgi seg til en langt strengere straff enn han hadde sett for seg.²⁶⁷ Det kan dermed tenkes at hans påstand om at han planla å fortsette kampen mot systemet gjennom sin fengsling, var en tanke som ble formulert i ettertid og ikke i forkant av arrestasjonen, slik han hevdet under intervjuet, for å bevisst eller ubevisst skape en fortelling han selv kunne leve med.

Desillusjon

Fengsel kan altså være eneste årsak til *disengagement*, enten det innebar en grad av frivillighet eller ikke, men det kan også være en katalysator for en dypere prosess som også innebærer en grad av refleksjon rundt konsekvensene av sine egne handlinger og hva man ønsker for fremtiden. Dersom tvil og desillusjon allerede før en eventuell arrestasjon har begynt å kverne i tankene til en ekstremist, kan fengslingen være det sjokket som trengs for å sette i gang en kjedereaksjon som utvikler seg til en dypere form for *disengagement*. Den fysiske avstanden fra gruppen kan gjøre personen oppmerksom på selvmotsigelser i gruppens ideologi og begynne å tvile på denne.²⁶⁸ Desillusjon kan oppstå på grunn av mange ulike faktorer. Det kan skyldes manglende måloppnåelse eller frustrasjon med det man anser som gal strategi for å nå disse målene. Det kan oppstå inkongruens mellom personens opprinnelige forventninger til livet i gruppen og hvordan dette oppleves i virkeligheten. Skuffelsen som da oppstår kan være stor og

²⁶⁵ Hodne, Kjeldstadli og Rosander, *Muntlige kilder*, 71.

²⁶⁶ V.V. Intervjuet av Enrico Pisetta (II), 54

²⁶⁷ V.V. soner fremdeles en livstidsdom for sine handlinger under «blyårene».

²⁶⁸ Dalgaard-Nielsen, «Promoting Exit from Violent Extremism», 103-04.

føre til en dyp følelse av desillusjon. Det kan også skyldes at det man søkte gjennom medlemskap i gruppen, som for eksempel et sosialt nettverk og et sted å høre til og bli akseptert, viser seg å ikke finnes der. Variasjoner av disse faktorene var tilstede blant alle informantene som viste en grad av psykologisk *disengagement*.

Desillusjon knyttet til strategi: Den oftest forekommende push-faktoren blant informantene, utenom fengsel, var desillusjon knyttet til en følelse av at den politiske kampen gikk i gal retning eller føltes håpløs. En utbredt oppfatning var at det ikke lenger handlet om å kjempe for de nyfascistiske idealene og oppnå en endring av samfunnet, men at hele prosjektet hadde blitt oppslukt av en hevlogikk som ikke baserte seg på noen form for ideologi annet enn hat for alle som ble stemplet som fiender.²⁶⁹ Dette inntrykket av at død i kamp var blitt et mål i seg selv, var spesielt utbredt blant de tidligere medlemmene av Terza Posizione. Det skyldtes nok at de tilhørte den generasjonen som utviklet seg i denne retningen. Det var deres jevnaldrende, og til dels tidligere medlemmer av deres egen organisasjon, som ble aktive i den svært voldelige høyreekstreme grupperingen NAR (Nuclei Armati Rivoluzionari). De så seg selv i disse ungdommene som glorifiserte vold og død i kamp mot fienden, enten det var politiet eller venstresiden, og for mange var det et sjokk at deres politiske prosjekt kunne føre til en slik voldsspiral. Én informant fortalte hvordan han i møte med en ung gutt som han delte fengselscelle med, ble rystet over hva nyfascismen hadde utviklet seg til. «Dette sjokkerte meg, det å høre en unggutt på 18 år som har som sitt høyeste ønske å dø sammen med en tulling så vidt eldre enn ham, det rystet meg. Jeg hadde jo alltid regnet med at jeg kunne dø under en aksjon, men jeg utførte ikke aksjonen med mål om å dø, men med mål om å bygge noe».²⁷⁰ En følelse av å ha mistet kontrollen, av å ikke kjenne seg igjen i motivene til de som tilsynelatende tilhørte samme side som en selv, sådde tvil og ubehag. Man hadde latt seg rive med av tanker om et idealsamfunn bygget på verdier om heltemot, ære, og hierarki, og blitt blindet for konsekvensene denne kampen hadde for en selv og for andre. «[J]eg innså at verden var blitt ond [...] den hadde blitt dynket i hat», forklarte en annen.²⁷¹ Det bredte seg et behov blant informantene om å komme til bunns i hvordan man hadde havnet der, provosert frem av en stor skuffelse over å måtte erkjenne at man hadde mislyktes med å oppnå samfunnsendring.²⁷² Det er verdt å merke seg at disse informantene ikke uttrykte ubehag ved voldsbruk i seg selv. Dersom volden hadde et «legitimt» formål opplevdes det ikke problematisk. Derimot reagerte

²⁶⁹ A.I. Intervjuet av Bruno Osella (II), 46-47; D.M. Intervjuet av Bruno Osella (II), 65-67; V.P. Intervjuet av Bruno Osella (II), 50-52.

²⁷⁰ D.M. Intervjuet av Bruno Osella (II), 65.

²⁷¹ A.I. Intervjuet av Bruno Osella (II), 46-47.

²⁷² «Roberto». Intervjuet av Bruno Osella (I), 104-09.

de på vold for voldens skyld, eller vold kun motivert av personlig hevnfølelse uten noen form for overordnet politisk motivasjon.

Desillusjon skyldtes også en stadig sterkere følelse av at kampen var tapt.²⁷³ Dette hang tett sammen med den økende effektiviteten i myndighetenes anti-terrorarbeid. Samholdet internt i de utenomparlamentariske organisasjonene slo sprekker, og man begynte å lete etter årsaker til at man ikke hadde lyktes med å oppnå sine politiske målsetninger. Mangelen på ideologisk forståelse blant et flertall av medlemmene ble trukket frem som et stort problem.²⁷⁴ Eksempelvis mente en informant at årsaken var å finne i ungdommenes manglende forståelse av ideene de ble presentert for. Han var svært kritisk til opphøyningen av Evolas tanker til noe nærmest hellig, som skulle læres ikke diskuteres. Deres tendens til å absorbere disse ideene uten å stille kritiske spørsmål ved dem, uten å diskutere hvilke konsekvenser det ville føre med seg for samfunnet å avskaffe alt som sprang ut av den franske revolusjon, var naiv, mente han. Dermed var de dømt til å mislykkes.²⁷⁵

En annen utbredt oppfatning blant flere av informantene, som også var en stor kilde til desillusjon og en følelse av håpløshet, var at man hadde blitt brukt som brikker i et spill av myndighetene, den såkalte teorien om de «motstående ekstremismene» (*estremismi opposti*).²⁷⁶ Denne gikk ut på at de venstre- og høyreekstreme ungdommene ble spilt opp mot hverandre for å styrke maktavernes posisjon i samfunnet. Flere av informantene mente at dette var en av hovedårsakene til at deres prosjekt ikke hadde lyktes, at det var dømt til å feile allerede fra starten fordi de ble manipulert uten å forstå det selv. Det at myndighetenes kamp mot ekstremistene gikk fra å være nokså resultatløs til å bli langt mer effektiv etter drapet på Aldo Moro, ble tolket som et bevis på at man før dette ikke egentlig hadde ønsket å slå ordentlig ned på ekstremismen.²⁷⁷ Overbevisningen om at de hadde blitt brukt i et spill utenfor deres kontroll førte til desillusjon blant flere av informantene, som hadde trodd at de kjempet for et samfunn ledet av en ny elite. På den annen side var denne teorien også en slags ansvarsfraskrivelse. Ved å hevde at de selv ikke hadde hatt kontroll over sine egne handlinger, at de var blitt lurt inn i en voldsspiral av gjensidige hevnaaksjoner med de venstreekstreme gruppene, fraskrev de seg ansvaret for sine egne handlinger og valg. I neste kapittel, hvor vi skal se nærmere på avradikalisering blant de samme informantene, blir det tydeliggjort hvordan en slik mangel på

²⁷³ A.I. Intervjuet av Bruno Osella (II), 45-46; D.M. Intervjuet av Bruno Osella (II), 64; M.B. Intervjuet av Enrico Pisetta (I), 80.

²⁷⁴ F.I. Intervjuet av Bruno Osella (II), 18-19; «Luca». Intervjuet av Maurizio Fiasco, 12.

²⁷⁵ «Stefano». Intervjuet av Bruno Osella (I), 18-22.

²⁷⁶ Rao, *La trilogia della celtica*, 420.

²⁷⁷ M.B. Intervjuet av Enrico Pisetta (I), 79-80; «Roberto». Intervjuet av Bruno Osella (I), 45-47, 81-82; V.P. Intervjuet av Bruno Osella (II), 62-65.

bevissthet rundt det kollektive ansvaret og det å ikke ta et aktivt oppgjør med den nyfascistiske kulturen, kan være problematisk.

Desillusjon på grunn av kamerater: Skuffelse og desillusjon kan også skyldes forhold som ikke har med det politiske innholdet og retningsvalgene til den ekstreme gruppen å gjøre, men med dem man omgås i gruppen. Dersom medlemmene i gruppen ikke oppfører seg slik personen forventet, eller slik gruppens regler sier de skal, kan dette føre til desillusjon hos personen. Det kan oppfattes som hyklersk og motstridende med de verdier personen trodde gruppen stod for og som trakk personen inn i gruppen. Krangling innad i gruppen, dårlig behandling av medlemmer fra lederne, eller manglende støtte og hjelp dersom man skulle komme til å trenge det kan alle virke demotiverende og desillusjonerende.²⁷⁸ Det sosiale fellesskapet har gjerne stor betydning i grupper som opererer på siden av «normalsamfunnet», som for eksempel en høyreekstrem gruppering. De italienske nyfascistene kalte seg for «kamerater» og det spesielle lojalitetsbåndet som forente dem hadde for mange stor verdi. De var beredt til å dø for sine kamerater, og forventet at de ville gjøre det samme for en selv. Spesielt for medlemmer som ikke hadde så stor interesse for gruppens ideologiske rammeverk, var kameratismen fundamentet for deres engasjement. Som blant annet Koehler og Bjørgo har påpekt, er det ofte en sammenheng mellom årsakene til at en person ble radikalisert og grunnene til at denne ble *disengaged*.²⁷⁹ Det kom tydelig til uttrykk hos flere av informantene at den skuffelsen de opplevde da kameratskapet, som hadde betydd så mye for deres deltakelse i gruppen, viste seg å ikke bli gjengjeldt da det trengtes som mest. En av informantene opplevde at han hadde investert mye av sin tid, og ofret både sin framtid og forholdet til familien for sine kamerater. Da han ble arrestert, anklaget for alvorlige forbrytelser, begynte hans lojalitet til gruppen å slå sprekker. Han signaliserte at han ønsket å trekke seg ut på grunn av de juridiske problemene. I stedet for å bli møtt med forståelse fra dem han regnet som sine nærmeste venner, ble han anklaget for å være feig og redd. I et miljø hvor mot, ære og lojalitet var noen av de viktigste egenskapene en person kunne inneha, må disse anklagene ha vært svært provoserende og sårende.

[J]eg har innsett at den verdenen [nyfascistene] ikke fortjente min oppmerksomhet og dermed burde jeg ikke ha bekymret meg for det denne verdenen tenkte, men det har jeg først blitt klar over i de senere årene, før var jeg følsom for slike meninger, på egoistisk vis var jeg redd for å miste visse menneskelige relasjoner hvis jeg distanserte meg helt politisk fra dem og dermed tenkte jeg «men hvis jeg sier til dem

²⁷⁸ Altier, Thoroughgood og Horgan, «Turning Away from Terrorism», 648-49.

²⁷⁹ Koehler, *Understanding Deradicalization*, 27, 65; Bjørgo og Horgan, *Leaving Terrorism Behind*, 42-44.

at jeg ikke vil vite mer av dette overhode er det slutt, jeg mister vennene mine» og jeg hadde ikke andre venner [...].²⁸⁰

Mangelen på støtte fra miljøet førte til en dyp skuffelse og avvisning av gruppen han tidligere hadde satt høyere enn alt annet.

I andre tilfeller ble desillusjon som følge av manglende kameratisme utløst av den nye spesiallovgivningen som kom på begynnelsen av 1980-tallet, i og med at den krevde at man oppgav informasjon om sine tidligere kamerater. Å bli anklaget av en kamerat var rystende og kunne i seg selv utgjøre en trigger for desillusjon: «[...] du begynner å spørre deg selv hvordan det er mulig at en person som du har delt noe med, som du har delt visse drømmer med inntil en time i forveien, nå anklager deg og får deg fengslet [...].²⁸¹ Den nye lovgivningen førte også til et klima preget av mistro og jakt på «tystere» innad i fengslene. Samme informant beskrev det som en «kald krig», en konstant jakt på infiltratører og forrædere, hvor man levde i frykt for å bli angrepet også av sine egne. Myten om samhold og kameratisme blant nyfascistene falt i grus: «Denne situasjonen satte i gang en kritisk revisjon av min fortid som kamerat [...].²⁸² Skuffelsen med kameratene og med hele det nyfascistiske miljøet var også knyttet til det flere anså som en degenerering av medlemsbasen.²⁸³ En viktig del av nyfascistenes selvbylde, hentet fra Evola, var at de var «de beste». De representerte en utvalgt elite av eksemplariske individer, som levde etter heroiske prinsipper. Men det er selvsagt vanskelig å aldri skulle bryte med noen av disse prinsippene, og det var dermed uunngåelig at de informantene som allerede følte på skuffelse knyttet til de andre medlemmene, til stadighet ville finne eksempler på at folk ikke oppførte seg som de mente de burde. «Mange folk snakket om bestemte verdier, men fulgte ikke opp med handlinger».²⁸⁴

Desillusjon knyttet til vanskelig livsstil, problemer med handlinger og voldsbruk: Spesielt dersom organisasjonen er hemmelig og/eller ulovlig kan det være svært krevende å være medlem på grunn av det presset man konstant lever under. Stress som følge av overhengende risiko for å komme fysisk til skade, eller kanskje til og med bli drept, og vissheten om at man kan bli arrestert og fengslet til enhver tid kan føre til psykisk utbrenthet. For de som lever i isolasjon er dette en påkjenning, mens for de som forsøker å kombinere et hverdagsliv med jobb og andre vanlige aktiviteter med livet i gruppen, kan dette føre til at man blir utslitt

²⁸⁰ M.B. Intervjuet av Enrico Pisetta (I), 73.

²⁸¹ «Roberto». Intervjuet av Bruno Osella (I), 100.

²⁸² «Roberto». Intervjuet av Bruno Osella (I), 103.

²⁸³ A.I. Intervjuet av Bruno Osella (II), 45-46; M.B. Intervjuet av Enrico Pisetta (I), 33.

²⁸⁴ A.I. Intervjuet av Bruno Osella (II), 46.

og utbrent. Også selv om personen kan ha vært klar over at medlemskap i gruppen fører med seg bruk av vold, er det ikke sikkert at personen var forberedt på hvordan det ville føles og hvordan man ville reagere. Det kan også hende at gruppens voldsbruk eskalerer og går fra handlinger som blir betraktet som lite alvorlige, som å banke opp en «fiende», til mer alvorlige former for vold som drap.²⁸⁵

For enkelte informanter ble livet som nyfascist og ekstremist rett og slett for vanskelig, enten det skyldtes problemer med å forholde seg til voldsbruk, eller vanskeligheter med en utmattende livsstil. To informanter som begge hadde vært del av en liten hemmelig og lukket kriminell gruppe i en periode, kunne fortelle om hvordan denne tilværelsen i begynnelsen var nærmest berusende.²⁸⁶ «En person som opererer i hemmelighet føler seg mye sterkere enn folkene som omgir ham. Det oppstår en slags storhetspsykose».²⁸⁷ Følelsen av å være nærmest allmektig var spennende i begynnelsen. Fordi man aldri beveget seg utendørs uten å være bevæpnet, følte man på en makt over andre som bare en selv kjente til, mens omverdenen var uvitende om faren en selv utgjorde. Informanene la ikke skjul på at dette var en følelse de nøt i begynnelsen.²⁸⁸ De følte seg som jegere og byen var deres jaktmark.²⁸⁹ Men med tiden ble det konstante presset vanskelig å leve med og den mentale belastningen ble etterhvert utålelig. Det å alltid se seg over skulderen, stadig være på flyttefot for å unngå å bli gjenkjent, ensomheten som følger av å ikke kunne ha normale sosiale relasjoner, ble en tung bær å bære. De negative sidene ved et liv i en hemmelig og ulovlig gruppe ble stadig vanskeligere å ignorere. «Du føler deg ikke fri [...]», men som om verden er ett eneste stort fengsel.²⁹⁰ Samtidig vokste spenningene innad i den lukkede gruppen til et uutholdelig nivå. De levde alle med nervene konstant i høyspenn, tett oppå hverandre: «Når man alltid er sammen med en gruppe på fem personer og man ikke har noen form for kommunikasjon med andre enn disse fem [...] klarer man ikke lenger å tolerere hverandres uvaner. Disse uvanene ender opp med å forsterke hverandre».²⁹¹

Men det var ikke bare livet som medlem av en hemmelig og lukket gruppe som kunne by på utfordringer. På tross av at det fantes en rekke nyfascistiske grupperinger, var det allikevel knyttet et sosialt stigma til det å identifiseres som fascist. Dette ble spesielt utfordrende fra midten av 1970-tallet av, da fremveksten av venstreekstreme grupperinger skjøt fart og

²⁸⁵ Altier, Thoroughgood og Horgan, «Turning Away from Terrorism», 649.

²⁸⁶ P.B. Intervjuet av Maurizio Fiasco; S.C. Intervjuet av Maurizio Fiasco.

²⁸⁷ S.C. Intervjuet av Maurizio Fiasco, 130.

²⁸⁸ P.B. Intervjuet av Maurizio Fiasco, 24-25; S.C. Intervjuet av Maurizio Fiasco, 130-31.

²⁸⁹ P.B. Intervjuet av Maurizio Fiasco, 25.

²⁹⁰ P.B. Intervjuet av Maurizio Fiasco, 29.

²⁹¹ S.C. Intervjuet av Maurizio Fiasco, 146.

rivaliseringen mellom de to sidene ble stadig mer brutal, noe begge sider var skyldige i. Dermed kunne det å være del av en gruppering som opererte i relativ åpenhet, også by på problemer. En informant fortalte at det ble svært utmattende å bevege seg i offentligheten fordi man umiddelbart ble identifisert som et legitimt mål av kommunistene, som han følte drev aktiv jakt på nyfascister.²⁹² Presset føltes etterhvert så stort, marginaliseringen og trakasseringen så overveldende, at det førte til en identitetskrise: «[...] jeg følte meg ikke lenger som en fascist [...] men jeg følte meg ikke som noe annet heller, jeg klarte ikke å være noe som helst. Men jeg var ikke lenger fascist, så jeg inntok en kritisk holdning til meg selv og til de valgene jeg hadde tatt [...]».²⁹³ Dette er ett av de svært få tilfellene der fengsling ikke hadde en innvirkning på informantens *disengagement*, men heller fant sted flere år etter at informanten hevdet å ha trukket seg helt ut av den ekstreme gruppen han hadde tilhørt. I så måte utgjør det et interessant unntak fra normen i vårt kildemateriale, hvor langt de fleste ble *disengaged* som følge av fengsling.²⁹⁴ Det kan indikere at flere tidligere nyfascister, som ikke ble intervjuet i Cattaneo-prosjektet, hadde lignende opplevelser av marginalisering og vanskeligheter med det å identifisere seg selv som (ny)fascist, og dermed valgte å trekke seg ut. Om dette stemmer eller ikke vil det være svært vanskelig å svare på, siden det ikke finnes måter å spore opp disse personene og siden de, dersom de finnes, vil ha liten motivasjon til å stå fram for å fortelle om sin fortid.

I tillegg til en utfordrende og utmattende livstil, ble voldsbruk trukket frem som en stadig tyngre byrde. Alvorlige episoder hvor man ble konfrontert med de ekte og brutale konsekvensene av sine valg – at folk kunne bli skadet eller det som verre var – gjorde det stadig vanskeligere å legitimere overfor seg selv å fortsatt være en del av gruppen.²⁹⁵ Spesielt vanskelig ble det da volden også rammet tilfeldige og uskyldige ofre. Én informant trakk frem en episode som satte dype spor i ham og gjorde det stadig vanskeligere for ham å legitimere sine handlinger overfor seg selv. Under en voldelig aksjon ble en tilfeldig forbipasserende drept ved en feiltagelse: «[...] det var noe i meg som brast, for det dreide seg om en person som ikke hadde noe med våre planer å gjøre: jeg hadde aldri tenkt at det var mulig at en aksjon, med et spesifikt mål, kunne ende opp med å ramme folk som ikke hadde noe med det å gjøre».²⁹⁶ Det å bli konfrontert med konsekvensene av sine egne handlinger, og handlingene til dem man

²⁹² «Stefano». Intervjuet av Bruno Osella (I), 28-29.

²⁹³ «Stefano». Intervjuet av Bruno Osella (I), 30.

²⁹⁴ Av 16 intervjuobjekter var det bare to som ikke ble *disengaged* etter å ha blitt fengslet, nærmere bestemt «Stefano» og F.I. De hadde begge tilbragt tid i fengsel, men hevdet å allerede ha brutt ut av de utenomparlamentariske grupperingene de hadde tilhørt før den tid.

²⁹⁵ P.B. Intervjuet av Maurizio Fiasco, 24-26; S.C. Intervjuet av Maurizio Fiasco, 203.

²⁹⁶ S.C. Intervjuet av Maurizio Fiasco, 203.

identifiserte seg med, førte til en oppvåkning for flere av informantene. Etter Bologna-massakren i august 1980 og de stadig pågående diskusjonene rundt nyfascistenes rolle i de tidligere massakrene som var blitt utført med ujevne mellomrom fra og med Piazza Fontana-angrepet i 1969, økte behovet blant noen av informantene for å diskutere voldsbruken.²⁹⁷ Denne typen refleksjon rundt voldens problematiske sider, hvor man følte et behov for å ta et generelt moralsk oppgjør med en utbredt voldskultur som hadde tatt flere titalls menneskeliv, var imidlertid et mindre utbredt fenomen. Det var mer vanlig at informantene uttrykte misnøye med at voldsbruken manglet den rette motivasjonen, som vi så i avsnittet om desillusjon knyttet til strategi. Langt på vei de fleste informantene mente at massakrene ikke var utført av høyreekstreme grupper, dermed følte de heller ikke et behov for å reflektere rundt sin egen rolle og moralske ansvar for at slike angrep kunne skje.²⁹⁸

Pull-faktorer

Faktorer på utsiden av en ekstrem gruppe som trekker personen ut av den gruppen kalles gjerne pull-faktorer. Ofte tar disse form av at en person blir trukket i ulike retninger av flere konkurrerende lojaliteter.²⁹⁹ Det kan dreie seg om alt fra studier, jobb eller familie, til religion eller til og med en annen gruppe. Nedenfor skal vi se hvordan slike faktorer spilte inn i mine informanternes *disengagement*-prosess.

Ønske om et nytt liv

I teorikapittelet så vi at ulike pull-faktorer, altså ting som trekker en ekstremist ut av gruppen han eller hun er en del av, kan spille en viktig rolle for *disengagement*. Fordi mange av disse pull-faktorene er tett sammenknyttet – som hensyn til eller ønske om familie, kjæreste, arbeidsmuligheter o.l. – kan det være hensiktsmessig å samle disse innunder den mer generelle betegnelsen «ønske om et nytt liv». Dette var den desidert oftest forekommende pull-faktoren blant våre informanter, med varierende vektlegging av de ulike underfaktorene.³⁰⁰

²⁹⁷ P.B. Intervjuet av Maurizio Fiasco, 22-23; S.C. Intervjuet av Maurizio Fiasco, 183-86, 193-94.

²⁹⁸ I ettertid har nye bevis nådd offentlighetens lys, blant annet gjennom nye etterforskninger og rettssaker. Det kan dermed hende at informanter som på intervjudtidspunktene på midten av 1980-tallet var av den oppfatning at nyfascistene ikke hadde noen rolle i massakrene, siden har endret mening. Det faller utenfor denne oppgavens tema å undersøke dette.

²⁹⁹ Altier, Thoroughgood og Horgan, «Turning Away from Terrorism», 649.

³⁰⁰ A.I. Intervjuet av Bruno Osella (II); D.M. Intervjuet av Bruno Osella (II); M.B. Intervjuet av Enrico Pisetta (I); M.B. Intervjuet av Enrico Pisetta (II); P.B. Intervjuet av Maurizio Fiasco; «Roberto». Intervjuet av Bruno Osella (I); «Stefano». Intervjuet av Bruno Osella (I) V.P. Intervjuet av Bruno Osella (II).

Av de ulike underfaktorene til denne samlebetegnelsen, var behovet for å dedikere mer tid og krefter til sin familie eller kjæreste den mest utbredte. Naturlig nok har slike personlige hensyn stor betydning for individuelle valg, men det kan være interessant å bemerke seg at det ikke nødvendigvis var slik at *disengagement* skyldtes at informanten stiftet familie eller innledet et nytt forhold. I flere av tilfellene var det snarere *disengagement* som kom først, enten fysisk eller psykologisk, og først da fikk hensynet til familien større betydning. Det var altså ikke før man allerede hadde blitt påvirket av push-faktorer at man ble mer følsom for denne pull-faktoren. To av informantene var allerede godt voksne og hadde etablert familie, men fortsatte på tross av dette å være engasjert i en utenomparlamentarisk ekstrem gruppering.³⁰¹ De ble begge arrestert og på den måten fysisk *disengaged*, for deretter å utvikle en grad av psykologisk *disengagement* knyttet til deres respektive familier. Men selv om de tilsynelatende hadde mye til felles, var de to prosessene nokså ulike. Den ene var fremdeles sterkt knyttet til sin fortid som ekstremist, og stolt av å ha tilhørt en utenomparlamentarisk gruppering.³⁰² Det eneste som hindret ham i å fortsette denne typen politisk engasjement etter at han ble løslatt, var det ansvaret det innebærer å ha ektefelle og to barn som man må forsørge og skape stabilitet for.³⁰³ Vissheten om at det ville få konsekvenser for hans arbeidssituasjon dersom han ikke holdt seg på rett side av loven, og at det ville gå utover familien om han ikke oppførte seg, var årsaken til at han valgte å holde seg unna politikk.³⁰⁴ Det var altså en avveining av fordeler og ulemper ved fortsatt politisk engasjement, hvor kostnadene, ikke bare for ham selv men for de som var avhengige av ham, ble vurdert som for høye ved fortsatt medlemskap i en ekstrem gruppering, som gjorde at han valgte å forbli *disengaged* etter fengselsoppholdet. «Jeg har en familie nå, og når man har satt barn til verden mener jeg det er logisk å forsøke å sørge for at de har det best mulig».³⁰⁵ For den andre informanten som var i en lignende situasjon fremstod ikke dette valget like enkelt. Hans *disengagement*-prosess fremstod som mer kaotisk, preget av tvil og skuffelse. Mens det for den første informanten tilsynelatende var det rent praktiske og økonomiske ansvaret han hadde for familien som veide tyngst, på tross av at han egentlig kunne ha ønsket å fortsette sin politiske aktivisme, var det for den andre informanten kun én av flere faktorer som førte til uttrekning fra den ekstreme gruppen. Denne informanten la stor vekt på sine emosjonelle behov. Sosial tilhørighet hadde vært en viktig årsak til hans radikalisering og tilsvarende til at han hadde trukket seg ut igjen da han følte seg sviktet av sine kamerater. Det

³⁰¹ M.B. Intervjuet av Enrico Pisetta (I); M.B. Intervjuet av Enrico Pisetta (II).

³⁰² M.B. Intervjuet av Enrico Pisetta (II).

³⁰³ M.B. Intervjuet av Enrico Pisetta (II), 35-36.

³⁰⁴ M.B. Intervjuet av Enrico Pisetta (II), 79-80.

³⁰⁵ M.B. Intervjuet av Enrico Pisetta (II) 41.

var disse kameratene i gruppen som hadde fylt alle hans sosiale behov, men da de ikke lenger var der for ham ble det familien som fylte denne rollen.³⁰⁶ «[J]eg fjernet meg stadig mer fra den politiske verden jo nærmere jeg ble knyttet til sønnen min [...]».³⁰⁷ Han opplevde at flere lojaliteter var i konkurranse med hverandre. Politikk var ikke lenger den viktigste prioriteringen, den var erstattet av mer personlige hensyn som ønsket om en stabil jobb for å kunne ta vare på familien.³⁰⁸ I dette tilfellet spilte flere forskjellige faktorer inn, både push og pull, og det førte til en dypere form for *disengagement* som var både fysisk og psykologisk. Det handlet vel så mye om et eksistensielt valg, hvem ønsket han å være, hva var viktig for ham personlig, enn om en analyse av hva som var mest fordelaktig der og da som var tilfellet for den første informanten.

Disse tilfellene er begge eksempler som illustrerer av at Altier, Thoroughgood og Horgan var på rett spor da de foreslo å ta i bruk Rusbults «*investment model*» for å forsøke å forstå hvordan og hvorfor visse faktorer påvirker en person på et gitt tidspunkt, men ikke på et annet. Denne modellen sier at graden av forpliktelse (*commitment*) stammer fra tilfredsstillelse (*satisfaction*) minus alternativer + investering. Tilfredsstillelse er resultatet av det faktiske (belønninger minus kostnader) minus det forventede (belønninger minus kostnader). Tilfredsstillelse avhenger av hvor positivt innstilt man er til gruppen eller miljøet man tilhører. Tilfredsstillelsen vil være høy dersom man opplever at belønningene er større enn kostnadene. Dette påvirker graden av forpliktelse, altså sannsynligheten for at man vil forbli i gruppen eller miljøet, men forfatterne påpeker at lav grad av tilfredsstillelse ikke automatisk betyr lav grad av forpliktelse. For forpliktelsen avhenger også av kvaliteten på alternativene og graden av investering. Dette betyr at hvis alternativene utenfor gruppen oppfattes som dårlige og personens investering i gruppen er høy, vil forpliktelsen styrkes. Mens dersom alternativene oppleves som gode og investeringen er lav, vil graden av forpliktelse svekkes.³⁰⁹ Som vi så var den første informanten meget tilfreds med medlemskapet i gruppen, men kostnaden ved fortsatt medlemskap, spesielt for dem rundt ham, ble etterhvert opplevd som for stor til å kompensere for hans personlige tilfredshet. Det at han hadde et reelt alternativ i form av en relativt sikker jobb, gjorde det også mulig å velge å forlate gruppen til fordel for et nytt liv. Den andre informanten var ikke like tilfreds med tilværelsen som medlem av en ekstrem gruppe, men opplevde at alternativet ikke var mer tilfredsstillende. Det var ikke før han opplevde at familien

³⁰⁶ M.B. Intervjuet av Enrico Pisetta (I), 90.

³⁰⁷ M.B. Intervjuet av Enrico Pisetta (I), 18.

³⁰⁸ M.B. Intervjuet av Enrico Pisetta (I), 36.

³⁰⁹ Altier, Thoroughgood og Horgan, «Turning Away from Terrorism», 650.

kunne gi ham noe av den samme tilhørigheten som gruppen hadde gjort, at de fremstod som et forlokkende alternativ.

Også blant informantene fra den andre generasjonen nyfascister var familie en pull-faktor, men på en litt annen måte enn for den eldre generasjonen. Naturlig nok utgjorde aldersforskjellen en ikke ubetydelig forskjell, siden disse informantene gjerne var relativt unge og ikke hadde rukket å etablere familie ennå.³¹⁰ For dem var det like mye håp for en mulig fremtidig familie, som ansvarsfølelse for en allerede etablert familie som tiltrakk dem. Dette håpet ble for noen tent som en følge av isolasjonen i fengsel, som vekket til livet en lengsel etter en annen type relasjon enn det man hadde hatt inntil da. Det var en del av en større modningsprosess, som fikk mulighet til å utvikle seg under fengselsoppholdet, og som både skyldtes økende misnøye og tvil knyttet til den politiske kampen, så vel som det naturlige behovet for å tenke mer konkret om fremtiden som oppstår når man blir eldre.³¹¹ For mange av informantene som tilhørte den andre generasjonen var det eksistensielle og sosiale behov som hadde ført dem inn i de utenomparlamentariske gruppene. De var til dels svært unge og hadde liten forståelse eller interesse for det ideologiske rammeverket, men var mer opptatt av de estetiske og spennende sidene ved å være nyfascist. Nye relasjoner, som for eksempel til en kjæreste, fylte disse eksistensielle behovene som tidligere hadde blitt tilfredsstilt gjennom gruppen.³¹² Ettersom de ble eldre og fikk øynene opp for andre prioriteringer enn politikk, endret de også innstilling til fortiden. Som en av de yngre informantene, som fortalte at han hadde begynt å tenke annerledes rundt den politiske aktivismen da han fikk en sønn: «[...] det gjør deg litt eldre, du blir klar over verdien av et menneskeliv. Og de livene som har gått tapt får deg til å tenke, de får deg til å tenke på de feilene som ble begått [...]».³¹³

Også blant enkelte som ikke hadde hverken kjæreste eller familie på intervjudtidspunktet ble dette trukket frem som ønsker for fremtiden som motiverte dem til å endre seg.³¹⁴ Tidligere hadde slike ting virket banale og uviktige. Det valget de hadde tatt om å dedikere all sin tid til politikken var mer ærefullt enn å søke slike «borgerlige» ting som å bygge en fremtid med kone og familie.³¹⁵ Men med tiden ble konsekvensene av et slikt valg stadig tydeligere. Spesielt trusselen om å måtte tilbringe en ikke ubetydelig periode i fengsel trigget denne interessen for

³¹⁰ Et unntak var A.I., som hadde en sønn på nesten tre år på intervjudtidspunktet.

³¹¹ «Roberto». Intervjuet av Bruno Osella (I), 95-98.

³¹² V.P. Intervjuet av Bruno Osella (II), 54-55.

³¹³ A.I. Intervjuet av Bruno Osella (II), 26-27.

³¹⁴ D.M. Intervjuet av Bruno Osella (II); P.B. Intervjuet av Maurizio Fiasco.

³¹⁵ D.M. Intervjuet av Bruno Osella (II), 20-21; P.B. Intervjuet av Maurizio Fiasco, 21.

et «vanlig» liv. De følte på ensomhet og behov for å fylle livet med noe annet enn døgnkontinuerlig politisk aktivisme.³¹⁶

Relasjon til «fiende» eller moderate

Denne kan være en romantisk relasjon eller vennskapelig. Det kan dreie seg om folk som ikke har noen utpreget politisk tilhørighet, eller personer som tilhører «motstanderne», det viktigste er at relasjonen til denne personen er positiv og at den fører til en kognitiv åpning. Det at man ser at en person kan ha et annet verdenssyn enn en selv, men allikevel være en snill og god person er avgjørende. Slike relasjoner kan ha en modererende innvirkning på ekstremistiske holdninger og kan også utgjøre et alternativt kontaktnettverk utenfor gruppen.³¹⁷

Å knytte bånd til noen man før hadde betraktet som en fiende kan ha stor betydning for *disengagement*-prosessen.³¹⁸ Det å bli sett av noen man ikke hadde forventet å bli møtt med medmenneskelighet fra, og å lære å se forbi de forskjellene som måtte finnes på overflaten, kan oppleves som svært rørende og stimulere til refleksjon. Så også for flere av våre informanter. Arenaen for slike møter var som oftest fengselet. For nyfascistene var det et poeng å bli møtt som likeverdige, som personer det var mulig å føre en samtale med og hvis meninger hadde like mye rett til å bli uttrykt som andres. Myten om nyfascistenes «marginalisering» i samfunnet stod sterkt, spesielt blant de som tilhørte den andre generasjonen. Dette hadde til dels rot i virkeligheten, det var et spesielt sosialt stigma knyttet til det å identifisere seg som «kamerat» og fascist på grunn av arven etter den historiske fascismen. Denne generasjonen opplevde også langt sterkere motstand fra venstreekstreme, som for alvor kom på banen på andre halvdel av 1970-tallet, enn den første generasjonen nyfascister. Selv om de på ingen måte var uskyldige ofre for voldsspiralen som utviklet seg i denne perioden, er det viktig å forstå at nyfascistenes selvbilde var preget av offermentalitet og en oppfatning av at de aldri fikk komme til orde, at deres meninger ikke ble hørt og at de ble lukket inne i en «ghetto» av det øvrige samfunnet.³¹⁹ Kraften i å føle seg sett og behandlet på lik linje med de venstreekstreme må dermed ikke undervurderes. At politikere også fra venstresiden fattet interesse for de unge nyfascistene som satt fengslet og ønsket å høre deres historier, stimulerte til refleksjon og debatt.³²⁰ Like viktig

³¹⁶ P.B. Intervjuet av Maurizio Fiasco, 39.

³¹⁷ Altier, Thoroughgood og Horgan, «Turning Away from Terrorism», 650.

³¹⁸ For eksempel ble dette trukket frem som svært viktig av de tidligere ekstremistene som hadde bidratt i Karen Winthers dokumentar *EXIT* (2018), da denne ble vist og diskutert av bidragsyterne på Vika kino i Oslo 16. oktober 2018. Det samme budskapet kom også frem i A-magasinet artikkel om filmen. Kjersti Nipen, «Hva skal til for å omvende en ekstremist?», *Aftenposten, A-magasinet*, nr. 41 (12. oktober 2018).

³¹⁹ V.P. Intervjuet av Bruno Osella (II), 87-88.

³²⁰ D.M. Intervjuet av Bruno Osella (II), 66; S.C. Intervjuet av Maurizio Fiasco, 197-98; V.P. Intervjuet av Bruno Osella (II), 87.

som å føle seg tatt på alvor og bli lyttet til, var det å se andre som noe annet enn politiske motstandere eller underlegne en selv (som representerte en elite i samfunnet). Fengslene huset også personer som tilhørte samfunnsgrupper nyfascistene betraktet som mindre verdt enn dem selv, fordi de ikke levde etter deres verdier og idealer om mot og ære. I møte med nettopp slike «mindreverdige» fikk man øynene opp for at de ikke var så endimensjonale som man hadde trodd, at også de hadde sine historier og kunne uttrykke medmenneskelighet.³²¹ Oppdagelsen av at det også kan ha en verdi å snakke med noen nettopp fordi de ikke har samme bakgrunn som en selv, la grunnlaget for et mer åpent verdensbilde: «også selv om en person har andre interesser, en annen mentalitet og en annen kulturell bakgrunn en meg, kan den allikevel bidra, nettopp på grunn av dens ulikhet, til å berike mitt liv».³²²

Religion

En faktor som ikke forekom like ofte, men som spilte en avgjørende rolle for de informantene som opplevde den, var (gjen)oppdagelsen av religionen som et alternativ til den nyfascistiske ideologien. Dette skyldtes både en indre selvransakelsesprosess, tvunget frem av et lengre fengselsopphold, og ekstern hjelp fra fengselsprester og -kapellaner. Religion og ideologi har det til felles at de tilbyr et verdensbilde man kan plassere seg selv innenfor og forstå verden utfra. Dermed er det naturlig at en som har søkt å forstå verden rundt en selv gjennom et ideologisk rammeverk, kan være mottagelig for å erstatte denne ideologien (dersom den ikke oppleves å føre til de ønskede resultatene) med et annet type rammeverk.

*[I] fortiden forfektet jeg ideer som søkte å forbedre mennesket, menneskets sosiale vilkår, men da jeg leste Evangeliet igjen, innså jeg at det var der den beste veien fantes, den rette veien [...] for å oppnå forbedring [...]. Og det var en gjenoppdagelse [...] jeg sa til meg selv: «så dum jeg har vært, jeg har virkelig vært nærsynt».*³²³

Fengselskapellaner kan ha en viktig funksjon som en samtalepartner som ikke oppfattes som dømmende eller partisk. For våre informanter spilte det en stor rolle for å åpne deres blikk og vise dem at mennesker fra ulike bakgrunner enn deres egen, og med andre meninger enn deres, kunne være gode og vise medmenneskelighet på tross av de grunnleggende forskjellene dem imellom.³²⁴ Dette er både viktig i fengsel, hvor man kan føle seg nyttig gjennom å bidra i det

³²¹ M.B. Intervjuet av Enrico Pisetta (I), 90-91; «Stefano». Intervjuet av Bruno Osella (I), 51-52.

³²² S.C. Intervjuet av Maurizio Fiasco, 192.

³²³ D.M. Intervjuet av Bruno Osella (II), 67.

³²⁴ D.M. Intervjuet av Bruno Osella (II), 65-69; M.B. Intervjuet av Enrico Pisetta (I), 90-91.

daglige med religiøse gjøremål, men også for å kunne erstatte det sosiale fellesskapet den ekstreme gruppen representerte utenfor fengselet. Det kan også legge grunnlaget for en mer åpen innstilling til andres meninger og opplevelser, i stedet for å gå rundt med ideologiske «skylapper».³²⁵ Slik kan en gjenoppdagelse av religion potensielt ikke bare være viktig for *disengagement*, men også for en utvidelse av en persons verdensbilde som igjen kan føre til det vi kaller avradikalisering – altså en holdningsendring i tillegg til endring i handlingsmønster, som vi skal komme tilbake til i neste kapittel.

Insentivordninger

Som vi så i begynnelsen av dette kapittelet har man gjerne ansett den såkalte *pentiti*-lovgivningen fra begynnelsen av 1980-tallet som både nyskapende og effektiv. Men, slik vi har vært inne på, gjaldt dette i større grad de venstreekstreme organisasjonene.³²⁶ Blant de høyreekstreme var det færre som benyttet seg av muligheten til strafferabatt i bytte mot informasjon. Dermed er det heller ingen overraskelse at kun tre informanter i mine kilder på intervjutidspunktet hadde valgt å bli *pentiti*.³²⁷ Det var ikke nødvendigvis et lett valg å ta, noe som kom klart til uttrykk under et av intervjuene med en av informantene:

*[...] det er klart det var en forferdelig tid, det at jeg i praksis hadde anklaget folk [...] som før var mine venner [...] og man tenker på at folk man omgikk fra morgen til kveld, som man gikk ut sammen med, spiste sammen med, man gjorde alt sammen med, plutselig vet at du har forrådt dem [...] det er ikke hyggelig [...]».*³²⁸

De av informantene som tok dette valget hadde vært laverestående medlemmer i grupperingene de tilhørte og hadde liten grad av innsikt i det nyfascistiske miljøet.³²⁹ Bull og Cooks poeng om at man har hatt en tendens til å tillegge spesielt *pentiti*-loven uforholdsmessig stor betydning, ser altså ut til å bekreftes av våre kilder.³³⁰ På den annen side hadde flere av informantene selv blitt anklaget for straffbare forhold av tidligere kamerater som håpet å oppnå personlige

³²⁵ D.M. Intervjuet av Bruno Osella (II), 65; M.B. Intervjuet av Enrico Pisetta (I), 91.

³²⁶ Bull og Cooke, *Ending Terrorism in Italy*, 48; Della Porta, «Institutional Responses to Terrorism», 165.

³²⁷ «Luca». Intervjuet av Maurizio Fiasco; P.B. Intervjuet av Maurizio Fiasco; S.C. Intervjuet av Maurizio Fiasco. Selv om S.C. presiserte at han hadde ventet med å gi sin fulle forklaring til etter at tidsfristen for å motta strafferabatt var utløpt, angivelig fordi han ikke ønsket at det skulle se ut som han gjorde det kun for å oppnå personlige fordeler. Han erkjente allikevel at han gjennom dette valget kunne oppnå visse fordeler gjennom *Cossiga*-loven, selv om *pentiti*-loven ikke var gjeldende lenger. S.C. Intervjuet av Maurizio Fiasco, 193-94.

³²⁸ «Luca». Intervjuet av Maurizio Fiasco, 19.

³²⁹ Et unntak var S.C.. Han hadde innehatt en mer sentral posisjon. Han ble et viktig vitne for påtalemyndighetene og bidro med informasjon om store deler av det nyfascistiske miljøet.

³³⁰ Bull og Cooke, *Ending Terrorism in Italy*, 48-50.

fordeler.³³¹ Det viser at på tross av at relativt få nyfascister benyttet seg av spesiallovenes bestemmelser, gjorde disse insentivene det mulig å nå frem til andre ekstremister som ellers kunne ha gått fri, og satte i gang en psykologisk *disengagement*-prosess i dem også.

Avsluttende betraktninger

Vi har nå sett hvilke faktorer informantene forklarte hadde spilt en rolle for at deres ekstreme aktivitet opphørte. Enkelte pekte seg mer ut enn andre. I det følgende skal vi samle trådene og se hva som etter våre kilder å dømme var de mest fremtredende årsakene til individuell *disengagement* blant de italienske høyreekstreme.

Fengsel var den oftest forekommende faktoren som lå til grunn for *disengagement* blant våre informanter. I 14 av 16 tilfeller spilte fengsling en rolle – enten det var eneste årsak til at ekstremistisk aktivitet opphørte, eller en av flere årsaker. Dermed ser det ut til at tidligere forsknings konklusjoner om at en økt innsats fra myndighetenes side var avgjørende, som beskrevet i begynnelsen av dette kapittelet, har vært treffende. Men det kan også hende at dette inntrykket har blitt ytterligere forsterket av andre årsaker, som handler mer om hvem som har kommet til orde i forskningen. Forskerne i Cattaneo-prosjektet var avhengige av å finne deltakere som hadde stått frem eller på andre måter blitt avslørt som høyreekstreme, og de som hadde hatt kontakt med rettsvesenet var lettere identifiserbare. Prosjektet var også blitt bestilt av myndighetene, som stilte informanter til disposisjon for forskerne og gav dem tilgang til fengslene.³³² Fordi rekrutteringen til prosjektet foregikk på denne måten, gav utvalget nødvendigvis inntrykk av at fengsel har spilt en stor rolle for at terrorismen tok slutt. Men det kan tenkes at forskningen overser en gruppe mindre profilerte tidligere ekstremister, som i stillhet trakk seg tilbake uten at det skyldes inngripen fra myndighetene. Dersom det faktisk var tilfellet vil det nok ikke være mulig å belyse denne siden av *disengagement* blant tidligere høyreekstreme, siden disse personene ikke vil ha noen motivasjon til å stå frem og risikere rettslige konsekvenser og det sosiale stigmaet som medfølger. Det vi kan trekke ut av denne analysen er at tidligere forskning altså har hatt rett i at fengsling og hardere nedslag mot ekstremistmiljøene spilte en viktig rolle, men ikke alltid på den måten man har trukket frem. I de tidligere studiene av dette fenomenet har man gjerne kun fokusert på den fysiske hindringen fengsling og rettsprosesser utgjør, uten å ta med i betraktningen den psykologiske triggeren fengsel også representerte for mange. Det satte i gang en prosess som ledet til noe langt mer

³³¹ «Roberto». Intervjuet av Bruno Osella (I); «Stefano». Intervjuet av Bruno Osella (I); V.P. Intervjuet av Bruno Osella (II).

³³² Catanzaro, «Presentazione», 5, 8.

enn at man bare avstod fra ekstremisme fordi forholdene ikke lenger lå til rette for det.³³³ Vår analyse viser at det er vel så viktig å legge til rette for at ekstremister reflekterer over de valgene de har tatt og tolker dem inn i en annen kontekst enn de gjorde før, enten ved hjelp av samtaler med personer de før anså som fiender, med religiøse ledere, med hverandre, eller med sine familier. Den viser også at det allerede før arrestasjonene fantes en desillusjon blant mange i miljøet som var latent. Myndighetenes styrkede innsats bidro til å forsterke misnøyen, men var ikke nødvendigvis årsaken til den. Dersom denne desillusjonen ikke hadde vært tilstede før massearrestasjonene begynte, er det ikke sikkert at de hadde fått den samme effekten, uten at det går an å konkludere hverken den ene eller den andre veien i ettertid. Etter mitt kildemateriale å dømme er ikke repressive tiltak i seg selv nok til å få en person til å *velge* å forlate ekstremisme. For at informanten skulle se verdien av å avslutte sin ekstremistiske aktivitet, måtte det foreligge mer attraktive og oppnåelige *alternativer*, slik både Altier, Thoroughgood og Horgan og Rabasa et al. pekte på.³³⁴ Fellesnevneren for alle informantene som viste en grad av psykologisk *disengagement* i tillegg til at de rent fysisk ikke lenger var involvert i en ekstremistisk organisasjon, var at de hadde noe annet de ønsket å fylle livet sitt med. Her spilte familie og håp om en annen fremtid en avgjørende rolle. Om disse drømmene faktisk ble realisert kan ikke våre kilder svare på, men det som spilte en rolle var at informantene trodde at det var oppnåelig og ønsket å oppføre seg på en måte som gjorde slike ønsker realiserbare.

Det kan også hende at kildematerialet ikke gir et fullstendig representativt bilde fordi de som har stått frem eller på andre måter blitt identifisert som høyreekstreme gjerne var personer som på et eller annet vis hadde gjennomgått en refleksjonsprosess. Og det er sannsynlig at de som var villige til å stille opp til intervju, i de fleste tilfellene ville være folk som hadde tatt en form for oppgjør med fortiden enten ved å samarbeide med myndighetene eller ved å presentere seg selv som en som var «reformert». Vi kan heller aldri være helt sikre på at en person er troverdig. Den som forteller vil ofte forsøke å gi et mer positivt bilde av fortiden enn det som kanskje var tilfellet, man rettfærdiggjør valg og skaper en fortelling som kan forklare hvorfor håp og drømmer ikke ble oppfylt.³³⁵ Det kan hende at personen ubevisst fremstiller situasjonen på en måte som er mer fordelaktig for en selv, men det kan også hende at personen mer bevisst ikke forteller sannheten av ulike årsaker. Dette er en reell risiko når man har å gjøre med informanter som vil kunne risikere rettslige konsekvenser avhengig av hva de ytrer i en

³³³ Slik tilfellet var for A.d'I. Intervjuet av Enrico Pisetta (I); F.F. Intervjuet av Enrico Pisetta (III); M.T. Intervjuet av Enrico Pisetta (II); S.F. Intervjuet av Enrico Pisetta (III); V.V. Intervjuet av Enrico Pisetta (II).

³³⁴ Altier, Thoroughgood og Horgan, «Turning Away from Terrorism», 650-52; Rabasa et al., «Disengagement and Deradicalization», 15-18.

³³⁵ Lorås, «Muntlige kilder», 441-42.

intervjusituasjon, slik tilfellet var med Cattaneo-prosjektets deltakere. Det kan derfor tenkes at dette kildematerialet gir et skjevt bilde at hvor mange som ble psykologisk *disengaged* i forhold til de som kun ble fysisk *disengaged*. En annen faktor som kan ha hatt innvirkning på resultatene av denne analysen, er hva slags type ekstremister som ble intervjuet. Det var færre informanter blant de intervjuede som hadde innehatt viktige roller enn det var av dem som stod lenger ned på rangstigen. Dette var jo personer som ikke ville ha inngående kunnskap om hvilke beslutninger som ble tatt høyere opp, og som nok ikke alltid hadde et bevisst forhold til hvorfor man gjorde det man gjorde. Dermed kan slutningen om at desillusjon som følge av en følelse av å ha mistet kontrollen over prosjektets utvikling, og at kampen var tapt, utgjorde en av de viktigste push-faktorene, til dels skyldes intervjuutvalgets sammensetning. Det ser også ut til at Koehlers påstand om at type ekstremist kan fortelle oss noe om forskjellige medlemmers veier ut av en ekstremistgruppe langt på vei bekreftes av mitt kildemateriale. Han viser blant annet til at Nesser ikke fant noen eksempler på at sterkt ideologisk overbeviste som var blitt fengslet hadde uttrykt anger over deres handlinger, mens de som tilhørte en av typene med lavere ideologisk overbevisning oftere var kritiske til sine handlinger og dermed mindre disponert for å fortsette med ekstremisme etter fengselsoppholdet. Vi har sett at dette mønsteret langt på vei er å finne igjen i mine kilder. Men Koehler viser også til Bjørgo, som har påpekt at det ikke er utelukket at mer ideologisk overbeviste ekstremister kan forlate en gruppe, deres motiver vil imidlertid ikke være de samme som for medlemmene som ble med av andre grunner enn ideologi. Bjørgo sier at ideologiske aktivister som oftest forlater gruppen fordi de er misfornøyde og skuffet over manglende måloppnåelse eller opplevd dobbeltmoral i gruppen og selvmotsigelser i ideologien. Mens de som søkte mot gruppen for å finne vennskap vil være mer tilbøyelige til å forlate gruppen hvis man opplever mangel på lojalitet eller uvennskap.³³⁶ Også denne påstanden understøttes av mine funn presentert i den foregående analysen.

I tillegg til forskjeller i hva slags type ekstremist informantene hadde vært og hva slags rolle de hadde innehatt, var det tilsynelatende også en forskjell i reaksjonsmønster utfra hvilken generasjon informanten tilhørte.³³⁷ Blant den eldre generasjonen var det svært få som hadde gjennomgått en form for refleksjonsprosess. De var nærmest utelukkende kun fysisk *disengaged*.³³⁸ Det må også nevnes at igjen spiller nok utvalget av informanter inn, siden de

³³⁶ Koehler, *Understanding Deradicalization*, 27; Bjørgo og Horgan, *Leaving Terrorism Behind*, 42-44.

³³⁷ Generasjon betyr i denne sammenhengen ikke nødvendigvis bare at man var eldre, men at man hadde deltatt i de første utenomparlamentariske nyfascistiske grupperingene (Ordine Nuovo og Avanguardia Nazionale). Noen informanter hadde både vært medlemmer i de første grupperingene og i de som ble opprettet på slutten av 1970-tallet, som gjerne omtales som den andre generasjonen (Terza Posizione, Costruiamo l'Azione, NAR).

³³⁸ Bortsett fra M.B. Intervjuet av Enrico Pisetta (I); M.B. Intervjuet av Enrico Pisetta (II).

som hadde latt seg intervjuet fra den første generasjonen alle hadde hatt en form for lederposisjon enten på lokalt eller nasjonalt nivå. Blant den andre generasjonen derimot, var det en mer utbredt misnøye med hvordan prosjektet hadde utviklet seg. I tillegg til hvilken rolle informantene hadde hatt, henger dette nok også sammen med hva som skjedde med den andre generasjonen, spesielt i tilknytning til NAR. De måtte ta et annet type oppgjør med det de hadde vært en del av fordi det utviklet seg til en voldsforherligende kultur, mens de eldre ikke følte hverken ansvar eller eierskap til denne delen av nyfascismen og dermed ikke ble opprørt på samme måte over det som skjedde. De trengte ikke ta et moralsk oppgjør med dette på samme måte.

Avslutningsvis kan vi slå fast at statens styrkede innsats mot de utenomparlamentariske og voldelige organisasjonene spilte en rolle for *disengagement*, men det var samspeillet mellom push- og pull-faktorer, hvor fengsling utgjorde en trigger for en dypere trang til endring, som førte til et aktivt valg om å legge den voldelige fortiden bak seg. Fokuset på anti-terrorarbeidet som har dominert tidligere forskning er altså ikke galt, men det mangler nyanse. Tidligere forskning har belyst én viktig side av hvorfor ekstremisme blant italienske nyfascister tok slutt, mens denne analysen supplerer og utdyper denne tolkningen fra ekstremistenes perspektiv.

5. Avradikalisering blant italienske nyfascister

Introduksjon

Avradikaliseringsprosessen er en meget personlig prosess som det er vanskelig å få innblikk i for en utenforstående. Man må lete etter tegn på hvordan en person ser på verden. Disse tegnene kommer gjerne frem i samtaler på en indirekte måte, ikke uttalt direkte. Tegn på om en person har gjennomgått en holdningsendring kan finnes i utsagn som handler om synet på makt, på andre mennesker, om ens egen fortid (om man for eksempel uttrykker anger eller ikke).³³⁹ Som Rabasa et al. påpeker kan man ikke alltid stole på at det en person sier er sant, de kan for eksempel fremstille seg som mer moderate enn de egentlig er for å oppnå fordeler som kortere fengselsstraff. De legger heller ikke skjul på at vi ikke kan forvente at alle ekstremister har potensiale for å bli avradikalisert.³⁴⁰

Daniel Koehler er en av svært få som har utarbeidet en teori om avradikaliseringsprosessen. Hans teori tar utgangspunkt i at «violent radicalization is essentially understood as a process of de-pluralization of political concepts and values, while deradicalization consequently is a process of re-pluralization».³⁴¹ Med dette mener han at når en person blir radikaliseret vil han eller hun avvise vanlige politiske konsepter – som demokrati, likeverd, frihet, rettferdighet – til fordel for gruppens ideologi. Sentralt i Koehlers forståelse av avradikalisering er nettopp ideologi. Ifølge Koehler identifiserer alle ideologier et problem som de tror de selv har den beste løsningen på, og de mener deres visjon for samfunnet er den eneste riktige. Å tro på en ideologi trenger ikke nødvendigvis å føre til radikaliseret. Men det som skjer i radikaliseringsprosessen er at man begynner å avvise andre verdenssyn på en aggressiv måte og nekter for at andre meninger og løsninger enn ens egne kan ha noe positivt ved dem. På grunn av det ideologisk definerte problemets store betydning, og det begrensede antallet alternative løsninger, vil den radikaliserete personen ha et behov for å handle – en følelse av at noe må gjøres fort – for å oppnå de ideologiske målene til gruppen. Disse målene blir så viktige at alle midler anses som legitime, også vold.³⁴² Avradikalisering innebærer på den annen side at man blir mer åpen for andre politiske konsepter og verdier igjen. Det ideologisk definerte problemet virker ikke like altoppslukende og man blir mer åpen for at det kan finnes flere alternative løsninger på det. Når man av ulike årsaker begynner å reflektere over andre

³³⁹ Koehler, *Understanding Deradicalization*, 83.

³⁴⁰ Rabasa et al., «Disengagement and Deradicalization», 7.

³⁴¹ Koehler, *Understanding Deradicalization*, 65.

³⁴² Koehler, *Understanding Deradicalization*, 74-81.

alternativer, vil ikke trangen til å handle være like stor og ekstreme kampmidler vil ikke virke like nødvendige. I denne prosessen spiller ulike push- og pull-faktorer inn og bidrar til en åpning mot verden utenfor gruppen. Men prosessen trenger ikke nødvendigvis å være en rasjonell analyse av fordeler og ulemper, den kan også være mindre rasjonell og for eksempel et resultat av at undertrykket tvil kommer til overflaten.³⁴³ Avradikalisering kan finne sted på grunn av eksterne hendelser, eller intervensjon fra et avradikaliseringsprogram, eller det kan skje som følge av personlige og individuelle endringer, i likhet med *disengagement*.³⁴⁴

Ifølge Koehler innebærer altså radikalisering en innsnevring av en persons verdensbilde og oppfatning av virkeligheten. Det handler ikke først og fremst om personens gjerninger, men om dennes holdninger. Mens *disengagement* handler om atferdsendring, snakker vi om avradikalisering i forbindelse med holdningsendring. Men hvordan vet man om en person er avradikalisert? Svaret på dette spørsmålet kan virke lite tilfredsstillende, for det er egentlig ikke mulig å svare klart ja eller nei på et spørsmål som handler om hvordan et annet menneske betrakter verden. De som stiller dette spørsmålet er gjerne interessert i å vurdere risikoen for at personen det gjelder kan ty til vold for å fremme sitt verdensbilde. Dessverre finnes det ingen garanti for at en person aldri vil utføre voldshandlinger, uansett hvilket motiv disse handlingene bygger på. Dermed er det lite nyttig å lete etter klare ja- eller nei-svar når man undersøker om tidligere ekstremister viser tegn til å være avradikalisert. Virkeligheten er langt mer kompleks enn som så. Vedkommende kan fremdeles ha et nostalgisk forhold til ideologien han eller hun trodde på og kjempet for og uttrykke et slags utopisk ønske om at det en gang skal komme til å finnes et slikt samfunn, uten at personen tror at dette er en reell mulighet i samtidens samfunn. På den annen side kan det hende at en person som tilsynelatende virker avradikalisert i en intervju situasjon bevisst ønsker å gi dette inntrykket, selv om det kanskje ikke er hele sannheten. I tillegg er det viktig å huske på at holdninger endrer seg over tid. En person som ikke ga inntrykk av å være avradikalisert i 1985 kan ha endret seg mye på tre tiår. Dette kapitlet kan ikke gi noe endelig svar på om de omtalte personene var, er eller noen gang vil bli avradikalisert. Det vi kan utforske her er om det er en sammenheng mellom type *disengagement* (for eksempel fysisk eller psykologisk, frivillig eller ufrivillig) og avradikalisering, og tilsvarende om det er en type ekstremist som er mer tilbøyelig til å endre holdning enn andre typer. Ingen kan felle en klar dom over hva et annet menneske tenker og mener. Vi må vokte oss for å tillegge andre meninger de kanskje ikke har. Samtidig er det vanskelig å si med sikkerhet at en person som tidligere var villig til å utføre voldshandlinger i

³⁴³ Koehler, *Understanding Deradicalization*, 81.

³⁴⁴ Koehler, *Understanding Deradicalization*, 89.

en politisk ideologis navn, har tatt fullstendig avstand fra denne måten å se verden på. Kan man bli en helt vanlig medborger etter å ha vært involvert i slike handlinger? Målet med dette kapittelet er ikke å gi definitive svar på alle disse spørsmålene eller trekke noen klare konklusjoner. Det er heller en anledning til å reflektere over hva som skjer med de involverte etter at en politisk motivert voldskampanje tar slutt.

Hva er egentlig tegn på avradikalisering eller mangel på dette? Hvilke markører skal man lete etter? Hvilke meninger kvalifiseres som ekstreme (og problematiske) og hvilke er kun et uttrykk for et høyre-radikalt verdensbilde uten at det er en trussel mot demokratiet? I det følgende har jeg analysert kildene på jakt etter ytringer som kunne gi en pekepinn om hvordan informantene tenkte rundt visse sentrale temaer. De viktigste temaene for å kunne evaluere tilstedeværelse eller fravær av avradikalisering, er synet på vold og på demokratiet. Disse er derfor omtalt i hvert sitt avsnitt. Andre holdninger som ikke nødvendigvis alene indikerer et radikalt verdensbilde, men som kan være markører for anti-egalitære meninger (som synet på kvinners og homofiles roller og rettigheter, og antisemittisme) er omtalt i et eget avsnitt. Dette kapittelet er ikke en oppsummering av hvilke holdninger hver enkelt informant gav uttrykk for under sitt intervju, men heller et forsøk på å peke ut noen fellestrekk blant informantene, og eventuelt hvem som skiller seg ut og hvorfor.

Holdning til voldsbruk

Vi kan legge til grunn at alle informantene på et tidspunkt i mer eller mindre grad anså vold som et legitimt virkemiddel for å få gjennomslag for eller forsvare sine meninger. Denne oppgaven har ikke som mål å fordele skyld og ansvar for konkrete handlinger, det faller både utenfor tema og min kompetanse. Det som er sikkert er at alle informantene vedkjente seg å ha tilhørt grupperinger hvor det ble utøvd vold, riktignok forklarte de fleste dette som selvforsvar eller guttestreker, en vanlig del av politisk aktive ungdommers hverdag i Italia på den tiden. Som vi så i kapittel 2 har disse gruppene blitt beskyldt for langt mer alvorlige forhold, men det har vist seg vanskelig å attribuere disse til enkeltpersoner. Relevant i vår sammenheng er at vold var en kjent og akseptert del av det å være tilknyttet de utenomparlamentariske gruppene. Aksept for voldsbruk som et virkemiddel for å nå politiske mål er en sentral del av radikaliseringsprosessen, dermed er det naturlig å lete etter tegn på om synet på vold har endret seg når man ønsker å undersøke om avradikalisering har funnet sted.³⁴⁵

³⁴⁵ Koehler, *Understanding Deradicalization*, 76, 78, 81.

Vi kan dele de ulike oppfatninger om voldsbruk blant informantene inn i to hovedretninger: de som fremdeles mener det er legitimt og de som fordømmer det. En tidligere lederskikkelse i miljøet rundt Ordine Nuovo oppsummerte det første synspunktet godt under sitt intervju:

[...] jeg mener at den som handler utfra et verdensbilde som ikke blir representert i de politiske institusjonene, har en plikt til å benytte alle midler for å forsøke å realisere sin visjon, sitt verdenssyn, det finnes ingen moralitet hva gjelder virkemidler, moraliteten er knyttet til målet og siden målet er til folkets beste [...], må man overvinne alle kvaler [...].³⁴⁶

Dette er et sjeldent tydelig sitat, hvor budskapet ikke forsøkes å skjules eller bortforklares. Målet helliger midlene, dersom ekstreme virkemidler er nødvendige er dette ikke galt men heller en plikt man har som del av den «eliten» de Evola-inspirerte nyfascistene anså seg som. Andre var mindre direkte i sine uttalelser om voldsbruk, som en tidligere presseansvarlig for begge grupperinger av Ordine Nuovo (Centro Studi og Movimento Politico). Han mente at ethvert politisk styresett eller regime som har kommet til makten opp gjennom historien, har gjort det gjennom vold. For eksempel ble demokratisk styre innført med makt under den amerikanske og den franske revolusjonen.³⁴⁷ Opp gjennom historien hadde man altså tydd til vold når omstendighetene fordret det, uten at det trengte å forvares eller legitimeres.

[D]ersom man kan unngå bruk av vold, flott, men dersom det etter omstendighetene skulle vise seg uunngåelig å bruke vold, har de gjort det alle sammen. Så det er ikke et moralsk gyldig prinsipp og uansett sa noen at moral ikke kan ha særlig plass i krig, men det er et faktum at siden tidenes morgen har man kommet til makten ved hjelp av vold, inkludert den nåværende ledende klassen».³⁴⁸

Dette sitatet avslører et syn på politikken i etterkrigstidens Italia som en slags fortsettelse av krigen som ble avsluttet i 1945. Nyfascister og antifascister var etterkommerne etter de historiske fascistene og partisanene. Og selv om krigen var over, levde kampen mellom de to sivilisasjonsformene videre. Voldsbruk ble dermed forsvart og forklart med at man var involvert i en kamp for overlevelsen. Derav følger at nyfascistene gjerne hevdet at de kun tydde til vold i selvforsvar, det var en ren nødvendighet og et resultat av at den antifascistiske republikken ikke anerkjente deres rett til å eksistere eller ytre sine meninger.³⁴⁹ Alle aspekter

³⁴⁶ F.F. Intervjuet av Enrico Pisetta (III), 49.

³⁴⁷ S.F. Intervjuet av Enrico Pisetta (III), 57.

³⁴⁸ S.F. Intervjuet av Enrico Pisetta (III), 57-58.

³⁴⁹ S.F. Intervjuet av Enrico Pisetta (III), 131-32; V.V. Intervjuet av Enrico Pisetta (II), 35.

ved livet ble tolket i kontekst av kultur- og identitetskamp. Dersom forholdene lå til rette for at denne kampen kunne utkjempes med fredelige midler, ville det være det beste. Om den ene siden derimot ble kriminalisert og forhindret i å utøve sin rett til å protestere mot makthaverne, ville man altså ikke ha annet valg enn å ty til selvforsvar.³⁵⁰ Uavhengig av om informantene hadde til hensikt å sette disse meningene ut i live, var deres syn på voldsbruk ikke forenelig med demokratiske idealer om fredelig meningsbrytning. Stilt overfor denne typen holdninger er det nokså enkelt å slå fast at avradikalisering ikke har funnet sted.

På den annen side var en gruppe informanter blitt mer kritisk innstilte til voldsbruk og tok avstand fra dette. Dette gjaldt i all hovedsak informanter som av ulike årsaker anså den politiske kampen som tapt. Den blodige perioden de hadde gjennomlevd viste seg å ha vært til ingen nytte og om ikke annet kunne man håpe at det hadde vist en gang for alle at forandring ikke kan oppnås med våpen.³⁵¹ Mens de som holdt fast ved sine radikale posisjoner – til tross for at de ekstreme gruppene ble stadig hardere slått ned på og etterhvert mistet mye av sin mulighet til å operere – ikke anså dette som et definitivt tap, men mer som en slags midlertidig tilbaketrekning og omorganisering av kampen, så andre det som et nederlag som fordret et moralsk oppgjør med hele ens politiske identitet.³⁵² For S.C. kom tvilen snikende fordi han ikke lenger så et politisk prosjekt på høyresiden, kun en eksistensiell kamp. Det handlet ikke lenger om å få gjennomslag for en ny type samfunn, men om selvrealisering basert på heroiske idealer. Det ville etter hans mening aldri kunne føre til en reell integrering i samfunnet av deres ideer.³⁵³ Den ideologiske tvilen førte til at han tok avstand fra vold som politisk kampmiddel.³⁵⁴ For ham ble det svært viktig å analysere hvorfor det gikk som det gikk, ikke lukke øynene for det moralske ansvaret de alle hadde. Det var ikke nok å ta avstand fra de mest ekstreme konsekvensene av den nyfascistiske ideologien, man måtte ta et oppgjør med hele tankegodset. Selv om man ikke nødvendigvis hadde utført terrorangrep eller voldshandlinger direkte, var man allikevel en del av en gruppe som mente at andre som ikke tenkte som dem ikke hadde retten til å eksistere.³⁵⁵ Selv om – eller kanskje nettopp fordi – troen på ideologien var en av de viktigste årsakene til deltakelsen i de nyfascistiske grupperingene, opplevdes det som avgjørende å ta et oppgjør med kulturen man hadde vært en del av og undersøke årsakene til at det etter deres mening hadde gått galt et sted på veien.³⁵⁶ Det var dermed ikke tilstrekkelig å

³⁵⁰ A.d'I. Intervjuet av Enrico Pisetta (I), 35-36.

³⁵¹ M.B. Intervjuet av Enrico Pisetta (I), 82.

³⁵² S.C. Intervjuet av Maurizio Fiasco.

³⁵³ S.C. Intervjuet av Maurizio Fiasco, 185-86.

³⁵⁴ S.C. Intervjuet av Maurizio Fiasco, 187.

³⁵⁵ S.C. Intervjuet av Maurizio Fiasco, 186.

³⁵⁶ S.C. Intervjuet av Maurizio Fiasco, 187, 191; F.I. Intervjuet av Bruno Osella (II), 15, 18-19.

erklære seg mer tolerant overfor politiske motstandere og åpen for en fredelig konfrontasjon og utveksling av argumenter og motargumenter, man måtte ta avstand fra hele den nyfascistiske mentaliteten for at en skulle kunne hevde å ha tatt et ikke bare politisk men også moralsk oppgjør med fortiden.³⁵⁷ Her er vi inne på et vesentlig aspekt ved diskusjonen om avradikalisering og hvordan dette skiller seg fra *disengagement*: endret holdning til voldsbruk er ikke nødvendigvis grunnlag nok for å kunne hevde at man er avradikalisert. Hvordan man stiller seg til andre grunnprinsipper i den liberaldemokratiske verdensordenen må også tas i betraktning.

Holdning til demokratiet

Et annet nøkkelbegrep for avradikalisering er demokrati og synet på dette. I vår tid betyr det å være radikal å ikke anerkjenne liberaldemokratiet som styresett. Dermed kan man strengt talt ikke anse en person som erklærer seg for anti-demokratisk som avradikalisert siden vedkommende ikke aksepterer et samfunn fundert i prinsippene om like friheter og rettigheter for alle. Dette gjelder uansett hvordan personen forholder seg til voldsbruk. Det er vanlig å benytte begrepet ekstrem om individer som er motstandere av demokratiet og aksepterer vold, mens man bruker radikal om personer som er antiegalitære og mot liberaldemokratiet men aksepterer spillereglene og avviser bruk av vold.³⁵⁸

De nyfascistiske gruppene ønsket et autoritært og strengt hierarkisk samfunn hvor hvert individ hadde sin plass og sin rolle. Et slags aristokrati basert på visse egenskaper (som selvsagt nyfascistene anså seg selv som innehavere av) i stedet for slektskap. Deres idealsamfunn var inspirert av Julius Evolas «organiske stat».³⁵⁹ Det bærende prinsippet var at det *ikke* er likhet mellom folk, at man har ulike evner og muligheter som styrer hvilken plass man har i hierarkiet. De som var i besittelse av visse egenskaper (som mot, autoritet, ære o.l.) hadde en naturlig evne til å lede og styre de som ikke var like opplyste. Denne eliten av «de beste» skulle styre samfunnet slik hjernen styrer resten av menneskekroppen.³⁶⁰ Langt på vei de fleste informantene så fremdeles den organiske staten som det ideelle samfunnet. Et gjennomgående synspunkt blant dem var at demokratiet ikke fungerte fordi det ikke representerte alle deler av

³⁵⁷ S.C. Intervjuet av Maurizio Fiasco, 185-87.

³⁵⁸ Cas Mudde, «The Populist Radical Right: A Pathological Normalcy», i *The Populist Radical Right: A Reader*, red. av Cas Mudde, 424-438 (London: Routledge, 2017), 425; Bernt Hagtvet og Øyvind Strømmen, «Høyre-radikalisme», 2013, <https://snl.no/hoyreradikalisme> (lest 26.03.2019); Øyvind Strømmen, «Høyre-ekstremisme», 2014, <https://snl.no/hoyreekstremisme> (lest 26.03.2019).

³⁵⁹ For å lese mer om den organiske staten se Julius Evola, *Lo Stato organico: Scritti sull'idea di Stato 1934-1963*, red. Alessandro Barbera (Napoli: Controcorrente, 2004).

³⁶⁰ S.C. Intervjuet av Maurizio Fiasco, 223; «Stefano». Intervjuet av Bruno Osella (I), 72.

befolkningen, det vil si nyfascistene følte seg ikke representert i den antifascistiske grunnloven republikken bygget på og mente dermed at dette beviste demokratiets ufullkommenhet som styresett.³⁶¹ En informant oppsummerte sine antidemokratiske følelser slik: «[er det bedre] at femtién idioter skal kommandere førtini intelligente?»³⁶² I slike argumentasjonsrekker ble de problematiske sidene ved den organiske staten som konsept bedre belyst enn når informantene snakket om deres ideelle samfunnsstruktur direkte. Da ble det mer klart at dette samfunnet som skulle styres av «de beste», de som var mest intelligente og i stand til å fordele samfunnsoppgavene på best mulig måte, i virkeligheten ville være et «intelligent diktatur».³⁶³ Et samfunn ledet av en opplyst hersker som velger de beste blant sine undersåtter til å styre for ham.

Ikke overraskende var det de samme informantene som stilte seg mest positive til voldsbruk som også uttrykte de mest anti-demokratiske holdningene. De hadde fremdeles en innbitt tro på nødvendigheten av å «ødelegge alt», ikke bare demokratiet men hele den verdensordenen som hadde sprunget av den franske revolusjonen, for å starte på ny frisk.³⁶⁴ Mer interessant er det å observere at selv om et betydelig antall av informantene anså seg selv som «reformert», oppgav langt de fleste fremdeles den organiske staten som deres ideelle samfunn. Riktignok presiserte flere av dem at de nå anså dette som en utopi og som ikke gjennomførbart i dagens samfunn. De hadde mer eller mindre slått seg til ro med at deres drøm ikke ville bli oppfylt, i hvert fall ikke i overskuelig fremtid.³⁶⁵ En informant var til og med åpen for at andre politiske ideologier også kunne ha positive sider ved seg og medføre reelle forbedringer for befolkningen: «hvis Italia ikke hadde hatt kommunismen, hvis fagforeningene ikke hadde vært der i begynnelsen, hvis kommunistpartiet ikke hadde fantes, hvis alle de andre venstrepartiene ikke hadde fantes, ville kanskje arbeiderne fremdeles bli utnyttet i dag [...]».³⁶⁶ Han mente at takket være kommunismen hadde den italienske arbeiderklassen fått en verdighet og selvbevissthet de ikke kunne oppnådd uten.³⁶⁷ På tross av at han fremdeles holdt fast på sin overbevisning om at det ideelle samfunnet var den organiske staten, var han ikke udelt negativ til andre styresett så lenge han følte de som satt med makten handlet i tråd med folkets og nasjonens interesser. Nettopp slike utsagn som dette er illustrerende for hvor komplekst

³⁶¹ A.d'I. Intervjuet av Enrico Pisetta (I), 90-92; M.B. Intervjuet av Enrico Pisetta (II), 62-63; M.B. Intervjuet av Enrico Pisetta (I), 31; «Stefano». Intervjuet av Bruno Osella (I), 65; A.I. Intervjuet av Bruno Osella (II), 32.

³⁶² M.T. Intervjuet av Enrico Pisetta (II), 42.

³⁶³ M.T. Intervjuet av Enrico Pisetta (II), 42.

³⁶⁴ V.V. Intervjuet av Enrico Pisetta (II), 17; F.F. Intervjuet av Enrico Pisetta (III); A.d'I. Intervjuet av Enrico Pisetta (I).

³⁶⁵ M.T. Intervjuet av Enrico Pisetta (II), 39-40, 43; A.I. Intervjuet av Bruno Osella (II), 4, 29-30, 49-50.

³⁶⁶ M.B. Intervjuet av Enrico Pisetta (II), 71.

³⁶⁷ M.B. Intervjuet av Enrico Pisetta (II), 71-72.

spørsmålet om avradikalisering er. Informanten erklærte seg som motstander av demokratiet og som åpen for at det kan bringe noe positivt med seg i en og samme setning.³⁶⁸ Det har nok lite for seg å forsøke å komme frem til et entydig svar i slike tilfeller. Mer fruktbart er det å konstatere at denne personen fremdeles holdt fast ved en slags identitetsmarkør – den anti-demokratiske holdningen – men allikevel viste tegn til å være mentalt åpen for at hans egen mening ikke nødvendigvis var den eneste rette og at andre også kunne ha gode løsninger på samfunnsutfordringer uten å komme fra samme politiske tradisjon som ham selv. Det er dette Koehler kaller «re-pluralization», en mer nyansert måte å forstå verden på enn den klare inndelingen i «oss» og «dem» som følger av en radikaliseringsprosess.³⁶⁹ En annen informant oppsummerte denne prosessen slik: «Jeg ser ikke lenger på virkeligheten [...] i absolutistiske termer, noe som gjør at man utelukkende anser det en selv mener som sant og virkelig».³⁷⁰ Han beskrev sin nye virkelighetsoppfatning som «sekulær», i den forstand at før hadde han ansett sin mening som den eneste riktige og overordnet alle andres tolkninger av virkeligheten, noe han så som en parallell til hvordan katolisismen ser på sin plass i verden. Mens han nå betraktet sitt ståsted som ett av mange mulige, uten at det fantes noen rangering eller ulike nivåer mellom dem, og at det selv om en person ikke mener det samme som ham betyr ikke det at de ikke også kan være både ærlige og rettferdige mennesker. Dette innebar også en erkjennelse av at hans egen side – nyfascistene – som han hadde ansett som ufeilbarlige, ikke bare hadde gode hensikter slik han hadde trodd.³⁷¹

Men ikke alle var interessert i å ta del i det moderne og liberaldemokratiske samfunnet. Noen informanter dyrket fremdeles Evolas tanker om den moderne verdens forfall, og utviste forakt for denne. Det resulterte i en total avvisning av samtidens samfunn, som var avhengig av maskiner og moderne teknologi, og hvor man ikke fant sin plass hvis man var uenig i at utviklingen var utelukkende positiv.³⁷² Kritikkk av industrialiseringens konsekvenser, teknologiens påvirkning på mennesker og kapitalismens og globaliseringens skyggesider er hverken utpreget radikalt eller unikt for nyfascister, selv om den for disse individene hadde sitt utspring i et høyre-radikalt tankegods. For de ekstreme nyfascistene ble denne kritikken utviklet til en legitimering av ethvert forsøk på å få gjennomslag for deres samfunnsvisjon. Da resultatene uteble og deres løsninger for samfunnet ikke lot seg gjennomføre i praksis, utviklet det seg hos enkelte en fremtidspessimisme. De evolianske idealene om et samfunn ledet av en

³⁶⁸ M.B. Intervjuet av Enrico Pisetta (II), 76.

³⁶⁹ Koehler, *Understanding Deradicalization*, 65.

³⁷⁰ V.P. Intervjuet av Bruno Osella (II), 26.

³⁷¹ V.P. Intervjuet av Bruno Osella (II), 27.

³⁷² A.I. Intervjuet av Bruno Osella (II), 26.

ærefull, heroisk og opplyst elite, ble erstattet med lengsel etter en vagt definert tapt storhetstid hvor orden og hierarki gjorde det lett for hver enkelt å finne sin plass i samfunnet.³⁷³ Det var et uttrykk for en slags identitetskrise, en følelse av å ikke høre til i den moderne verden. Denne følelsen av å ikke finne sin plass hadde ført mange ungdommer inn i de utenomparlamentariske gruppene, og den forsvant ikke nødvendigvis da disse ble oppløst. Mens noen valgte å legge den perioden i livet bak seg av ulike årsaker, klynget andre seg fremdeles til et fellesskap og en identitet som ikke lenger eksisterte. Selv om et konkret politisk prosjekt eller mål ikke forelå, var det å vedkjenne seg anti-demokratiske, autoritære idealer og avvise samtidens samfunnsutvikling en viktig måte å holde kontakten med sin egen fortid på.³⁷⁴ Andre som hadde hatt lignende erfaringer reagerte motsatt. I stedet for å nekte å tilpasse seg og sette seg selv utenfor den moderne verden, endret de tilnærming til hva det vil si å engasjere seg politisk og hva de ønsket å oppnå med en slik aktivitet. Mens det som medlem av en utenomparlamentarisk gruppering hadde betydd å forsøke å overbevise alle andre om at deres visjon var den eneste riktige og at man måtte bryte ned det bestående for at et nytt og bedre samfunn skulle kunne oppstå, endret de fokus til å operere innenfor de etablerte politiske rammene. Å operere «i virkeligheten» – i stedet for å forsøke å endre den med makt – betød å akseptere demokratiets spilleregler og søke å påvirke endring med lovlige virkemidler.³⁷⁵

Noen informanter viste også tegn til å ha inntatt en passiv holdning til politikk og samfunnsengasjement generelt. Til forskjell fra de som valgte å stå utenfor det politiske livet for å markere et standpunkt, var dette først og fremst et resultat av at de opplevde store personlige utfordringer som direkte følge av sin deltakelse i de utenomparlamentariske gruppene.³⁷⁶ Denne deltakelsen hadde ikke bragt med seg de ønskede resultatene, samfunnet var ikke blitt endret til det bedre. I stedet hadde det ført til alvorlige problemer i privatlivet, som tap av arbeid og inntekt og muligheten til å bestemme retningen for eget liv.³⁷⁷ Etterhvert som det ble klart for dem at målsetningene de utenomparlamentariske gruppene hadde satt seg ikke ville kunne oppnås, falt engasjementet og interessen. Skuffelsen og desillusjonen førte til en avvisning av ideologienes sentralitet og politikk som sådan.³⁷⁸ Kampen føltes tapt, politisk aktivisme virket nytteløst og uviktig. Usikre framtidsutsikter satte det meste annet i skyggen.³⁷⁹ I dette tilfellet er det vanskelig å skille mellom en total avvisning av politikk og en oppmykning

³⁷³ A.I. Intervjuet av Bruno Osella (II), 29-34.

³⁷⁴ A.I. Intervjuet av Bruno Osella (II), 49-52.

³⁷⁵ «Roberto». Intervjuet av Bruno Osella (I), 77-78.

³⁷⁶ M.B. Intervjuet av Enrico Pisetta (I); «Stefano». Intervjuet av Bruno Osella (I).

³⁷⁷ M.B. Intervjuet av Enrico Pisetta (I), 11, 16-17, 41.

³⁷⁸ M.B. Intervjuet av Enrico Pisetta (I), 79; «Stefano». Intervjuet av Bruno Osella (I), 33, 43.

³⁷⁹ «Stefano». Intervjuet av Bruno Osella (I), 77-78.

av anti-demokratiske holdninger. En viss mental åpning kan man allikevel skimte. Ønsket og behovet for dialog med andre som ikke nødvendigvis hadde samme politiske ståsted, så ut til være en konsekvens av tapet av tro på svarene ens egen «side» kunne tilby:

[P]olitisk aktivitet innenfor eksisterende partistrukturer eller bevegelser [...] interesserer meg ikke i det hele tatt, jeg er interessert i dialog med andre for å også forstå meg selv bedre [...]. [J]eg har blitt kjent med folk med andre ideologier enn min og jeg har sett at det er mulig å ha en menneskelig relasjon til folk hvis man ikke stenger seg inne med skylapper på.³⁸⁰

De ovennevnte informantene hadde et sterkt behov for å behandle fortiden som et tilbakelagt kapittel, en del av livet man helst skulle vært foruten – ikke nødvendigvis fordi de erkjente at de hadde vært del av et ekstremt miljø som det var knyttet en del moralske problemstillinger til, men på grunn av hvilke konsekvenser det skulle vise seg å få for resten av deres liv. For andre var ikke dette behovet like presserende.³⁸¹ Den ekstreme fortiden ble ikke fornektet, på tross av de alvorlige handlingene informanten erkjente å ha begått, fordi det stammet fra en oppriktig tro på et politisk prosjekt.³⁸² Han mente at målet helliget midlene. Dette politiske prosjektet – altså avskaffelsen av den korrupte og udugelige demokratiske staten til fordel for den organiske staten ledet av den opplyste eliten – var viktigere enn alt annet, også de etiske og moralske problemene ved voldsbruk.³⁸³ I liket med de desillusjonerte informantene endret han syn på den reelle muligheten til å oppnå dette idealet. Men der de avviste prosjektet som fåfengt og uten forankring i virkeligheten, mente D.M. fremdeles at dette måtte være det endelige målet. Hvordan det skulle oppnås hadde han derimot fått en ny innstilling til som vitnet om en mindre radikal tilnærming til samfunnsendring: «jeg mener det er riktigere å forsøke å oppnå endring gradvis».³⁸⁴ D.M. forsøkte på denne måten å fremstille seg som reformert fordi han ikke lenger mente vold var løsningen, men dersom «endring» fremdeles betød å avskaffe liberaldemokratiet som styresett, kan han ikke sies å være helt avradikalisert.

Andre holdninger (kvinnesyn, antisemittisme)

Andre holdninger som ikke nødvendigvis kan kalles hverken ekstreme eller radikale, men som indikerer at vedkommende vedkjenner seg et verdisyn hvor like muligheter mellom alle individer ikke anerkjennes, er synet på henholdsvis kvinner og menn som avviker fra den

³⁸⁰ M.B. Intervjuet av Enrico Pisetta (I), 90-91.

³⁸¹ D.M. Intervjuet av Bruno Osella (II), 6.

³⁸² D.M. Intervjuet av Bruno Osella (II), 6.

³⁸³ D.M. Intervjuet av Bruno Osella (II), 35.

³⁸⁴ D.M. Intervjuet av Bruno Osella (II), 35.

maskuline normens plass og rolle i samfunnet. Én informant var svært opprørt over det han opplevde som en sammenblanding av kjønnes funksjoner i det moderne samfunnet, at kvinner stadig oftere utførte typiske «mannsoppgaver». Denne holdningen er selvsagt ikke unik for nyfascister og trenger ikke bety annet enn at vedkommende er tilhenger av tradisjonelle kjønnsmonstre og fordeling av arbeidsoppgaver. Slike meninger blir mer problematiske, om ikke direkte radikale, når de benyttes for å argumentere for at deler av befolkningen ikke er egnet eller i stand til å utføre viktige samfunnsfunksjoner, som politiske embeter for eksempel, kun basert på deres biologiske egenskaper. Den samme informanten mente at hverken kvinner eller homofile burde ha mulighet til å bli valgt til viktige posisjoner i samfunnet, som representant i nasjonalforsamlingen eller ministerposter.³⁸⁵ En slik inndeling av borgere i et A-lag og et B-lag er om ikke annet diskriminerende, og den hadde sin begrunnelse i det evolianske konseptet om at alle har sin plass og funksjon i samfunnet, og dermed har ulike friheter og rettigheter.³⁸⁶ Selv om et mannsjåvinistisk syn på kjønnene og disses ulike roller i samfunnet gjerne er svært utbredt i høyre-radikale grupperinger og miljøer, er ikke dette direkte anti-demokratiske holdninger. En kan mene at kjønnene bør ha forskjellige og adskilte funksjoner uten å av den grunn mene at demokratiet bør avskaffes. Slike holdninger er dermed ikke en forutsetning for å ikke kunne kalles avradikalisert, men de kan gi en indikator på om en person fremdeles vedkjenner seg deler av et anti-egalitært ideologisk tankegodt.

Holocaustbenektelse og antisemittisme kan også tyde på at visse radikale holdninger henger igjen, selv om det gjerne bortforklares med begreper som «antisjonisme», ment som et forsøk på å skille mellom forakt for jøder som individer og forakt for jødedommen som religion og ekspansjonsprosjekt. Et slikt skille må i denne konteksten forstås som et resultat av en bevissthet rundt de problematiske sidene ved dette synspunktet, og dermed et forsøk fra informantenes side på å fremstille sine meninger som mindre problematiske og mer velfunderte enn de egentlig var. Konspirasjonsteorier om at det finnes et politisk prosjekt for verdensherredømme innebygget i jødedommen, bidrar både til å spre fremmedfrykt og å undergrave tillitten til de demokratiske institusjonene og verdensordenen som oppstod i kjølvannet av nazismens og fascismens fall. Påstanden om at jødene styrer verden med skjult hånd ved hjelp av strategisk utplasserte personer i viktige maktposisjoner både i politikken og finansverdenen, ble fremsatt av enkelte av informantene.³⁸⁷ Tett forbundet med et slikt

³⁸⁵ M.T. Intervjuet av Enrico Pisetta (II), 29-31.

³⁸⁶ Flere informanter mente blant annet at stemmerett ikke burde være en universell rettighet, men forbeholdt visse «kvalifiserte» deler av befolkningen. A.d'I. Intervjuet av Enrico Pisetta (I), 90; M.T. Intervjuet av Enrico Pisetta (II), 43.

³⁸⁷ A.d'I. Intervjuet av Enrico Pisetta (I), 22-23.

standpunkt er også benektelse av jødeutryddelsens sannferdighet og troen på at masseutryddelsen av jødene enten var sterkt overdrevet eller en historisk forfalskning.³⁸⁸

Hvem ble avradikalisert?

Hittil har vi tatt for oss ulike synspunkter hvor radikale eller moderate holdninger kommer til syne og vi har sett at det blant informantene kom til uttrykk både holdninger som tyder på avradikalisering, men også en rekke utsagn som tyder på at mange av de radikale meningene fremdeles stod sterkt. Det kan være nyttig å synliggjøre antallet informanter som faller inn under de ulike beskrivelsene. Hvis vi tar for oss alle informantene og deler dem inn etter grad av avradikalisering ser vi at et flertall best kan beskrives som ikke avradikalisert (6) eller delvis avradikalisert (4), mens et klart mindretall var så godt som avradikalisert (4) tatt i betraktning hvordan de stilte seg til de ulike faktorene beskrevet over.³⁸⁹ Dette speiler tidligere forskning som har vist at avradikalisering ikke er særlig utbredt, spesielt ikke blant ekstremister av typen ideologisk overbevist, ledertype.³⁹⁰ For å undersøke om også dette er overførbart til vårt tilfelle må vi forsøke å plassere informantene innenfor de ulike typene ekstremister vi husker fra kapittel 3. Det finnes ulike måter å dele inn ekstremister etter type, men den typologien som virker mest treffende for vårt kildemateriale er Willems' typologi utviklet spesielt for høyreekstreme. Han skiller mellom svært ideologisk overbeviste medlemmer som gjerne har lederposisjoner og utfører viktige oppgaver («høyreorienterte aktivister»), aktivistiske og voldelige medlemmer med en lavere grad av ideologisk motivasjon («etnosentriske ungdommer»), ungdommer som har voldelige og kriminelle tendenser og benytter seg av gruppens politiske prosjekt for å legitimere sine handlinger («kriminelle ungdommer»), og ungdommer som ikke egentlig har noe politisk ståsted men kun er del av gruppen for sosial tilhørighet og utfører vold på grunn av gruppepress («medpassasjerer»)³⁹¹ Å sette folk i bås på denne måten er alltid vanskelig fordi en og samme person kan passe flere ulike beskrivelser.³⁹² Folk endrer seg også over tid, en person som kanskje startet som mest aktivistisk kan med tiden bli svært ideologisk overbevist, en som opprinnelig ble dratt inn i ekstremismen på grunn av

³⁸⁸ M.T. Intervjuet av Enrico Pisetta (II), 40-41; A.d'I. Intervjuet av Enrico Pisetta (I), 22-23, 93; A.I. Intervjuet av Bruno Osella (II), 39-40.

³⁸⁹ Kun 14 av de totalt 16 intervjuobjektene er her klassifisert fordi det i to av intervjuene ikke ble diskutert spørsmål som kunne gi grunnlag for å uttale seg om avradikalisering. Dette gjelder følgende intervjuer: «Luca». Intervjuet av Maurizio Fiasco; P.B. Intervjuet av Maurizio Fiasco.

³⁹⁰ Se fotnote 72, kapittel 3.

³⁹¹ Koehler, *Understanding Deradicalization*, 26.

³⁹² Bjørge tar opp utfordringer med å ha en forstatisk forståelse av type ekstremist i sin artikkel, Tore Bjørge, «Dreams and Disillusionment: Engagement in and Disengagement from Militant Extremist Groups», *Crime, Law and Social Change*, vol. 55, nr. 4. (2011).

eventyrlyst og opprørstrang kan på samme måte få en dypere ideologisk tilhørighet gjennom deltakelsen i gruppen. På den annen side er det også mulig for en person som i utgangspunktet hadde sterk tro på ideologien å miste denne overbevisningen av ulike årsaker og enten forbli et rent aktivistisk medlem, opprettholde kontakten med gruppe på grunn av det sosiale fellesskapet eller se seg om etter et nytt nettverk utenfor gruppen. Ofte kan en person også passe inn i flere ulike typer på samme tid, man kan være både ideologisk overbevist men samtidig ha en aktivistisk karakter. Eller man kan søke spenning og rebelsk utfoldelse men allikevel ha en draging mot én politisk tankeretning fremfor en annen. Indoktrinering av medlemmer kan føre til at personer som i utgangspunktet hadde liten bevissthet rundt den politiske motivasjonen for gruppens og sine egne handlinger, føler en sterk tilhørighet til og overbevisning over gruppens «sak». Av analytiske hensyn er det allikevel nyttig å forsøke å identifisere visse trekk ved en person som gjør det mulig å plassere dem innenfor en overordnet type, men samtidig være klar over individuelle variasjoner og muligheten for at en og samme person passer flere beskrivelser. Med disse forbeholdene i bakhodet kan vi fordele informantene innenfor et overordnet rammeverk som følger: fem «høyreorienterte aktivister», syv «etnosentriske ungdommer», tre «kriminelle ungdommer» og én «medpassasjer».³⁹³ Utfra det vi har sett i tidligere forskning skulle en kanskje tro at alle de ti som enten ikke eller kun delvis var avradikalisert, tilhørte de to første typene. Det er naturlig å anta at de som har vært i lederposisjoner og hatt en særlig ideologisk overbevisning og motivasjon for sin deltakelse i en høyreekstrem gruppe, som en hovedregel vil være mindre tilbøyelige til å endre holdning og bli avradikalisert. Mine informanter bekrefter også delvis denne antagelsen. Tre av fem ideologisk overbeviste, høyreorienterte aktivister viste ingen tegn til å ha myknet opp sine radikale standpunkt på intervjutidspunktet.³⁹⁴ Men noe overraskende viste det seg at de to andre som passet inn i denne typen faktisk var tilnærmet avradikalisert.³⁹⁵ Det mest interessante «unntaket» fra vår antatte regel om at ideologisk overbeviste ikke blir avradikalisert, var S.C. Han gikk fra å være en ideologisk motivert aktivist, involvert i alvorlige handlinger som fikk dødelig utfall og initiativtager til nye voldelige grupperinger, til å gjennomgå en lang refleksjonsprosess og å ta

³⁹³ «Høyreorienterte aktivister»: F.F. Intervjuet av Enrico Pisetta (III); F.I. Intervjuet av Bruno Osella (II); S.C. Intervjuet av Maurizio Fiasco; S.F. Intervjuet av Enrico Pisetta (III); V.V. Intervjuet av Enrico Pisetta (II). «Etnosentriske ungdommer»: A.d'I. Intervjuet av Enrico Pisetta (I); D.M. Intervjuet av Bruno Osella (II); M.B. Intervjuet av Enrico Pisetta (I); M.B. Intervjuet av Enrico Pisetta (II); M.T. Intervjuet av Enrico Pisetta (II); P.B. Intervjuet av Maurizio Fiasco; «Stefano». Intervjuet av Bruno Osella (I). «Kriminelle ungdommer»: A.I. Intervjuet av Bruno Osella (II); «Roberto». Intervjuet av Bruno Osella (I); V.P. Intervjuet av Bruno Osella (II). «Medpassasjer»: «Luca». Intervjuet av Maurizio Fiasco.

³⁹⁴ F.F. Intervjuet av Enrico Pisetta (III); S.F. Intervjuet av Enrico Pisetta (III); V.V. Intervjuet av Enrico Pisetta (II).

³⁹⁵ F.I. Intervjuet av Bruno Osella (II); S.C. Intervjuet av Maurizio Fiasco.

et oppgjør både med egne handlinger og med ideene som lå til grunn for disse. Kanskje burde ikke dette egentlig overraske så mye. Det er naturlig at personer som hadde et mer bevisst forhold til ideologi og et mer reflektert forhold til hvorfor de valgte å bli en del av et utenomparlamentarisk ekstremt miljø, også ville ha et større behov for og interesse av å reflektere rundt årsakene til at man ikke lenger delte disse gruppens synspunkter. Det er også et poeng at begge disse personene tilhørte det man gjerne kaller den andre generasjonen nyfascister, som var aktive på andre halvdel av 1970-tallet, mens de øvrige ideologisk overbeviste informantene tilhørte første generasjon. Mens andre generasjon kunne ta et oppgjør med konsekvensene av sine meninger og den ungdomskulturen de hadde vært en del av, hvor slagordet var «angrip staten», var dette langt mer problematisk for den første generasjonen. Som vi husker fra kapittel 2 var de eldre nyfascistiske gruppene mistenkt for å stå bak en rekke bombeangrep mot sivile mål, noe de nektet for. Dersom man skulle innta en slik selvkritisk holdning og reflektere rundt personlig ansvar, slik disse informantene fra de nyere grupperingene gjorde, ville det innebære å erkjenne skyld for noe man mente å ikke stå bak. Denne forskjellen i tilnærming til *disengagement* og spesielt avradikalisering mellom den eldre og den yngre generasjonen, må forstås også fra dette perspektivet. Det var rett og slett mer akseptabelt å være mistenkt for den typen voldsutøvelse grupper som Terza Posizione ble knyttet til, enn de grusomme massakrene Ordine Nuovo og Avanguardia Nazionale ble beskyldt for. Dermed var det blant informantene en tendens til at tidligere medlemmer av de eldre gruppene nektet blankt for å ha hatt noen befatning med vold annet enn guttestreker og konflikter på skolen, mens de yngre var mer tilbøyelige til å fremstille seg som angrende syndere som hadde fått en ny oppfatning rundt hvilke virkemidler som er akseptable i konfrontasjon med meningsmotstandere.³⁹⁶

Tett knyttet til forskjellen mellom de to generasjonene nyfascister er en annen faktor som nok også spiller minst like stor rolle for hvem som viser tegn til avradikalisering som hvilken type ekstremist personen var, nemlig alder. Bare det faktum at de hadde blitt eldre og mer modne kan ha hjulpet dem å bli mindre ekstreme/radikale i sin oppfatning av verden. Flere snakket om hvor unge de var og at det gjorde at de ikke forstod hva de egentlig var med på.³⁹⁷ Dette kan på den ene siden være en slags ansvarsfraskrivelse, å hevde at de var altfor unge til å forstå hva de egentlig deltok i. En naturlig innvending er at til tross for ung alder er man fullt

³⁹⁶ Også Bull og Cooke trekker frem dette som en viktig årsak til forskjellene som finnes i historiefortellingen til ekstremister fra første generasjon i forhold til fortellingene til de som tilhørte andre generasjon. Bull og Cooke, *Ending Terrorism in Italy*, 91.

³⁹⁷ «Stefano». Intervjuet av Bruno Osella (I), 18-22; V.P. Intervjuet av Bruno Osella (II), 31-32, 95; «Roberto». Intervjuet av Bruno Osella (I), 47, 78.

klar over at det både er moralsk galt og ulovlig å bære våpen, angripe meningsmotstandere på gaten eller på skolen (selv om dette gjerne ble forklart som selvforsvar), vandalisere infrastruktur, utføre ran osv. Det er altså ingen unnskyldning at man var for ung til å forstå nøyaktig hva ideologien oppfordret til og hva det betød i praksis, man burde ha vært fullstendig klar over at man var en del av noe man kanskje ikke burde. På den annen side er det også nærliggende å anta at alder faktisk har spilt en vesentlig rolle, spesielt for de av ekstremistene som tilhørte den andre generasjonen nyfascister. Dette var gjerne tenåringer som ble påvirket av det svært politiserte og konfliktfylte klimaet i Italia på slutten av 1970-tallet. De hadde typisk en nokså kortvarig erfaring med de utenomparlamentariske gruppene og ble arrestert og fengslet mens de ennå var svært unge, mange så vidt fylt 20 år.³⁹⁸ Det er slett ikke utenkelig at et fengselsopphold på flere år, som vi også har sett at førte til psykologisk *disengagement* blant flere av dem, kombinert med det å rett og slett bli eldre og mer moden, førte til en oppriktig holdningsendring hos disse personene. Alder ser imidlertid ut til å være en faktor først og fremst hos personer som i utgangspunktet var mer tiltrukket av felleskapsaspektet ved de ekstreme grupperingene og som først og fremst søkte tilhørighet. Det har tilsynelatende hatt liten betydning for informanter med en større ideologisk motivasjon for sitt engasjement i de nyfascistiske organisasjonene.

Det ser også ut til at det er en sammenheng mellom hvordan *disengagement* skjedde, om det var frivillig eller ikke, om det innebar en psykologisk prosess eller om det kun var fysisk, og hvorvidt det finnes tegn til avradikalisering eller ikke. Vi vet fra forskningslitteraturen at *disengagement* og avradikalisering ikke nødvendigvis henger sammen. Det later imidlertid til at dersom vedkommende kun gjennomgikk en fysisk og ufrivillig *disengagement* – for eksempel som et resultat av arrestasjon og et lengre fengselsopphold – og det ikke forelå andre årsaker til *disengagement*, samt at personen heller ikke har gjennomgått en psykologisk prosess lignende den beskrevet av Rabasa et al. (se kapittel 3), er sannsynligheten for avradikalisering liten. I dette tilfellet virker ikke type ekstremist å spille en vesentlig rolle. Hva slags fremtid vedkommende kunne forvente ser også ut til å være knyttet til avradikalisering. De mest profilerte ekstremistene, som både har «ofret» mest for gruppen og viet alle deler av sine liv til denne, og som i tillegg har fått stor oppmerksomhet i offentligheten på grunn av alvorlige beskyldninger og lange rettssaker, har færre muligheter til å reintegreres i samfunnet som en hvilken som helst borger. Enten de ble idømt lange fengselsstraffer eller ble frikjent, var deres navn uløselig knyttet til merkelappene fascist og terrorist. Fordi de hadde hatt viktige posisjoner

³⁹⁸ A.I. Intervjuet av Bruno Osella (II); D.M. Intervjuet av Bruno Osella (II); «Roberto». Intervjuet av Bruno Osella (I); V.P. Intervjuet av Bruno Osella (II).

i organisasjonene de tilhørte var det også vanskelig å distansere seg fra handlinger angivelig utført av disse, dersom de ønsket dette. Et annet moment er at disse personene hadde lite å tape på å bevare sin tro på idealene de kjempet for og sin lojalitet til gruppen som ikke lenger var det. De var allerede stemplet for livet og måtte ta konsekvensene av sine handlinger, handlinger utført på grunn av en ideologisk overbevisning som ikke forsvant selv om muligheten til å utføre lignende aksjoner ikke lenger var til stede. For å vende ryggen til alt man har trodd på må det fremstå som et bedre alternativ enn å fortsette i samme spor, slik Rusbults modell indikerer (se kapittel 4). Uten fremtidsperspektiver som fremstår som mer attraktive eller oppnåelige, vil motivasjonen for å endre seg falle bort. Men det var ikke bare informanter med usikre framtidsutsikter som ikke nødvendigvis hadde tilstrekkelig motivasjon for holdningsendring. Også en informant som så nokså lyst på framtiden viste få tegn til å ha endret standpunkt. Han var i arbeid han trivdes godt med, hos en arbeidsgiver som visste hvem han var og hva han hadde vært en del av i fortiden, og så lenge han oppførte seg var det ikke noe problem hvilke meninger han måtte ha.³⁹⁹ Det ser altså ikke ut til at negative framtidsutsikter betyr at man ikke er avradikalisert, mens positive framtidsutsikter automatisk medfører avradikalisering. Det sosiale stigmaet som ofte er knyttet til å vedkjenne seg nyfascistisk ideologi vil ikke oppleves like hemmende for alle.

Avsluttende betraktninger

På bakgrunn av mitt kildemateriale kan jeg altså slå fast at avradikalisering ikke var spesielt utbredt blant tidligere italienske nyfascister, men det var ikke totalt fraværende slik man kunne ha fryktet. Vi kan også observere at hvilken type ekstremist informanten best kunne beskrives som, ikke var like utslagsgivende for avradikalisering som tidligere forskning har antydnet. Individuelle egenskaper, som behov for og evner til å reflektere over moralske aspekter ved sin egen radikale fortid, var tilsynelatende viktigere enn hva slags type man var. Vi har også sett at å gi et klart ja- eller nei-svar på spørsmålet om en person kan anses som avradikalisert, ikke alltid er enkelt. Spesielt hva gjelder holdning til demokratiet og aksept for dets spilleregler. Det har vist seg vanskelig å skille mellom reell motstand mot liberaldemokratiet som system og en slags nostalgisk lengsel etter en (uoppnåelig) organisk stat uten klare formeninger om hvordan denne skulle innføres og fungere i praksis. Og selv om flere av de andre informantene viste tegn til mer åpenhet overfor andre som ikke delte deres politiske meninger og antydnet at de ikke lenger vedkjente seg gamle fiendebilder, var de allikevel klare på at de mente demokratiet som

³⁹⁹ M.B. Intervjuet av Enrico Pisetta (II).

system var mislykket og burde avskaffes.⁴⁰⁰ Dermed kunne de færreste sies å være helt avradikalisert. Anti-demokratiske holdninger var altså langt fra utryddet blant nyfascistene, selv om tegn på et mer åpent verdensbilde var å finne. Det er allikevel viktig å skille mellom kritikk av hvordan det demokratiske systemet fungerer i praksis, som frustrasjon med hvordan partisystemet fungerte eller pengers rolle i politikken, som kan være helt legitime innvendinger og oppfatninger også moderate kan kjenne seg igjen i.⁴⁰¹ En fallgrube for en som leter etter tegn på anti-demokratiske holdninger er å tolke enhver kritikk av hvordan systemet virker i praksis som oppfordring til å avskaffe det. Men slik kritikk kan ikke automatisk avskrives som anti-demokratiske utsagn kun fordi det kom fra en nyfascist. Dersom man mener at avradikalisering er en reell mulighet, at folk som tidligere har hatt radikale synspunkter kan endre mening og bli integrert i samfunnet igjen, er det en forutsetning at de også kan delta i meningsutveksling, så lenge de demokratiske spillereglene respekteres og overholdes.

Det er også viktig å huske på at dette ikke er noen endelig konklusjon om avradikalisering blant italienske nyfascister. Intervjuene ble utført på et tidspunkt da de hendelsene som ble omtalt ikke lå så langt tilbake i tid. Ofte gjør nærhet i tid til en opplevelse at en ikke ser ting like klart som man kan gjøre når man får det mer på avstand. Når det er sagt svinner minnet raskt med tiden og det kan bli vanskelig å skille mellom glemsel og reell holdningsendring. Når man undersøker holdninger gjennom samtale med en informant, slik som i intervjuene benyttet i denne oppgaven, får man kun et øyeblikksbilde fra det tidspunktet i personens liv. Man kan ikke vite hvordan samme person utviklet seg og kanskje endret oppfatning etter samtalen, uten å utføre et nytt intervju på et senere tidspunkt. Derfor kan vi ikke benytte dette kildematerialet til å gi et slags fasitsvar om avradikalisering blant de italienske nyfascistene. Det kan kun gi en indikasjon på om det har skjedd eller ikke, og i så fall hvor utbredt det var og hvem det gjaldt. Men svarene vil alltid kun gjelde for et gitt tidspunkt i historien, altså midten av 1980-tallet. Dersom man hadde intervjuet de samme informantene igjen i dag (noe vanskelig vil la seg gjøre siden flere er døde), kan det hende svarene på disse spørsmålene ville vært svært annerledes.

⁴⁰⁰ «Roberto». Intervjuet av Bruno Osella (I), 114; M.B. Intervjuet av Enrico Pisetta (I), 5, 79, 90-91; M.B. Intervjuet av Enrico Pisetta (II), 76.

⁴⁰¹ M.T. Intervjuet av Enrico Pisetta (II), 32-33, 42-43; M.B. Intervjuet av Enrico Pisetta (I), 31.

6. Konklusjon

Når jeg nå skal oppsummere denne oppgavens viktigste funn er det først og fremst viktig å påpeke at tidligere forsknings slutninger om at hardere repressive tiltak (som utstrakt bruk av fengselsstraff, også preventiv) spilte en avgjørende rolle, ikke har blitt motbevist, men snarere utdypet og nyansert fra høyreekstremistenes eget perspektiv. Der man tidligere har fokusert på det kollektive nivået av *disengagement*, hvor myndighetenes handlinger naturligvis spilte en viktig rolle, har jeg i denne oppgaven vist at man da går glipp av viktige nyanser i hver ekstremists personlige *disengagement*-prosess, hvor samspillet mellom en rekke faktorer er avgjørende. Å holde seg på individ-nivået muliggjør også å studere holdningsendring, eller eventuell mangel på dette, blant ekstremistene.

Når det gjelder *disengagement* er det utvilsomt hold i tidligere forsknings vektlegging av effekten ved utstrakt bruk av fengsling. Men samtidig har vi sett at fengsel alene ikke var nok for å igangsette en refleksjonsprosess. I de tilfellene der informantene uttrykte et klart ønske om å endre sin oppførsel og legge aktivismen bak seg, ble andre faktorer enn den fysiske hindringen fengsel representerte, trukket frem som utslagsgivende av informanten selv. Interaksjonen mellom push- og pull-faktorer var avgjørende. Den økende desillusjonen, enten det skyldtes en følelse av at kampen var tapt, at man ikke følte tilhørighet til gruppen eller dens ideologi lenger, eller andre forhold som sådde tvil og misnøye, økte informantenes mottagelighet for innflytelse fra pull-faktorer, som ønsket om et nytt og bedre liv. Et interessant moment er imidlertid at desillusjon var utbredt allerede før myndighetenes anti-terrorarbeid gikk inn i sin mest aktive fase i overgangen fra 1970- til 1980-tallet. Den interne dynamikken og utviklingen i det høyreekstreme miljøet beredte grunnen for psykologisk *disengagement*, selv om dette i mange tilfeller først ble trigget av fengsling. En erkjennelse av at det for mange på høyresiden ikke lenger handlet om å oppnå et politisk mål, og at en antidemokratisk revolusjon derfor var urealistisk på det tidspunktet, var utbredt blant informantene som hevdet å ha gjennomgått en «reformasjon». Det er verdt å merke seg at de informantene som utelukkende var fysisk *disengaged*, ikke selv hadde opplevd denne fasen av italiensk høyreekstremisme. De var alle enten allerede arrestert eller oppholdt seg utenfor Italia. Det kan se ut til at det høyreekstreme miljøet var mer sårbart på begynnelsen av 1980-tallet, som dermed gjorde at det ytre presset fra myndighetene fikk resultater. Ville anti-terrorarbeidet vært like effektivt dersom desillusjon og uenighet hadde vært mindre utbredt blant de høyreekstreme? Det kan vi naturligvis ikke svare på. Men det er interessant at der det var tegn til en dypere psykologisk *disengagement* og informanten hevdet å ha tatt et aktivt valg om å legge fortiden

bak seg, fantes det allerede en spire til dette under overflaten, i form av skuffelse og desillusjon. Denne spiren vokste seg større og større, godt hjulpet av dragingen mot et mer normalt liv med familie og arbeid. Der en slik underliggende misnøye ikke var tilstede, forble bruddet med den ekstreme organisasjonen utelukkende fysisk og ufrivillig. I det italienske tilfellet kan det altså se ut til at det ikke bare var type ekstremist som var utslagsgivende for type *disengagement*. Det stemmer at informantene som kun hadde avsluttet sin aktivitet som følge av eksterne hindringer falt inn under ideologisk overbeviste, engasjerte ledertyper. Men i den italienske konteksten spilte også generasjonsdimensjonen en viktig rolle. Dette ser ut til å bekreftes av at blant informantene som tilhørte typen sterkt ideologisk overbevist og/eller leder, var det kun de to som hadde vært aktive deltakere i den andre generasjonen, som hadde valgt å ta avstand fra sin ekstreme fortid og legge den bak seg.

Det samme ser ut til å være delvis overførbart til spørsmålet om hvorvidt avradikalisering har funnet sted. De to samme informantene, som tidligere hadde hatt en høy grad av ideologisk overbevisning, var blant dem som viste tydeligst tegn til holdningsendring. Dette var ikke minst knyttet til en følelse av at hele den nyfascistiske kulturen hadde utviklet seg til et slags ukontrollerbart monster, og det var nødvendig å erkjenne sin egen rolle i denne utviklingen. Et slikt moralsk oppgjør med en hel kultur var ikke utbredt blant informantene, heller ikke i den andre generasjonen. Avradikalisering var (dessverre) ikke spesielt utbredt blant informantene. En skulle kanskje tro at blant informantene som hevdet å ha gjennomgått en «selvkritisk revisjonsprosess» og således var psykologisk *disengaged*, også ville vise tegn til en form for avradikalisering. Men som vi har sett i denne oppgaven var det ikke nødvendigvis slik. Ikke uventet var det få tegn til avradikalisering blant informantene som kun hadde gjennomgått fysisk *disengagement* på grunn av fengsling, uten at noen form for psykologisk prosess hadde funnet sted. Disse informantene uttrykte på intervjuetidspunktet fremdeles en sterk overbevisning om at deres politiske og revolusjonære kamp var satt midlertidig ut av spill, men den fortsatte like fullt på andre arenaer og med andre virkemidler. Det er å forvente at ikke alle kan eller ønsker å «omvendes», og innta mer moderate synspunkter og holdninger, og kanskje spesielt ikke dersom deres ideologiske overbevisning var en sterk motiverende faktor for radikaliseringsprosessen. At disse informantene alle hadde hatt viktige posisjoner i organisasjonen de tilhørte og i tillegg tilhørte den første generasjonen, som nektet for enhver befatning med terrorisme, minsker sannsynligheten for avradikalisering.

Mer overraskende, eller kanskje heller skuffende, er det at det tilsynelatende var lav grad av avradikalisering også blant informantene som hevdet å ha gjennomgått en refleksjonsprosess og ønsket å legge fortiden bak seg. Vi har sett at selv i flere av tilfellene der

informanten hevdet å ha tatt et oppgjør med den ekstremistiske fortiden, forfektet vedkommende fremdeles en grunnleggende motstand mot demokratiet som styreform. Selvkritikken de fremmet handlet gjerne om hvilke negative konsekvenser deres valg hadde fått for dem selv, eller hvordan de hadde latt seg bruke og manipulere i en kamp som ikke lenger handlet om de riktige tingene. De tok avstand fra utviklingen i det høyreekstreme miljøet, hvor volden primært ble oppfattet å handle om hevn, og angret på at de ikke hadde sagt fra eller markert misnøye tidligere, men reflekterte lite over om deres politiske prosjekt og ambisjoner kunne ha bidratt til en slik voldelig utvikling på noen måte. Dermed kunne de være helt tydelige på at de tok avstand fra volden og anså den kampen for tapt, men allikevel holde fast ved grunnpilarene i deres antidemokratiske verdenssyn og håpe at det ville bli innført en dag med andre virkemidler enn regelrett væpnet kamp mot systemet. Det var ikke deres prosjekt som hadde blitt bekjempet på begynnelsen av 1980-tallet, men heller den perverteringen av dette prosjektet som i hovedsak NAR stod for. Drømmen hadde endt i et mareritt denne gangen, men det betød ikke at ideene var blitt beseiret og bevist som ikke gjennomførbare. Den underliggende nyfascistiske ideologien som hadde inspirert størsteparten av informantene viste seg svært seiglivet. Selv om forholdene ikke lenger lå like godt til rette for at den fikk voldelige konsekvenser utover 1980-tallet, ble den ikke røsket opp med roten. På tross av at det fantes noen tilfeller der informanten gav uttrykk for en mer åpen innstilling til demokratiet og viste klare tegn til å reflektere rundt de problematiske sidene ved den anti-egalitære, voldsforherligende ideologien, gjaldt dette et klart mindretall. Selv ikke blant noen av de mest desillusjonerte informantene var det helt klare tegn til avradikalisering. Motstanden mot demokratiet og egalitære verdier fantes også blant informanter som tilsynelatende ønsket et klart brudd med fortiden og politikk generelt.

Selv om den relativt spede forekomsten av avradikalisering ikke nødvendigvis sier noe som helst om den eventuelle fremtidige trusselen disse personene kunne komme til å utgjøre, illustrerer det klart og tydelig at ideologien som inspirerte volden mellom 1960- og 1980-tallet, ikke ble borte selv om de ekstreme grupperingene opphørte å eksistere. De utenomparlamentariske gruppene var på sitt farligste og mest aktive under «blyårene», men deres historie hadde dype røtter flere tiår tilbake i tid. Det var kanskje for mye å forvente at man skulle kunne bryte ned disse miljøenes tro på den nyfascistiske ideologien i løpet av noen få år, eller i det hele tatt. Riktignok fantes det tegn på at noen av informantene var blitt mer åpne for andre måter å forstå verden på også kunne ha validitet, og det kan tenkes at slike holdninger ble mer utbredt ettersom tiden gikk og de turbulente «blyårene» ble et stadig fjernere minne.

Hvor går veien videre?

Denne oppgavens funn åpner for en rekke nye spørsmål som ikke kan besvares på bakgrunn av mine kilder. *Disengagement* blant de italienske nyfascistene på 1970- og 1980-tallet har, som vi har sett gjennom denne oppgaven, blitt undersøkt fra flere perspektiver og nivåer, og kan nå sies å være et nokså godt belyst tema. Et langt mindre utforsket tema er hva som hendte etter denne kritiske fasen, etter at kampen mot ekstremistene var fullført og offentlighetens oppmerksomhet vendte seg bort fra de gamle utenomparlamentariske gruppene og disses medlemmer. I denne oppgaven har jeg gjort et forsøk på å belyse hvorvidt radikale og ekstreme holdninger overlevde også etter denne perioden. En kan la seg skuffe av den lave forekomsten av avradikalisering blant informantene, men det er viktig å huske på at denne slutningen er trukket på bakgrunn av intervjuer utført på midten av 1980-tallet. Det betyr at konklusjonen kun sier noe om avradikalisering på det tidspunktet, som relativt sett lå tett opptil hendelsene som ble diskutert og beskrevet. Med tiden kan holdningene ha endret seg og informantene kan ha inntatt et mer moderat standpunkt. Hvorvidt avradikalisering blant tidligere medlemmer av de utenomparlamentariske gruppene ble mer utbredt i tiårene som fulgte, er et interessant spørsmål og ville være et tema man kan utforske nærmere i en fremtidig oppgave eller artikkel.

At mitt kildemateriale ikke strekker seg lenger enn 1986 gjør det også vanskelig å utforske hvordan det gikk med informantene senere i livet. Fikk de som ønsket seg det en familie og et arbeid de trivdes med? Ble de reintegrert i samfunnet, i så fall på hvilken måte? Fant de andre måter å få utløp for sitt politiske engasjement, for eksempel i partipolitikken? Eller levde de fremdeles på siden av normalsamfunnet, i lukkede miljøer hvor den ekstreme ideologien fortsatt stod sterkt? Disse spørsmålene er av høy relevans også i dagens samfunn fordi man i de senere årene har sett flere tilfeller av grupperinger som hyller fascismen som igjen ypper frempå, til dels med provoserende aksjoner. Bare i den senere tiden har vi sett flere eksempler på at ulike nyfascistiske grupperinger markerer seg i bybildet. Minnemarkeringer for kamerater som falt under «blyårene» har blitt holdt i flere byer.⁴⁰² Blant de fremmøtte ved en slik anledning var en gruppe som gikk under navnet Avanguardia Nazionale, en sterk påminnelse om at fortiden fremdeles er med oss og ikke må glemmes.

⁴⁰² Giovanni Tizian, «Vergognosa aggressione fascista a Roma contro i giornalisti de L'Espresso», *L'Espresso* (7. januar 2019), <http://espresso.repubblica.it/attualita/2019/01/07/news/vergognosa-aggressione-fascista-a-roma-contro-i-giornalisti-de-l-espresso-1.330219>; Paolo Berizzi, «Il saluto romano al Cimitero Maggiore di Milano del "cappellano dei camerati"», *La Repubblica* (25. mai 2017), https://www.repubblica.it/cronaca/2017/05/25/news/il_saluto_romano_al_cimitero_maggiore_del_cappellano_d_ei_camerati_-166325178/ (begge lest 02.04.2019).

Litteraturliste

Avisartikler

- Berizzi, Paolo. «Il saluto romano al Cimitero Maggiore di Milano del “cappellano dei camerati”». *La Repubblica* (25. mai 2017). Hentet 02.04.2019 fra https://www.repubblica.it/cronaca/2017/05/25/news/il_saluto_romano_al_cimitero_maggiore_del_cappellano_dei_camerati_-166325178/.
- Nipen, Kjersti. «Hva skal til for å omvende en ekstremist?». I *Aftenposten, A-magasinet* nr. 41 (12. oktober 2018): 28-35.
- Tizian, Giovanni. «Vergognosa aggressione fascista a Roma contro i giornalisti de L'Espresso». *L'Espresso* (7. januar 2019). Hentet 02.04.2019 fra <http://espresso.repubblica.it/attualita/2019/01/07/news/vergognosa-aggressione-fascista-a-roma-contro-i-giornalisti-de-l-espresso-1.330219>.

Kilder:

Transkriberte intervjuer er arkivert i Dote-arkivet og kan konsulteres på forespørsel ved Istituto Parri, via Sant'Isaia 18, 40123 Bologna.

- A.d'I. Intervjuet av Enrico Pisetta (I).
- A.I. Intervjuet av Bruno Osella (II).
- D.M. Intervjuet av Bruno Osella (II).
- F.F. Intervjuet av Enrico Pisetta (III).
- F.I. Intervjuet av Bruno Osella (II).
- «Luca». Intervjuet av Maurizio Fiasco.
- M.B. Intervjuet av Enrico Pisetta (I).
- M.B. Intervjuet av Enrico Pisetta (II).
- M.T. Intervjuet av Enrico Pisetta (II).
- P.B. Intervjuet av Maurizio Fiasco.
- «Roberto». Intervjuet av Bruno Osella (I).
- «Stefano». Intervjuet av Bruno Osella (I).
- S.C. Intervjuet av Maurizio Fiasco.
- S.F. Intervjuet av Enrico Pisetta (III).
- V.P. Intervjuet av Bruno Osella (II).
- V.V. Intervjuet av Enrico Pisetta (II).

Litteratur:

- Adinolfi, Gabriele og Roberto Fiore. *Noi Terza Posizione*. 3. utg. Roma: Edizioni Settimo Sigillo, 2004.
- Aho, James A. «Out of Hate: A Sociology of Defection from Neo-Nazism». *Current Research on Peace and Violence*, vol. 11, nr. 4 (1988): 159-168.
- Altier, Mary Beth, Christian N. Thoroughgood og John G. Horgan. «Turning Away from Terrorism: Lessons from Psychology, Sociology and Criminology». *Journal of Peace Research*, vol. 51, no. 5 (2014): 647-661.
- Altier, Mary Beth, Emma Leonard Boyle, Neil D. Shortland og John G. Horgan. «Why They Leave: An Analysis of Terrorist Disengagement Events from Eighty-seven Autobiographical Accounts». *Security Studies*, vol. 26, nr. 2 (2017): 305-332.

- Bertram, Luke. «How Could a Terrorist be De-radicalized?». *Journal for Deradicalization*, nr. 5 (vinter 2015/16): 120-149.
- Bjørge, Tore. «Dreams and Disillusionment: Engagement in and Disengagement from Militant Extremist Groups». *Crime, Law and Social Change*, vol. 55, nr. 4 (2011): 277-285.
- Bjørge, Tore og John Horgan, red. *Leaving Terrorism Behind: Individual and Collective Disengagement*. London: Routledge, 2009.
- Borraccetti, Vittorio. «Sul processo per la strage del 2 agosto 1980». I Vittorio Borraccetti, red. *Eversione di destra, terrorismo, stragi: I fatti e l'intervento giudiziario*. 2. utg. 175-197. Milano: Franco Angeli Libri, 1986.
- Bovenkerk, Frank. «On Leaving Criminal Organizations». *Crime, Law and Social Change*, vol. 55, nr. 4 (2011): 261-276.
- Bull, Anna Cento. *Italian Neofascism: The Strategy of Tension and the Politics of Nonreconciliation*. Oxford: Berghan Books, 2007.
- . «Terrorist Movements». I Erik Jones og Gianfranco Pasquino, red. *The Oxford Handbook of Italian Politics*, 657-661. Publisert online februar 2016. Hentet 05.10.2017 fra <http://oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199669745.001.0001/oxfordhb-9780199669745-e-51>.
- Bull, Anna Cento og Philip Cooke. *Ending Terrorism in Italy*. London: Routledge, 2013.
- Capaldo, Giancarlo, Loris D'Ambrosio, Pietro Giordano, Michele Guardata og Alberto Macchia. «L'eversione di destra a Roma dal 1977 al 1983: spunti per una ricostruzione del fenomeno». I Vittorio Borraccetti, red. *Eversione di destra, terrorismo, stragi: I fatti e l'intervento giudiziario*. 2. utg. 198-244. Milano: Franco Angeli Libri, 1986.
- Caprara, Mario og Gianluca Semprini. *Neri!: La storia mai raccontata della destra radicale, eversiva e terrorista*. Roma: Newton Compton editori, 2009.
- Catanzaro, Raimondo. «Appendice: Traccia di intervista non strutturata». I Raimondo Catanzaro, red. *La politica della violenza*, 247-252. Bologna: Il Mulino, 1990.
- . «Presentazione». I Raimondo Catanzaro, red. *La politica della violenza*, 5-8. Bologna: Il Mulino, 1990.
- . «Presentazione». I Donatella della Porta, *Il terrorismo di sinistra*, 5-8. Bologna: Il Mulino, 1990.
- Catanzaro, Raimondo og Luigi Manconi, red. *Storie di lotta armata*. Bologna: Il Mulino, 1995.
- Ceci, Giovanni Mario. *Il terrorismo italiano: Storia di un dibattito*. Roma: Carocci editore, 2013.
- Conti, Davide. *L'anima nera della Repubblica: Storia del Msi*, 2013. Hentet fra <https://tolinoreader.ibs.it/library/index.html#/epub?id=DT0245.9788858109243>.
- Dalgaard-Nielsen, Anja. «Promoting Exit from Violent Extremism: Themes and Approaches». *Studies in Conflict & Terrorism*, vol. 36, nr. 2 (2013): 99-115.
- De Lutiis, Giuseppe. «Moventi e motivazioni della dissociazione». I Raimondo Catanzaro, red. *La politica della violenza*, 173-201. Bologna: Il Mulino, 1990.
- Della Porta, Donatella. «Institutional Responses to Terrorism: The Italian Case». *Terrorism and Political Violence*, vol. 4, nr. 4 (1992): 151-170.
- Drake, Richard. «Historical Lessons for Our Time: Italy's Response to the Challenge of Terrorism». *Tiempo Devorado. Revista de Historia Actual*, nr. 1 (april 2016): 99-118.
- Ferraresi, Franco. «The Radical Right in Postwar Italy». *Politics & Society*, vol. 16, nr. 1. (1988): 71-119.
- . *Threats to Democracy: The Radical Right in Italy After the War*. Princeton NJ: Princeton University Press, 1996.
- Giannuli, Aldo og Elia Rosati. *Storia di Ordine Nuovo*. Milano: Mimesis Edizioni, 2017.

- Hodne, Bjarne, Knut Kjeldstadli og Göran Rosander, red. *Muntlige kilder: Om bruk av intervju i etnologi, folkeminnevitenskap og historie*. Oslo: Universitetsforlaget, 1981.
- Horgan, John. «Deradicalization or Disengagement? A Process in Need of Clarity and a Counterterrorism Initiative in Need of Evaluation». *Perspectives on Terrorism*, vol. 2, nr. 4 (februar 2008): 3-8.
- . *Walking Away from Terrorism: Accounts of Disengagement from Radical and Extremist Movements*. London: Routledge, 2009.
- Ignazi, Piero. «Fascists and Post-Fascists». I Erik Jones og Gianfranco Pasquino, red. *The Oxford Handbook of Italian Politics*, 212-224. Publisert online februar 2016. Hentet 20.10.2017 fra <http://oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199669745.001.0001/oxfordhb-9780199669745-e-17>.
- Kaldal, Ingar. *Minner som prosesser: - i sosial- og kulturhistorie*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2016.
- Koehler, Daniel. «De-radicalization and Disengagement Programs as Counter-Terrorism and Prevention Tools. Insight From Field Experiences Regarding German Right-Wing Extremism and Jihadism». I Marco Lombardi, Eman Ragab, Vivienne Chin, Yvon Dandurand, Valerio de Divitiis og Alessandro Burato, red. *Countering Radicalisation and Violent Extremism Among Youth to Prevent Terrorism*, 120-150. Amsterdam: IOS Press, 2015.
- . *Understanding Deradicalization: Methods, Tools and Programs for Countering Violent Extremism*. London: Routledge, 2017.
- Kruglanski, Arie W. Michele J. Gelfand, Jocelyn J. Bélanger, Anna Sheveland, Malkanthi Hetiarachchi og Rohan Gunaratna. «The Psychology of Radicalization and Deradicalization: How Significance Quest Impacts Violent Extremism». *Advances in Political Psychology*, vol. 35, nr. 1 (2014): 69-93.
- Lorås, Jostein. «Muntlige kilder – faktuelle eller narrative lesemåter». *Historisk tidsskrift*, vol. 86, nr. 3 (2007): 433-445.
- Mammarella, Giuseppe. *L'Italia contemporanea: 1943-1998*. Bologna: Il Mulino, 1998.
- Mudde, Cas. «The Populist Radical Right: A Pathological Normalcy». I Cas Mudde, red. *The Populist Radical Right: A Reader*, 424-438. London: Routledge, 2017.
- Mühlhausen, Anna. «Conflict Management, Transitional Justice and De-radicalization – Different, but Common Goals». *Journal for Deradicalization*, nr. 9 (vinter 2016/17): 260-291.
- Parlato, Giuseppe. *Fascisti senza Mussolini: Le origini del neofascismo in Italia, 1943-1948*. Bologna: Il Mulino, 2006.
- Rabasa, Angel, Stacie L. Pettyjohn, Jeremy J. Gehz og Christopher Boucek. «Disengagement and Deradicalization». I Angel Rabasa, Stacie L. Pettyjohn, Jeremy J. Gehz og Christopher Boucek. *Deradicalizing Islamist Extremists*, 1-31. RAND Corporation, 2010. Hentet 30.10.2017 fra JSTOR <http://www.jstor.org/stable/10.7249/mg1053srf.9>.
- Rao, Nicola. *Neofascisti!: La Destra italiana da Salò a Fiuggi nel ricordo dei protagonisti*. Roma: Edizioni Settimo Sigillo, 1999.
- . *La trilogia della celtica: La vera storia del neofascismo italiano*, 2014. Hentet fra <https://tolinoreader.ibs.it/library/index.html#/epub?id=DT0251.9788873399964>.
- Reinares, Fernando. «Exit From Terrorism: A Qualitative Empirical Study on Disengagement and Deradicalization Among Members of ETA». *Terrorism and Political Violence*, vol. 23, nr. 5 (2011): 780-803.
- Stortoni-Wortmann, Luciana. «The Police Response to Terrorism in Italy from 1969 to 1983». I Fernando Reinares, red. *European Democracies Against Terrorism*:

- Governmental Policies and Intergovernmental Cooperation*, 147-171. Aldershot: Ashgate, 2000.
- Strømdahl, Kirsti. «Total ødeleggelse av det råtne og forfalne moderne samfunnet»: *En studie av ideologien til de høyreekstre gruppene Ordine Nuovo og Avanguardia Nazionale i Italia på 1970-tallet* (Mastergradsavhandling). Oslo: Universitetet i Oslo, 2016.
- Tappero Merlo, Germana og Sergio Marchisio. «Italy». I Yonah Alexander, red. *Counterterrorism Strategies: Successes and Failures of Six Nations*, 99-126. Washington, D.C.: Potomac Books, 2006.
- Windisch, Stephen, Pete Simi, Gina Scott Ligon og Hillary McNeel. «Disengagement from Ideologically-based and Violent Organizations: A Systematic Review of the Literature». *Journal for Deradicalization*, nr. 9 (vinter 2016/17): 1-38.
- Wolff, Elisabetta Cassina. *Starting from the End: Fascist Ideology in Post-War Italy (1945-1953)* (Doktorgradsavhandling). Oslo: Universitetet i Oslo, 2008.
- . «En ensom ridder mot den moderne verden: Julius Evola og høyreradikalisme i etterkrigstidens Europa». I Øystein Sørensen, Bernt Hagtvat og Bjørn Arne Steine, red. *Høyrextremisme: Ideer og bevegelser i Europa*, 161-191. Oslo: Dreyer Forlag, 2012.
- . «Evola's interpretation of fascism and moral responsibility». *Patterns of Prejudice*, vol. 50, nr. 4-5. (2016): 478-494.

Nettsider

- Istituto Carlo Cattaneo. «Violenza politica e terrorismo». 16. mai 2016. Hentet 04.04.2019 fra <https://www.cattaneo.org/2016/05/16/violenza-politica-e-terrorismo/>.
- Istituto Parri. «Enti raccolte». Hentet 04.04.2019 fra <http://www.istitutoparri.eu/archivio/fondi-e-raccolte/fondi-cartacei/enti-raccolte>.

Oppslagsverk

- Berg, Ole T. «Politisk vold». I *Store norske leksikon*. 22. mai 2014. Hentet 26. mars 2019 fra https://snl.no/politisk_vold.
- Hagtvat, Bernt og Øyvind Strømmen. «Høyrextremisme». I *Store norske leksikon*. 4. juli 2013. Hentet 26. mars 2019 fra <https://snl.no/hoyrextremisme>.
- Lia, Brynjar, Jon Knut Berg, Dag Leraand og Anne Stenersen. «Terrorisme». I *Store norske leksikon*. 20. februar 2018. Hentet 26. mars 2019 fra <https://snl.no/terrorisme>.
- Strømmen, Øyvind. «Høyreekstremisme». I *Store norske leksikon*. 21. mai 2014. Hentet 26. mars 2019 fra <https://snl.no/hoyreekstremisme>.